BİYOGRAFİ

Babanzâde
AHMET NAİM

HÜSEYİN HANSU



Secdede Biten Bir Ömür

BABANZÂDE AHMET NAİM BEY

Hüseyin HANSU

Secdede Biten Bir Ömür

Babanzâde AHMET NAİM

HÜSEYİN HANSU



BABANZÂDE
AHMET NAİM BEY

Editör
Haydar YILDIRIM

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
Erhan KARA

Sayfa Düzeni
Ahmet YOLAÇAN

ISBN
975-9944-125-19-2

Yayın Numarası
201

Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mart 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Kaynak Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 09 99 Faks: (0216) 328 35 89

www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜŞÜNCE DÜNYASI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ

EKLER

EK 1: YAZILARINDAN SEÇMELER

EK 2:

ÖNSÖZ

Hadis ilimleri tarihi, rivayet edilen metinler kadar, bu metinleri aktaran kişilerin de geniş incelemelere konu olduğu bir alandır. Bir anlamda hadis ravilerinin güvenilirliklerinin tesbiti demek olan isnadın, hicrî birinci asır gibi çok erken bir devirde başlaması, bu ilim tarihinde biyografi çalışmalarının önemini ortaya koymaktadır. Tabakat kitapları, rical bilgisi, cerh ve ta'dil çalışmaları kısa sürede hadis ilminin bağımsız birer şubesi haline gelmiştir.

Hadis ilmiyle iştigal etmiş olan alimlerin çalışmalarının aydınlatılması, günümüzde yapılacak araştırmalara ışık tutacağı gibi, daha önce yapılmış olanlarının unutulmaya terk edilmemesi açısından da önemlidir. Bu nedenle Hadis alanındaki bu tür çalışmalar, günümüzde de önemini korumakta ve çeşitli seviyelerde akademik araştırmalara konu olmaktadır.

Bu gerekçelerden hareketle hazırladığımız bu çalışmamızda, tercüme ve şerh ettiği *"Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh"* ile bu tercümenin girişine yazdığı hadis usûlü hakkındaki mukaddimeyle haklı bir şöhrete kavuşan ve aynı zamanda yorumları, ilmî birikimi ve kültürel donanımı ile toplumumuzun hadis kültürünün oluşmasına katkıda bulunan Babanzâde Ahmet Naim'in hayatını, eserlerini ve ilmî kişiliğini inceledik. 1872-1934 yılları arasında yaşamış ve hayatının büyük bölümünü İstanbul'da

geçirmiş olan Babanzâde Ahmet Naim, hem geleneksel hem de modern ilimlerden haberdar bir Osmanlı aydını olarak, hadis çalışmalarının yanı sıra, siyasî fikirleri ve felsefe alanındaki çalışmalarıyla da tanınmıştır. Eğitimini Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi gibi modern eğitim kurumlarında tamamlaması, felsefe alanında temayüz etmesine rağmen hadis ilmine de alanında orijinal eserler katacak derecede ilgi duyması, Ahmet Naim'in hayatını incelemeyi cazip kılan diğer önemli noktalardır.

Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti, coğrafi, sosyal ve kültürel alanlarda köklü değişiklikler geçirmiş, Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi üç farklı yönetim değişikliğine sahne olmuştur. Batı düşüncesi ve kültürünün İslam toplumlarına bir kâbus gibi çöktüğü, aydınların çoğunun kurtuluşu Batı'da aradığı, medresenin fonksiyonunu kaybettiği bu dönemde, Ahmet Naim, Hadisi ve Sünneti bir kurtuluş reçetesi olarak sunan bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayatını incleledğimiz birinci bölümde ailesi, öğrenimi, şahsiyeti, fikirleri ve siyasî mücadelesi hakkında bilgi vererek ilmî kişiliğinin temel özelliklerini ve insanî vasıflarını tesbit etmeye çalıştık. İlmi anlayışını ve görüşlerini öncelikle Ahmet Naim'in kendi eserlerini inceleyerek tesbit etmeye çalıştık. Bunun için matbu eserlerinin yanı sıra, zamanında yayımlanmış mecmua ve gazetelerdeki makale ve tartışmalarından da yararlandık. Yaşadığı dönemin düşünce ve fikir hayatı üzerinde yapılmış araştırmalar da bu konuda bize ışık tuttu. Hadis ilmine olan katkılarını, hadis usûlü ile ilgili yazdığı mukaddime ile *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'ni esas alarak tesbit etmeye çalıştık. Hadisçilik ilmî şahsiyetinin belirgin bir yönü olduğu için bu konuya nispeten geniş bir yer ayırdık. Ekler bölümü-

nün birinci kısmında ilmî kişiliğinin çeşitli yönlerine ışık tutan yazı ve tartışmalarından bir seçki sunduk. İkinci kısımda ise bulabildiğimiz fotoğraflarına yer verdik.

Bu çalışmanın aslı 1996 yılında hazırladığım yüksek lisans tezidir. Kaynak Yayınları'nın değerli editörü sayın Haydar Yıldırım’ın çalışmayı basma teklifi üzerine tezi tekrar gözden geçirdim. Teze birçok yeni bilgi ve belge ekleyerek yeniden düzenledim. Bu bilgi ve belgelerin temininde yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarım Doç. Dr. Büyamin Erul, Doç. Dr. Cemal Ağırman, Yard. Doç. Dr. Erdinç Ahatlı, Yard. Doç Dr. Veli Atmaca, Dr. Kadir Demirci, Abdullah Demir ve Hüseyin Aygün beylere kalbi şükranlarımı sunarım. Konuyu master tezi olarak hazırlarken yakın ilgi ve alakasını gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Fatih Kesler’e de teşekkürü borç bilirim.

Hüseyin HANSU
Ağustos 2005 - VAN

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.y.	: Aynı yer
Akt.	: Aktaran
Bas.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Bşk.	: Başkaları
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.F.	: Edebiyat Fakültesi
h.	: Hicri
İAE	: İslam Ahlakının Esasları
Krş.	: Karşılaştırınız
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a)	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
Sad.	: sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
SF	: Servet-i Fünun
S.M.	: Sırât-ı Müstakîm
S.R.	: Sebîlurreşad
Terc.	: Tercüme eden
TDEA	: Türk Dil ve Edebiyat Ansiklopedisi
Ts.	: Tarihsiz
v.d.	: Ve devamı

Birinci Bölüm

HAYATI

DOĞUMU VE AİLESİ

Ahmet Naim 1290/1872 yılında Bağdat'ta doğmuştur. 1848'de Süleymaniye'de doğan, Babanzâde ailesine mensup Mustafa Zihni Paşa'nın en büyük oğludur.[1]

Babanlar veya Babanzâdeler olarak bilinen aile XVII. yüzyılın ikinci yarısında Baba Süleyman ile başlayan ünlü bir ailedir. Babanzâde lakabı, Süleyman Bey'e izafeten verilmiştir.[2] Babanzâdeler, uzun yıllar kendi kurdukları ailenin mutasarrıflığını yapmışlardır. Daha sonra Baban büyükleri arasındaki rekabet ve geçimsizlik, aile fertlerinin etrafa dağılmasına ve ocağın ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Babanzâdeler, II. Abdülhamid döneminde Süleymaniye'de tekrar büyük bir nüfuz kazanmışlardır.[3]

---

1 Muallim Cevdet İnançalp, *Müderris Ahmet Naim*, İstanbul 1935, s. 2; Osman Nuri Ergin, "*Ahmet Naim Zatı ve Eserleri*", (İslam Ahlakının Esaslarına Yazdığı Giriş), İstanbul 1945, s. 7; *Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi,* I-274.

2 'Baban' sözcüğünün 'Pir Budak Bebei'den geldiğine dair bir görüş için bkz. Şerefhan, *Şerefname,* Çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, 3. bs. İstanbul 1990, s. 312

3 *Meydan Larouse*, İstanbul 1988, II-28; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 427.

BABASI

Ahmet Naim'in babası Mustafa Zihni Paşa, Mithat Paşa'nın[4] Bağdat valiliği sırasında mühürdarlık[5], mektupçuluk[6] gibi görevlerde bulunmuştur. Daha sonraları sırasıyla Irak, Yemen, Antalya ve Bolu mutasarrıflığını yapmıştır.[7] 1929 yılında vefat eden Mustafa Zihni Paşa, oğlu Ahmet Naim tarafından yıkanıp defnedilmiştir.[8]

---

4 Mithat Paşa 1822-1884 yılları arasında yaşamış Osmanlı devlet adamı, sadrazamı ve birinci Meşrutiyet'in kurucusudur. 1869-1871 yılları arasında Bağdat Valiliği yapmıştır.

5 **Mühürdar:** Sadrazamlarla nazır ve valilerin maiyetlerinde resmî kağıtları memur olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, *a.g.e.*, II-609).

6 **Mektupçu:** Resmi dairelerde yazı işlemleriyle meşgul olan idare veya kalemin başında bulunan memurun adı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu ünvan Özel Kalem Müdürü olarak değiştirilmiştir (Pakalın, *a.g.e.*, II-266).

7 M. Cevdet, age, s. 6.

8 Ahmet Nedim Serinsu, "Cihat Baban'la Yapılan Mülakat", *Babanzâde Ahmet Naim, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri* (Basılmamış A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Ankara 1978), 2.

KARDEŞLERİ

Mustafa Zihni Paşa'nın, Ahmet Naim'den başka İsmail Hakkı, Hüseyin Şükrü ve Hikmet adında üç oğlu daha vardır.

Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde önemli görevlerde bulunmuş olan bu ailenin fertlerinden İsmail Hakkı Bey 1876'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nden sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. II. Abdülhamid'in mevlüt şekerini yemedikleri için bazı sınıf arkadaşları (Sırrı Bellioğlu ve eski ittihatçılardan İhsan Namık Poray) ile birlikte okuldan atıldıkları söylenir. Sonra Hukuk Mektebi'nden diploma almıştır. Önce Ahmet Cevdet'in[9] ikdam gazetesinde, meşrutiyetin ilanından sonrada Tanin'de çalışmıştır. Dış politika yazılarıyla dikkat çekmiştir. 1910'da Hakkı Paşa kabinesinde Maarif Nâzırı (Eğitim Bakanı) olmuştur. 1912'de Meclis-i Divani mebusu oldu.1913'te Hukuk-i Esasiye dersini okuttuğu Mülkiye Mektebi'nde düşerek vefat etmiş ve Beyazıd Camii avlusuna defnedilmiştir. Osmanlı idari teşkilatına dair makalelerinden oluşan *Irak Mektupları*, anti-semitizmin sebeplerini anlattığı *Dreyfus Meselesi ve Esbab-ı Hafiyesi* ile uzun süre Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan *Hukuk-i Esasiye* adlı kitapları meşhurdur.[10] Mebusluğu sırasın-

---

9 İkdamcı Ahmet Cevdet Bey diye bilinir. 1862-1935 yılları arasında yaşamış bir gazetecidir.

10 M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 6; *M. Larouse* II-28; *TDEA*, I-274.

da, mebuslardan katiplik eden Abdülaziz Mecdi Efendi yoklama için isimleri okurken, İsmail Hakkı Bey'in sırası gelince onun adını sehven ve belki de biraz latife ve tariz için "yabanzâde" diye okuması üzerine İsmail Hakkı Bey'in "Babandır o!" itirazı ile düzeltmesi o zaman meşhur olmuştur.[11]

Mustafa Zihni Paşa'nın diğer oğlu Hüseyin Şükrü Baban 1890'da doğmuş, Galatasaray Lisesi, Paris Hukuk Mektebi ve Siyasi İlimler Okulu'nu bitirmiştir. Matbuat Genel Müdürlüğü, Dahiliye Nezareti özel kalem müdürlüğü gibi çeşitli idari görevlerde bulunduktan sonra 1933 yılında Hukuk Fakültesi'nde İktisat Doktrinleri ve İktisat Kürsüleri ordinaryüs profesörlüğüne getirildi. 1959 yılına kadar bu görevine devam etti. Gazetecilik hayatına İkdam gazetesinde başladı. Daha sonra Tanin gazetesine geçti. Bazı tercümeleri yanında *İktisat Doktrinleri*, *İctimai İktisat, İktisat Prensipleri* adlı eserleri ve çok sayıda makalesi vardır.[12]

Babanzâde ailesinin en küçüğü, mülkiye mezunu olan Hikmet Baban'dır ve nesil onun oğlu Cihat Baban'la (ö. 28 Eylül 1984) devam etmiştir.[13]

Babanzâde ailesi öteden beri dindar kimlikleriyle bilinmesine rağmen,[14] Zihni Paşa'nın oğulları arasında

---

11 İbrahim Alâattin Gövsa, *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, İstanbul 1935, s. 90.

12 *M. Larouse,* II-28.

13 Bu ailenin tanınmış mensuplarından ikisi de Fatma Neslihan Hanım ile Ayşe Semiha Baban'dır. Ahmed Naim Efendi'yle kardeş çocuğu olan Recai Bey'in kızı, Yahya Nüzhet Paşa'nın torunu Fatma Neslihan Hanım 1941 yılında Necip Fazıl Kısakürek ile evlenmiştir. Cihat Baban'ın yeğeni olan Ayşe Semiha Hanım ise, 11 Ağustos 2002'de Yaşar Kemal'le evlenmiştir.

14 Baban aşiretinin mensupları öteden beri ibadete ve hayır işlerine olan düşkünlükleriyle tanınmışlardır. Dini kurumlar kurmaya ve din öğretilerini yaymaya çalışan bu aileden her zaman dindar

sadece Ahmet Naim dindar kimliği ile tanınmıştır. Kardeşi İsmail Hakkı Bey'in: "Dine aykırı şeyler okumayayım diye, elinden gelse Fransızca'yı bile unutacak." diyerek Naim Bey'in dindarlığını yadırgadığı söylenir.[15]

---

abitler ve fazilet sahibi bilgin adamlar yetişir. Bkz. Şerefname, s. 321. Bu aileye mensup meşhurlardan biri de İzahu'l-Meknun ve Hediyetu'l-arifin adlı eserlerin müellifi Bağdatlı İsmail Paşa olarak da bilinen Babanzâde İsmail Paşa'dır (1839-1920). İsmail Paşa, Keşfu'z-zunun'a zeyil olarak yazılmış İzahu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-fünun adlı eserinde 4000 kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kitap tanıtılmıştır. Hediyyetu'l-arifin esmau'l-müellifin ve asâru'l-musannifîn adlı eserinde ise 9000 civarında müellif ve 50.000 civarında kitap tanıtılmıştır. Hayatı için bkz. TDEA, I, 273; Hulusi Kılıç, DİA, IV, 447-448.

15 M. Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1956, s. 257; Muhammed el-Harb, *el-Usmaniyyun Fi't-Tarih ve'l-Hadare*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989, s. 327.

EVLİLİĞİ

Bazı eserlerde Ahmet Naim'in, Fatih türbedârı Ahmed Âmiş Efendi'nin[16] küçük kızıyla evlendiği[17] belirtiliyorsa da bu bilgi, resmî kayıtlar tarafından doğrulanmamaktadır. Eşinin ölümü üzerine emekli maaşının tahsisi için 12/9/1934 tarihinde Eminönü kaymakamlığına verdiği tahkiki hüviyet ilmuhaberine göre, 325 (1909) yılında Ahmet Naim Bey'le evlenen Emine Avniye Hanım, Fatih Dersiamlarından Hasan Sırrı Efendi'nin kızıdır. Bu belgeye göre çocuğu olmayan Ahmet Naim, başka bir evlilik de yapmamıştır.[18] Avniye Hanım da eşinin vefatından sonra geri kalan hayatını dul olarak geçirmiş ve 04. 06. 1966 tarihinde vefat etmiştir.[19]

---

16 Ahmet Amiş Efendi: 1807-1920 yılları arasında yaşamış Fatih türbedarı Amiş Efendi mutasavvıf ve şeyh olarak bilinmektedir.

17 M. İz, *Yılların İzi*, s. 161; O. Nuri Ergin, *Balıkesirli Abdulaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İst. 1942, s. 141, 148; İAE, s. 20; Nihat Azamat, Ahmet Amiş Efendi, DİA, II, 44; A. Nedim Serinsu, *a.g.t.*, s. 7

18 Emekli sandığındaki dosyasında mevcut bulunan Fatma Avniye Hanım'a ait maaş tahsisine ait tahkiki hüviyet ilmuhaberi. Avniye Hanım, M. Özdamar'ın belirttiği gibi muhtemelen Amiş Efendi'nin torunudur. Mustafa Özdamar, Ahmet Amiş Efendi, Kırk Kandil Yayınları İstanbul 1997, s. 62.

19 Eminönü Mal Müdürlüğü'nün Avniye hanım'ın emekli maaşının kesildiğini belirten 31/7/1967 ve M. 2951-1417 tarih sayılı yazısı.

ÖĞRENİMİ

Resmi Öğrenimi

Ahmet Naim, ilk öğrenimini Bağdat İbtidaiyesi ve Rüştiyesi'nde görmüştür. Daha sonra İstanbul'da Galatasaray Sultanisi'ne devam etmiştir.[20] Galatasaray Lisesi'ndeki öğrenciliği sırasında çalışkanlığı, terbiyeli oluşu, Fransızca ve Arapça'ya duyduğu ilgiyle tanınmıştır.[21]

1891'de Galatasaray Lisesi'ni bitiren Naim Bey Mülkiye Mektebi'ne devam ederek, 1894'te 1078 no'lu öğrenci olarak mezun olmuştur.[22]

Özel Öğrenimi

Ahmet Naim resmî öğretimi dışında Arapça ve İslamî ilimlerle ilgili özel dersler de almıştır. Bu ilgi düzenli bir medrese öğrenimi şeklinden ziyade, şahsi gayret ve çalışmalar şeklinde devam etmiştir. Arapça hocaları Galatasaray Lisesi'nden de hocası olan Hacı Zihni Efendi[23] ve Hersek Müftüsü Ali Fehmi Efendi'dir.[24] Arapça'yı o derece ilerletir ki, Mehmet

---

20 BOA, Sicil-i Ahval Defteri, No: 78, s. 35.

21 Mithat Cemal Kuntay, *Ölümün 50. yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 104; M. Erişirgil, *a.g.e.,* s.257.

22 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III,300.

23 Hacı Zihni Efendi: 1845-1913 tarihleri arasında İstanbul'da yaşamış ilim adamı ve yazar.

24 Ali Fehmi Efendi: 1853-1918 yılları arasında yaşamış Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî lideri ve Darülfünun Arap Edebiyatı müderrisi.

Akif ve Darülfünun müderrislerinden Mehmet Şevket Bey'le birlikte dönemin Arap edebiyatında meşhur olan üç isminden biri olur. Bu üçlünün sık sık bir araya gelip Arapça müzakere ettikleri söylenir.[25] Direklerarası'ndaki (Beyazıt) çay bahçesinde buluşup Arapça çalışan bu üç dost, Muhyiddin-i Arabi'nin kitaplarını ve Ali Fehmi Hoca'dan Müberred'in el-Kamil'ini okurlardı. Bir yandan da politik gelişmeleri takip etmek için Le Temps gazetesini takip ederlerdi.[26]

Hacı Zihni Efendi özellikle Ahmet Naim'in Arapça öğretiminin ıslahı hakkındaki fikirlerini etkilemiştir. Hocası Zihni Efendi ve kitapları hakkındaki takdir duygularını şu şekilde dile getirmiştir:

"Bu faziletli zat karşısında oturup da az zaman içinde bir çok şeyleri -hem de ruhlu ve esaslı bir surette- öğrenmemek mümkün değildir. Eskiden beri bilinen ve meşhur olan Arapça kaide kitaplarından hiçbirini okumaya, incelemeye henüz vakit bulamadığım halde bu iki kitap (*el-Muktadab, el-Muntahab*) sayesinde az çok ibare sökecek, anlayabilecek seviyeye geldiğimi tahdis-i nimet kabilinden belirtmek isterim."[27]

---

25 Eşref Edip, *Mehmet Akif,* Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı 1938, s. 177, Hasan Basri Çantay, *Akifnâme*, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 38

26 Kuntay, s. 104, 112; Erişirgil, s. 258.

27 Ahmet Naim, *Sarf-ı Arabi Temrinat,* İstanbul 1323, Giriş, s. 7.

MEMURİYETİ

Emekli Sandığı'ndaki dosyasında[28] bulunan hizmet cetvelinden anlaşıldığına göre Ahmet Naim, devletin çeşitli kademelerinde 39 yıl 9 ay 20 gün görev yapmıştır.[29] 23 Rabiulevvel 1310 (15 Ekim 1892) tarihinde 22 yaşında Hariciye Nezareti Tahriratı Kalemi'nde başlayan görevi 9 Temmuz 1933 yılında yapılan üniversite reformu sonucunda açığa alınmasıyla sona ermiştir. Bu sürenin yaklaşık 14 yılı Hariciye Nezareti'nde, geri kalan kısmı ise Maarif Nezareti'nde geçmiştir.

Hariciye Nezareti'ndeki Görevi

İlk resmî görevine 1310/1894 tarihinde Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde 100 kuruş maaşla başlamıştır.[30] 1312/1896 yılında aynı dairenin Tercüme Kalemi'ne atanmıştır. 1310/1895 tarihinde ayrıca Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) Arapça muallimliğine tayin edilmiş ve bu görevi 1914 yılına kadar devam etmiştir. Tercüme dairesindeki görevinde gösterdiği başarı ve titizlik dolayısıyla çeşitli ödüller aldığı ve sıklıkla terfi ettirildiği görülmektedir. Mesela 1312/1896 yılında bir maaşla taltif edilirken[31] 1325/1909 yılında ise Hicaz Demiryolu Madalyası ile taltif

---

28 Emekli Sandığı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Dosya no: MT032177 Balgat- Ankara.

29 Bu görevlerin ayrıntısı için bkz. ekler kısmındaki hizmet cetveli.

30 Ayrıntılı hizmet cetveli için ekler bölümüne bakınız.

31 BOA, İ. HR. 1314 M. 6

edilerek Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyye Azalığı'na tayin edilmiştir.[32]

Maarif Nezareti'ndeki Görevi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tamamen Maarif Nezareti'ne geçen Ahmet Naim'in buradaki ilk görevi, Meclis-i Maarif Daire-i İlmiye azalığı olmuştur. Aynı yıl Mekatib-i Rüşdiye İdaresi Müdürlüğüne getirilmiştir. Bir ara Tedrisat-ı Aliye Müdürlüğü de yapmıştır[33]

Bir süre sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi Ahmet Naim'i Âyan[34] azası yapmıştır. Bu görevindeyken Edebiyat Fakültesi'ndenki felsefe derslerine de devam etmiştir. Buradaki üyeliği 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti'nin tasfiyesi ile son bulunca Ahmet Naim tekrar üniversitedeki görevine Darülfünun'un lağvına kadar devam etmiştir.

Rektörlük ve İstifa

Ahmet Naim, 18 Şubat 1335/1919 yılında Darülfünun Umum Müdürlüğü'ne (rektörlük) atanmıştır.[35] Buradaki görevi sırasındaki bir hatırasını meslektaşlarından birinin kaleminden[36] aktarmak onu daha yakından tanıma fırsatı verecektir.

Mütareke'nin ilk yılına denk gelen bu sıralarda (1919) gazete ve dergilerde, üniversitelerde kız ve erkek öğrenci-

---

32 BOA, Sicil-i Ahval Defteri, No: 78, s. 35.

33 BOA; Sicill-i Ahval Defterleri, no. 78, s. 35; Ek 7 : Hizmet Cetveli; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 300.

34 Ayan: Osmanlı Devleti meşruti idareyi kabul ettiği zaman, halkın seçtiği meclis-i mebusana karşılık, Padişahın ayrı bir meclis için seçtiği zevata âyân ve bunların Meclisine de meclis-i âyân denilmiştir. (İ. Hakkı Uzun Çarşılı İ.A., II- 42)

35 Ek 7 : Hizmet Cetveli. Ayrıca bkz. Mehmed Ali Aynî, Darufünun Tarihi, İstanbul, Yeni Matbaa 1928, s. 47, nakl. Kara, age, s. 67.

36 Bkz. Erişirgil, age., s. 263-266.

lerin beraber okuyup okuyamayacaklarına dair hararetli bir tartışma sürmektedir. Maarif Nezareti uygulamayı savunuyor, fakat Üniversite rektörü Ahmet Naim Bey buna karşı çıkıyordu.[37] Sonuçta Maarif Nâzırı Ali Kemal, Darülfünun Umum Müdürlüğüne (rektörlüğüne) resmî bir yazı göndererek İnas Darülfünunun[38] kaldırıldığını, burada okuyan hanımlardan fen kısmına devam edenlerin Fen Fakültesi'nin, edebiyat kısmına devam edenlerin ise Edebiyat Fakültesi'nin erkek talebeleriyle beraber okuyacakları talimatını verir.

Bu kararı İslam'a aykırı bulan Ahmet Naim, "Ben bunu tatbik edemem, kız ve erkek çocukların zanu bezanu[39] oturmalarına razı olamam, bu benim dinime muhaliftir." diyerek bu fikrini, hem o sırada Şeyhülislam olan Mustafa Sabri Efendi'ye, hem de Maarif Nezareti'ne bildirir. Ancak gerek öğrenciler gerekse üniversite hocaları bu fikrinden dolayı Ahmet Naim'i şiddetle protesto ederler. Nitekim Üniversite Senatosu'nda oylanan karar, tek bir muhalif oya karşı (rektör Ahmet Naim'in oyu) kesin bir çoğunlukla kabul edilir.[40] O sırada uygulamayı savunanlardan biri olan Edebiyat Fakültesi Müdürü M. Emin Erişirgil'e çıkışan Ahmet Naim, "Zaten, bu çocukları dinsiz ve şımarık yapan sizsiniz. Ben Müdürü Umumi kaldıkça kız ve erkek talebenin zanu bezanu ders okumalarına muvafakat edemem. Benim dinim buna manidir. Eğer, ısrar edilirse, ben

---

37 Sabiha Sertel, *Roman Gibi,* Sofya 1969, s. 21.

38 İnas Darülfünunu: 12 Eylül 1914'te kız öğrenciler için açılan, Edebiyat, Riyaziyat (Matematik) ve Tabiiyat (Fizik) şubelerinden oluşan İnas Darülfünunu 1917'de ilk mezunlarını vermiş, 1920'de lağvedilip 1921'den itibaren önce Edebiyat ve Fen Fakülteleri'nde ardından da birer yıl ara ile Hukuk Fakültesi ile Tıp Fakültesi'nde karma eğitime geçilmiştir. (Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Darülfünun*" DİA, VIII-524).

39 "Diz dize" anlamında Farsça bir deyim.

40 Sabiha Sertel, *Roman Gibi,* Sofya 1969, s. 21.

yapacağımı bilirim.' diyerek istifa sinyalini verir.[41] Dört, beş gün geçmeden de istifa eder.[42]

41 O sırada İnas Darülfünun müdür yardımcısı olan hanımla Ahmet Naim arasında geçen konuşmayı Erişirgil özetle şöyle aktarır: "... Naim Bey rektörlük koltuğunda oturuyor, masasından beş altı adım uzakta İnas Darülfününunun elli, elli beş yaşında kadar olan Zatiye Hanım adındaki Müdür Muavini ayakta duruyordu... Bu Hanım Müdürü Umumi Naim Bey'e Nezaret'ten kızlara mahsus üniversite binasının boşaltılması hakkında gelen emre göre oradaki eşyanın ne vakit ve nereye konulacağını soruyordu.
Rektör, büyük bir gazete kağıdını perde gibi, yüzüne doğru tutmuştu. Velev ki elli elli beş, yaşında olsun mahrem olmayan bir kadınla konuşmak kendi dinince caiz olmadığı için bu gazeteyi paravana gibi kullanıyor, onun arkasından şunları söylüyordu:
– Git işine... Ben kız ve erkek talebeyi "zanu bezanu" okutturamam. Benim dinim buna manidir, diyordu." Erişirgil, age, s. 264-265.

42 Erişirgil, s. 266. Hizmet Cetvelinde rektörlükten ayrılış tarihi 13 Nisan 335 olarak geçmektedir.

ŞAHSİYETİ

Dostları, meslekteşları ve öğrencilerinin hakkında söyledikleri ve yazdıklarından anlaşıldığına göre, Ahmet Naim geniş bilgisinin yanı sıra, dindarlığı, dürüstlüğü ve ahlakî seciyesi ile de pek çok kesimin takdirini ve saygınlığını kazanmıştır.

Maarif Nezareti'nde kurulan İmla Derneği'nde onunla beraber çalışmış, ayrıca ailece de tanışan Muallim Mithat Cevdet, Naim Beyi şöyle anlatmaktadır:

"Ahmet Naim altmış yaşlarında, orta boylu, kısa ve az sakallı, çenelerine doğru sakalı kıtça, tatlı bakışlı, bazen durgunca, çok kere yumuşak edalı idi. İstihza etmez fakat bir küstahlığın zarif sözlerle intikamını almasını bilirdi. Hikaye söylemek ve dinlemekten hoşlanır, merhum Hüseyin Kazım Kadri[43]*'nin cana can katan fıkralarına meftun olduğunu söylerdi. Gülmesi tatlı idi, hele söz arasında bazen "nicedir ol hikayat" deyişi ömürdü. Sağlığından şikayeti yoktu. Ama Buharî tercümesi yaparken gözleri ağrıdı. Koluna inme gibi bir şey geldi. Gerçi şiddetli ağrıları yoktu. Bununla beraber gene kalp hastalığından göçmesi daha çok acındırdı."*[44] *Kaba taassubtan kurtulmuş, temiz bir Müslüman örneği idi. Edebiyat ve musiki dostu idi. Arap ve Fransız dillerini iyi bilen bir felsefe alimi idi. İmanında*

---

43 Hüseyin Kazım Kadri: 1870-1934 yılları arasında yaşamış Osmanlı devlet adamı ve düşünürü.

44 M. Cevdet, *Mederris A. Naim,* s. 5.

sabit idi, neye inanmışsa sonuna kadar sadık kaldı. Onda riya veya kuru sofuluk gibi şeyler yoktu. Siyasi bir fırkaya mensup değildi. Doğunun dinî feyzini Batının fikirleriyle kaynaştırmıştı. Batı ilminin aşığı fakat pozitivizmin düşmanı idi. Onda "Muhammedî" bir yürek vardı.[45]

Galatasaray Lisesi'ndeki öğrenciliğini anlatan Mehmet Emin Erişirgil[46] Ahmet Naim'in okulda çalışkan, çok terbiyeli, Fransızca'sının çok iyi, Arapça'ya meraklı bir talebe olarak tanındığını, daha genç iken abdest alıp namaz kıldığını, dinin fena gördüğü hareketleri yapmamaya çalıştığını, az konuşup çok dinlemeyi sevdiğini belirttikten sonra şöyle der: *"Kafasını öyle yapmıştı ki, şüphe denen nesne orada yaşayamazdı. Ona göre her şey ya "nass" idi ya hiçbir şey..."*[47]

Uğraşı alanı felsefe ve idarecilik olmasına rağmen onun ruhunda en çok ve en samimi yaşayan İslamî ilimlerdir.[48] Arkadaşlarını tefsir, hadis ve fıkha ait malumatına göre bilgili ve bilgisiz diye ayıracak kadar İslamî ilimlere hayranlık duyardı.[49]

Batı uygarlığına karşı temkinli davranmıştır. Ona göre medeni vasıtalar bizi Avrupa'ya ne kadar yaklaştırırlarsa yaklaştırsınlar aramızdaki mesafe doğu ile batı kadar uzaktır. Batı batıdır, Doğu doğudur. Bu nedenle yapılacak şey; Avrupa'nın ilim ve fennini sevmeli, adeta ona tutkun olmalı fakat bu sevgi bizi bize unutturmamalı, kültür ve değerlerimizi gözümüzde küçültmemelidir.[50] Zaten

---

45 M. Cevdet, *a.g.e.,* s. 7.
46 M. Emin Erişirgil: Türk siyaset adamı ve eğitimcisi. 1891 ve 1965 yılları arasında yaşadı. Çeşitli okullarda ve fakültelerde öğretmenlik ve idarecilik yaptı. 1948'de Gümrük ve Tekel Bakanlığı, 1949'da İçişleri Bakanlığı yapmıştır.
47 Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı,* s. 258.
48 K. Miras, *Tecrîd,* III-544.
49 Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı, s. 104.
50 A. Naim, *Temrinat,* s. 6

medeniyet aleminde ileriye doğru atılan her adım İslam'a doğru yaklaşmaktır. İlim ve fende ortaya çıkan her gerçek de Müslümanın yitik hikmetidir.[51] Bununla birlikte Batı düşüncesi karşısında pasif değil aktif durumdadır. Bu özelliğiyle Avrupa düşüncesini İslam düşüncesiyle karşılaştırma imkanı bulmuş ender şahsiyetlerdendir. Mithat Cemal Kuntay[52] onun Batı düşüncesi karşısındaki bu duruşunu şöyle tasvir eder:

"Başı iki kısımda: Doğu ve Batı! İkisi birbirine karışmayarak yanyana duruyordu: Ve Naim'i Avrupa'nın filozofları değiştiremediler. Bu filozoflara Naim şaşılacak derecede nüfuz ediyordu fakat, bu filozoflar şaşılacak acizle Naim'e nüfuz edemiyorlardı."[53]

Ahmet Naim, uzun süre üniversitede ders vermiş olmasına rağmen akademik sınırların içine hapsolmuş değildi. Cemaat adamıydı. Sohbetten çok hoşlanırdı. Üniversite hocalığı yaptığı sıralarda akşam üzeri Beyazıt Camii yanındaki "Küllük" kahvesinde arkadaşlarıyla beraber ilmî sohbetler yapardı. Bu sohbetlere zamanın tanınmış şairleri, edipleri, yazarları ve ilim adamları katılırlardı. Edebi sohbetler, gazetelerin yazamadığı siyasî haberler burada tartışılır ve yorumlanırdı. Mehmet Akif Ersoy'la tanışması da burada olmuştu.[54]

---

51 A. Naim, *a.g.e.,* s. 6.

52 Mithat Cemal Kuntay: 1885-1956 yılları arasında yaşamıştır. Hukuk fakültesini bitirdikten sonra çeşitli adli işlerde çalışmış ve uzun süre noterlik yapmıştır. Aruzla söylediği vatan sevgisi ve milli kahramanlık manzumeleri ile devrinin önemli şairleri arasında yeralmıştır. "Üç İstanbul" isimli romanı (İstibdat, İttihat ve Terakki İle Mütarake yılları İstanbul'unu tanıtır). *Namık Kemal* ve *Mehmed Akif* adlı monografi tarzında yazdığı biyografileri önemlidir. (Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Ansiklopedisi,,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, II-1283).

53 M. Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s. 103

54 B. Sermet Yıldırım, "*Osman Pazarlı ile Yapılan Mülakat*", *Prof. Ahmet Naim Babanzâde, Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yazılanlar*, İstanbul

Kuntay, Ahmet Naim için: *"İşte Akif'in ashaptan sonra en çok sevdiği adam! Mehmet Akif, kırk iki sene ona hürmet etti."* dedikten sonra şöyle devam eder: *"Bir de bu Ahmet Naim o kadar çok susuyor, en basit şeyi o kadar dikkatle dinliyordu ki -hatırladıkça hala utanırım- onun hakkında "basit adam" kararını vermiştim. Halbuki Akif onun asıl bu yönünü seviyordu. Mehmet Akif'in: "Naim sormazsan malumatını söylemeyen adamdır, Naim dinlemesini bilen adamdır."* dediğini aktarır ve bu noktalarda Mehmet Akif'le birbirlerine çok benzediklerini belirtir.[55]

Mithat Cemal, Ahmet Naim'in diğer meziyetlerini şu şekilde saymıştır: *"Naim'de güç bir meziyet vardı: Meziyetlerini gizlemek, sonra bir insanı güzelleştirecek bir takım kıymetler daha: Kimsenin hususiyetini konuşmamak, düşmanın bile değeri varsa "var" demek, çocuk gibi çalışmak, tartışmalarda terbiyeli olmak, medeni insan gibi konuşmayı bilmek, yani söylediğinizi dinler gibi görünmek değil, sahiden dinlemek, bilmediğini bir kelime ile "bilmiyorum" diye söylemek ve biliyor gibi hilekar yüz takınmamak, bildiğini de tabii sesle anlatmak, dostlarını gıyabında da sevmek."*[56]

Kendisiyle tanışmak ve 25 sene kadar temas etme imkanını elde ettiğini belirten Mehmet Akif Ersoy'un damadı Ömer Rıza Doğrul[57] Ahmet Naim hakkında şunları yazmıştır:

"Merhum kayınpederim Mehmet Akif, gerçi arkadaşlarını ayırt etmez ve hepsini severdi, fakat kalbinde Ahmet

---

1964, s. 7. (M.Ü. İlahiyat Fakültesinde hazırlanıp yayımlanmamış bitirme tezi; A. Nedim Serinsu, "*Eski İstanbul Müftülerinden A. Şeref Güzelyazıcı ile yaptığı mülakat*", *a.g.t,* s. 13; M. İz., *Yılların İzi.,* s. 261.

55 Kuntay, *M. Akif,* s. 103.

56 Kuntay, *a.g.e.,* s. 114.

57 Ömer Rıza Doğrul: 1893-1952 yılları arasında yaşamış dinî-islami konulardaki yazıları ile tanınan, müellif, gazeteci ve mütercim.

Naim'e ayırdığı yer muhakkak ki imtiyazlı idi. Onun için Ahmet Naim'in öldüğü haberini aldığı zaman hüngür hüngür ağlayacak derecede bu aziz dosttan ayrılışının acısını derinden hissetmişti. O zaman gönderdiği mektupta "Onun ölümünü haber aldığım anda, dünya başıma yıkıldı sandım." diye yazdığını bizzat görmüştüm. Sarsılmaz bir seciye sahibi olmak, doğru olduğuna inandığı her şey üzerinde sebat etmek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan yılmamak, daima doğruyu söylemek, bildiğini iyi bilmek ve bilmediğini öğrenmek ve çok çalışmak gibi meziyetlere sahip olan Naim, hak olduğuna inandığı yolda zerre kadar ayrılmayarak yaşamış ve öylece ölmüştür."[58]

Ahmet Naim'in ilim ve irfan ehliyle görüşmeyi çok sevdiğini zahir ve batın ilimlerinde tanınmış kimi duyarsa mutlaka onunla görüşmeye çalıştığını belirten Mahir İz, bir defasında Ahmet Naim ve Hamdi Yazır'a ilişkin düşüncesini sorduğunda Mehmet Akif'ten şu çarpıcı cevabı alır:

"Bunlar sikadandır (Güvenilirdirler) ne derlerse öyledir, sözleri sened teşkil eder."[59] Fatin Gökmen[60]de Akif'in onun hakkındaki düşüncesini şöyle aktarır: *"Bir gün Akif'e en çok kimi seversin diye sordum. Hiç düşünmeden Naim dedi. Naim merhuma bakiyye-i selef derdi."*[61]

Ahmet Naim, ciddi bir adamdır, herkesi muhatap almaz, şarlatanlığa prim vermezdi. Bir gün Darülfünun'da Ziya Gökalp'le ümmet ve millet tabirleri üzerine tatışırken söze karışarak;

58 Doğrul, *İ.A.E.,* Sunuş, s. 3-4.
59 M. İz, *Yılların İzi.,* s. 144.
60 Fatin Gökmen: 1877-1955 yılları arasında yaşamıştır. Medrese eğitiminden sonra matematik, astronomi öğrenmiş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. Kandilli Rasathanesi'ni kurmuş (1910) ve emekli oluncaya kadar (1943) müdürlüğünü yapmıştır.
61 H. Basri Çantay, *Akifnâme,* s. 246.

“Siz bizimle hiç tartışmazsınız; ‘benim dinim ayrı, sizin dininiz ayrı’ der, geçersiniz. Bakınız Ziya Bey’le nasıl tartışıyorsunuz?” diyen bir doçente şöyle cevap verir:

“Siz düşünmeden, modadır diye dinsiz olmuşsunuz, Ziya Bey bilerek, okuyarak, ayet ve hadislerin manasını değiştirerek dinsiz olmuş. Aranızda fark var…”[62]

Bu tiplere şöyle dediği nakledilir:

“Benim okuduğum Fransızca kitapların yazarları sizden iyidir, çünkü ‘ehl-i kitap’tırlar.”[63]

Mülkiyeliler tarihini yazan Ali Çankaya’ya göre, varlığı ile iftihar edilecek, yaşayışı örnek alınacak bir insandı.. Halûk, dürüst, münekkit, inançlarına taasupla bağlı bir zattı.[64] İbrahim Alâaddin Gövsa[65] *“Meşhur Adamlar Ansiklopedisi”*nde Ahmet Naim’i şöyle tanıtmaktadır: “*Dersleri ve kitapları ile tanınmış değerli bir alim. Arapça ve Fransızcası kuvvetli, bahislerde çok dikkatli, hafızası da bilgi seviyesi gibi sağlam bir ilim adamı, dürüst ve halûk bir Müslümandı. Fakat bazı noktalarda bütün felsefî bilgisine, asri ve medeni malumatına rağmen fazla mutaassıp ve inatçı idi.”*[66]Yazarın burada kullandığı “mutaassıp” ve “inatçı” sıfatlarına itiraz eden Osman Nuri Ergin,[67] mutaassıbın daha çok bilmeyerek bir şeyde inat eden kimselere ve özellikle biraz medrese tahsili görüp müspet ilimlere

---

62 Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı, s. 105.

63 Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı, s. 104.

64 Çankaya, Mülkiyeliler, III, 300.

65 İ. Alaâddin Gövsa (1889-1949): Ansiklopedi ve biyografi çalışmalarıyla tanınan Türk eğitimci ve yazar. A. Birtannica, 9/616.

66 İbrahim Alaaddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi,* İstanbul 1935, III-1142.

67 Osman Nuri Ergin: 1883-1961 yılları arasında yaşamış Türk kültür tarihçisi ve eğitimcisidir. Uzun süren memuriyet hayatında öğretmenlik, yazarlık, kütüphanecilik ve matbaacılık yapmıştır. Çok sayıda telif ve tercüme eseri bulunan Ergin, İstanbul Belediye Kütüphanesi'nin de kurucusudur. 11000 ciltlik kütüphanesini de buraya bağışlamıştır.

kulaklarını tıkayan kimselere denildiğini Ahmet Naim'in ise asla böyle olmadığını vurgulamaktadır.[68]

Ahmet Naim'in öğrencilerinden olan felsefe tarihçisi Macit Gökberk ve düşünce tarihçisi Niyazi Berkes yaşadıkları dönemdeki ideolojik tartışmaların ve siyasî kamplaşmaların etkisiyle hocalarıyla ilgili hatıralarını alaycı ve tahkir edici bir üslup ile anlatmışlarsa da[69] onun bazı meziyetlerini de itiraf etmekten kendilerini alamamışlardır. Gökberk şöyle der: "*Naim Bey, dünya görüşlerimiz birbirine büsbütün karşı olduğu halde, çok saydığım bir hocamızdı. Genel felsefe ve metafizik dersleri verirdi. İslam kültürüne hayrandı. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmedi ve kişiliğinden hiç ödün vermedi. Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir Müslüman Osmanlı aydını idi. Cumhuriyetin en coşkulu en parlak günlerinde bile geçmişe bağlılığını bir bütün olarak korudu. Kişiliğindeki bu bütünlük onu ister istemez bir saygı konusu yapıyordu.*"[70] "Naim Bey görüşlerinden hiç ödün vermezdi... Davranışındaki tutarlılık bakımından saygıdeğer, inandığını yaşayan bir insandı."[71]

Berkes de şöyle der: "... Bence en büyük meziyeti namuslu bir adam olması, bir dalkavuk olmamasıydı."[72]

Ahmet Naim'in kişiliğinde ve görüşlerindeki bu bütünlük ve tutarlılığı gösteren başka örnekler de vardır:

---

68 Ergin, *A.Naim Zatı ve Eserleri,* s. 11.

69 Bu anlatımlar ve değerlendirmesi için bkz. İsmail Kara, "Felsefe ve Tefelsüf, Türkiye'de Felsefe'nin Dili Niçin Yok?", Cogito, 19, (1999), 284-310.

70 Aslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler, Elif Yayınları 1986, s. 15-16.

71 "Macit Gökberk ve Uzlaşmacılık Perdesi", Çağdaş Eleştiri (1982), s. 4-21, nakl. Kara, agm., s. 292.

72 Berkes, Unutulan Yıllar, s. 52, nakl. Kara, agm, s. S. 296.

Darülfünun rektörü olduğu sıralarda Maarif Nazırı Ali Kemal, İnas Darülfünun'un kapatılarak kız ve erkek öğrencilerin bir arada okutulması emrini verdiğinde, *"Kız ve erkek çocukların bir arada okumalarına izin veremem bu benim dinime aykırıdır."* diyerek istifa etmiştir.[73]

Kendisinden sonra yarım kalan *Tecrid-i Sarih* tercümesini tamamlayan Kâmil Miras onun bu nezih yaşantısını: *"O selef-i salihin siretinde yaşamış yüksek bir fazilet örneği idi."* diye özetlemektedir.[74]

Darülfünun'da beraber hocalık yaptıkları Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) da dünya görüşleri farklı olmasına rağmen, Naim Bey'in gülen, gülümseyen ve hayli manidar konuşan bir alim, özellikle inanan bir insan olmasından hoşlandığını belirtir.

Beyatlı'nın yazdığı bir yazıdan dolayı aralarında kırıcı bir tartışma yaşanır.[75] Aradan 13 sene geçtikten sonra 1934'te İstanbul'a dönen[76] Beyatlı, eski İstanbul semtlerini bir daha görmek arzusuyla Vefa'ya doğru yürürken Ahmet Naim'le karşılaşmasını şöyle anlatmıştır: "*Bir gün Vefa'ya doğru yürürken karşıdan Ahmet Naim Bey'in geldiğini gördüm. Rahatsızlıktan yeni kalkmış gibi yorgun yürüyordu. Beni görür görmez durdu, kollarını açtı: "Bu tesadüf münasebetiyle Cenab-ı Hakk'a hamd olsun." diyerek söze başladı. O kadar dostça bir duyguyla hareket ediyordu ki hayret ettim. Sözüne devam ederek: "Avrupa'da uzun müddet kaldınız, sizi artık görmeden öleceğime bile inanmaya başlamıştım. İkide birde: 'Ya Rabbi! bu adamla son bir defa*

---

73 M. Erişirgil, *a.g.e.*, s. 263, S. Sertel, *a.g.e.*, s. 19-20.

74 Tecrid-i Sarih Tercemesi, III-544.

75 Bu tartışma için bkz. Ekler bölümü.

76 1923-27 yıllarında Urfa Mebusu olarak Meclise giren Beyatlı, 1926'dan itibaren Varşova, Madrit ve Lizbon elçiliklerinde bulunmuş, 1933'te Türkiye'ye dönmüştür.

görüşmemi mukadder kıl, ta ki söylemek istediğim bir kaç sözü söyleyebileyim.' diyordum. İşte bu saatte Allah'ın o lütfunu idrak ettim." dediğini aktarır. Beraber bir müdet dolaştıklarını ve senelerce önceki tartışmayı hatırlatarak o tartışmada kendisini haksız yere gücendirdiğini bu nedenle onu ilk gördüğünde kusurunun bağışlanmasını dileyeceğini kendisine nezrettiğini anlattıktan sonra Yahya Kemal'e: "İşte azizim söyleyeceğim bu idi." demiştir.

Ahmet Naim'in bu müminane sözlerinden çok duygulandığını söyleyen Yahya Kemal, bu görüşmelerinden bir ay sonra onun vefat ettğini duyunca yukarıda aktardığı dileğinin Vefa'da sırf tesadüf sebebiyle gerçekleşmesini hayretle telakki ettiğini belirtmiştir.[77]

77 Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul, 1968, s.51-58

MEHMET AKİF ERSOY'LA DOSTLUĞU

Ahmet Naim'in bürokrasi ve üniversite çevrelerinden, edebi ve ilmî çevrelerden pek çok dostu bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında Mehmet Akif Ersoy'un özel bir yeri vardır. Ona değinmeden geçmek bu kitap için bir eksiklik olacaktır. Bu dostluğu iki tanığın[78] kaleminden özetleyerek aktarmaya çalışacağız.

Akif'le ilk defa Melami Şeyhi Mustafa Efendi'nin çayhanesinde tanıştılar. İstibdat döneminde bu mekanda sıklıkla bir araya gelir, politika, edebiyat ve diğer meseleleri konuşurlardı. İkisi de, dairelerinden çıkınca, burada birbirlerini beklerlerdi.[79] Akif'in "Ashap"tan sonra en sevdiği adamdır. Akif, kırk iki senelik dostu olan Naim öldüğü gün, "Evim barkım yıkıldı, altında kaldım." diyecektir. Naim'in Akif'i en çok etkileyen yönü, Batı düşüncesine vakıf olmasına rağmen din konusundaki sağlam inancıdır. Kuntay, Naim'in bu inancını şöyle tasvir eder:

"Başı iki kısımdı: Şark, Garp. İkisi birbirine karışmayarak yan yana duruyordu. Ve Naim'i Avrupa'nın filozofları değiştiremediler. Bu filozoflara Naim şaşılacak kudretle nüfuz ediyordu; fakat bu filozoflar şaşılacak acizle Naim'e nüfuz edemiyorlardı. 'Din ya vahid'dir (bütündür), ya sıfır!' der gibi bir hali vardı. Akif, Naim'de bunu seviyordu."[80] Akif, Naim Bey'le tanıştığı sırada birçok mektepli genç gibi

---

78 Mithat Cemal Kuntay ve Mehmet Emin Erişirgil.
79 Kuntay, 103; Erişirgil, 257.
80 Kuntay, s. 103.

zihni, akidesi tereddütlerle dolu idi. Naim Beyin kafasında ise şüphe denilen nesne yaşayamazdı. Akif, Naim Bey'le konuştuğu zaman farkına vardı ki, o kendisinden kat kat fazla Fransızca biliyor, kendi kadar da Arapça... Naim, Galatasaray Sultani'sinden çıkarken Fransızca hocası ona on numaradan bir eksik vermişti ki, bu kadar yüksek numarayı, mektebin tarihinde bu muallimden kimse alamamıştı; ve bu hoca Fransız'dı. Fakat 9 numara verilen bu Fransızca Naim'i değiştiremiyordu. İşte Akif, bu değişmeyen Naim'i seviyordu.[81] Zaman zaman gücendikleri de olmuştur. Fakat Naim Bey'in kendi kafasını tereddütlerden kurtardığını hatırlayınca gücenmelerinde daima kendisini haksız görüyordu.

Akif, dinde, politikada, edebiyatta Naim'in tesiri altındadır. Hatta karakter açısından da biribirlerine benziyorlardı. Kuntay bu benzerliği şöyle anlatır:

"Bir de bu Ahmet Naim o kadar çok susuyor, en basit şeyi bile o kadar dikkatle dinliyordu ki -hatırladıkça hala utanırım- onun hakkında 'Basit adam' kararı veriyordum. Halbuki Akif, onun, asıl bu taraflarını beğeniyordu: 'Naim, sormazsan, malumatını söylemeyen adamdır. Naim dinlemesini bilen adamdır.' (Akif, kendini anlatıyor, sanıyordum. Bu noktada birbirlerine o kadar benziyorlardı.)"[82]

Akif'in Servet-i Fünun gazetesinde yazması, Naim'in teşviki ve aracılığı ile olur. Şairliğini bile bir ölçüde ona borçludur. Bir ara şairliğini beğenmeyip şiir yazmaktan vazgeçen Akif'e şiirlerini çok beğendiğini ifade eden Naim'le aralarında şöyle bir diyalog geçer:

Akif:

– Madem ki sen (şiirlerimi) beğeniyorsun, demek yazdıklarım o kadar fena değil.

---

81 Kuntay, s. 104; Erişirgil, s. 259.
82 Kuntay, s. 103.

Naim:

– Fena değil de söz mü? Çok güzel! Hele o kolaylık!

Akif:

– Fakat yazarken bilsen ne kadar terliyorum.

Naim:

– Fakat okurken ter kokusu bilsen ne kadar duyulmuyor.[83]

Politikada da Akif, Naim'in tesiri altındadır. İkisi de Sultan Abdulhamid'in politikalarına karşıdır.[84] İttihat ve Terakki'den ayrılmaları aynı zamanda olmuştur.[85]

İlmî ıstılahlar konusundaki düşünceleri de aynıdır. İlmî ıstılahların Arapça'dan alınmasını savunuyorlardı. Zira onlara göre Türkçe, bir felsefe eserini anlatacak kadar işlenmemiştir. Bu nedenle Naim birinin 'Türkçe'si zayıf' denildiğinde 'Türkçe kendisi zayıf' diye müdahale ederdi. Fakat sonraları Akif, bu konuda Naim'den farklı düşünecek ve Kur'ân tercümesinde bile konuşulan Türkçe'yi yazacaktır.[86]

Akif, en çok dinî inaçlarında Naim'in tesiri altında kalmıştır. Bu etki Akif'i o kadar katı hale getirecektir ki ondan söz eden iki yakın dostundan Kuntay bunu, Naim'in Akif'e yaptığı kötülük olarak değerlendirecek,[87] Erişirgil ise 'keşke tanışmamış olsalardı' diyecektir.[88] Çünkü Naim bildiği şeyleri eşya gibi ölçülecek, tartılacak maddî boyutlarla bilen adamdı. Sonra yalnız şark adamı değildi, çağının bilgisine de esaslı bir şekilde vakıftı. Hatta Kuntay, bir yandan 'Le Temps' gazetesini takip eden, diğer yandan Muhyiddin-i Arabi'nin, yahut İmamı Müberrid'in

---

83 Kuntay, s. 104-105.
84 Erişirgil, s. 257.
85 Kuntay, s. 111; Erişirgil, s. 259.
86 Kuntay, 112-113.
87 Kuntay, s. 113.
88 Erişirgil, s. 257.

eserlerini okuyan Naim'le ilk karşılaşmasında: 'Namaz kıldığı için, onu ben, Fransızca bilmez sanmıştım.' diyerek şaşkınlığını ifade eder.[89]

İşte Akif karşısında böyle gerçek bir ilim adamı görünce ona yenildi. Hint ve Mısır alimlerinin eserleri kadar, Avrupa kitaplarını da okuyan adamın beş vakit kıldığı namazlar, Akif için başka bir mana taşıyordu. Bu secdeler, örf adet kabilinden değildi, "kanaat"dı. Akif, karşısında Kuntay'ın deyimiyle "kafası gavur, kalbi Müslüman" bir adam bulmuştu.[90]

Akif, şiirlerini bazı dostlarına ithaf ederdi. Fakat bu ithaflarda Naim'in adı yoktu. Çünkü Naim, Akif'in kalbinde o kadar çok yüksek yerde oturuyordu ki, onun eşiğine uzatacağı şiiri bir türlü yazamıyordu. Nihayet ihtiyarlığında Mısır'da yazdı: "Secde". Bunu Fuat Şemsi'ye gönderdi. Naim'e gösterilecek, beğenirse ona ithaf edilecekti. Naim "Secde"yi o kadar beğeniyordu ki, Akif'in yazısıyla olanı alıkoyuyor, suretini çıkarıp Fuat Şemsi'ye veriyordu. Amma Akif, her zamanki bedbinliğiyle meseleyi anlıyordu: Naim'in geç kalan cevabı "Manzumeyi beğenmedi" demekti ve şiirini Naim'e ithaf etmekten çekinerek kitabında bastırıyordu.[91]

Akif'le Naim aynı istikamette birbirlerine çarpmadan yürüdüler. Beraber öğrendiler, beraber inandılar, beraber beğendiler yahut beğenmediler.[92] Bu beraberlik, diğer dostları Süleyman Nazif ve Muallim Cevdet İnançalp'le halen Edirnekapı mezarlığında devam etmektedir. Kabirleri yan yanadır.[93]

---

89 Kuntay, s. 104.
90 Kuntay, s. 113.
91 Kuntay, s. 114.
92 Kuntay, s. 114.
93 Ekler bölümündeki resimler.

VEFATI

Bazı eserlerde vefat tarihi 14 Ağustos 1934 olarak verilmişse de,[94] Ahmet Naim 13 Ağustos 1934 tarihinde Pazartesi günü öğle namazını kılarken ikinci rekatın secdesinde vefat etmiştir.[95] Vefatı sırasında tercüme etmekte olduğu son hadis hasta namazına dairdir. Namazı gibi bu tercümesi de yarım kalmıştır.

Ahmet Naim'in ruhunu secdede teslim etmesi hikmetten hali görülmemiştir.[96] Kamil Miras'a (1875-1957) göre, salât-ı marizaya (Hastanın namazı) dair hadisin tercümesini tamamlayamaması ile namazın ikinci rekatında vefat etmesi arasında açık bir ilişki vardır.[97]

---

94 İAE, s. 21. Muhtemelen bu karışıklık Ahmet Naim'in ölümünü 14 Ağustos 1934'te haber veren gazetelerin onun ölümünden bir gün sonra yayımlandığına dikkat edilememesinden kaynaklanmıştır. Bu konuya dair dönemin gazetelerinde çıkan haber küpürleri için bkz. M. Cevdet, s. 45-46.

95 Bkz. Emekli Sandığı dosyasındaki yazışmalar; M.Cevdet, s. 17.

96 Abdulhadi Timurtaş, "Secde ve Fikir Adamı Babanzâde Ahmet Naim", Bilge adam Dergisi, (Güz 2003), Sy. 5, s. 40.

97 Bkz. *Tecrîd* III-402. İsmail Kara da konuyla ilgili şu rüyayı aktarır: "Cinuçen Tanrıkorur ağabey'in cenazesinde duyduğum bir rüyayı ve tabirini daha yakın bir kaynaktan tahkik ve detay bilgiler almak için Sadettin Ökten ağabeye açtım ve onun verdiği bilgilerle daire genişledi. Şöyle ki: Merhum Naim Bey, Tecrid tercümesinin daha başlarında iken hastalıkları yüz gösterince tercümeyi bitirip bitiremeyeceğine dair tereddütlere düşmüş ve işaretler almak üzere istihareye yatmış. Alem-i manada Peygamber Efendimiz'i görmüş. Fatih Camii'nde Efendimiz namaz kıldırıyor, Naim Bey de ilk safta cemaatı arasında. Efendimiz birinci rekatı kıldırıp ikinci rekata kalktıktan sonra geri dönmüş ve Naim Bey'e enfiye ikram etmiş... Rüya bu kadar.

Naim Bey rüyayı, Galatasaray Lisesi'nde birlikte Arapça hocalığı

Hasta namazına dair olan hadisin tercümesi şudur (Ahmet Naim'in tercüme ettiği kısım italik olarak gösterilmiştir):

"Yine Ümmü'l-mü'minin Aişe (r.a.)dan olan (diğer) rivâyete nazaran şöyle de demiştir: "Sonra İkinci rek'atta da evvelkisi gibi yapardı. Namazı bitirince kalkardı: Eğer ben uyanık olursam benimle görüşürdü. Şayet uyur bulunursam (istirahat için) yan üstü uzanırdı."[98]

Cenazesi Edirnekapı dışındaki şehitliğin kuzey tarafındaki kabristana defnedilir. Şükrü Baban'ın anlattığına göre kendisi, vefat edince Mehmet Akif'le yanyana defnedilmeyi vasiyet etmiştir.[99] Kendisi Mehmet Akif'ten önce vefat eder ancak Mehmet Akif Ersoy ve Ahmet Naim Edirnekapı mezarlığında yan yana yatıyorlar. Kuntay'a göre orasını Akif kendi vasiyet etmedi. Ancak Naim'i o kadar çok seviyordu ki, bu sevgi vak'a kuvvetinde bir vasi-

---

yaptıkları meslektaşı ve dostu Celal Hoca'ya anlatmış ve tabir için Cerrahi Asitanesi şeyhi Fahrettin Efendi'ye sorması ricasında bulunmuş. Fahrettin Efendi rüya naklini duyar duymaz "Ömrü tercümeyi tamamlamaya vefa etmeyecek, erken göçecek, fakat bunu bu şekilde kendisine söylemeyin." demiş. Celal Hoca yumuşak bir üslupla tabiri kendisine iletmiş (Ne yazık ki bu tabiri nasıl karşıladığına dair bilgimiz yok). Efendimiz'i rüyada namazda görmesi de namazda göçeceğinin işareti imiş. Sadettin ağabeye sordum: Rüyada enfiye görmek menfi bir şey mi? "Öyledir" dedi. "Az da olsa işin içinde biraz kerahiyet var ya! Bunlar inkıtaa işarettir. Süt ve sütten mamul şeyler görmek devama ve iyiye işarettir".
O yaz Celal Hoca Ada'da bir yazlık kiralamış. Kızkardeşi de yanında. Kızkardeşi her sabah kahvesini içer, fincanı ters çevirir, sonra da kaldırıp fala bakarmış. O sabah fincanı kaldırınca "Ağabey bugün çok sevdiğin bir zatın vefat haberini alacaksın." deyivermiş. Celal Hoca o gün ilk vapurla İstanbul'a gelmiş ve "sahabeden biri" dediği Naim Bey'in Hakk'a yürüdüğü haberini almış..." İsmail Kara, "Rüya İle Sayıların Esrarı Arasına Sıkışmış Bir Secde Ömür", Dergah Dergisi XI (2000) 130, s. 3.

98 *Tecrîd,* III-402.

99 Ömer Rıza Doğrul, *İ.A.E.*, Sunuş; M. Cevdet, Müderris A.Naim, s. 4; Serinsu, *a.g.t.*, s. 4.

yetti ve Fuat Şemsi onu Naim'in yanına koydurdu. Böylece beraber inandıkları Allah'ın huzuruna beraber çıktılar.[100]

Ahmet Naim'in vefat haberini Mısır'da öğrenen Mehmet Akif'in tepkisini Eşref Edip[101] şöyle aktarmaktadır:

"...Üstad biraz durdu sonra derinden bir ah! çekerek zavallı Naim dedi, o ne büyük insandı! O ne faziletli adamdı! Ben ki ölümü çok tabii bulurdum. Bazen çok sevdiğim birinin ölümünü benden saklarlardı. Yahut yavaş yavaş söylerlerdi. Ben de için için gülerdim. Bundan tabii bir şey olur mu? Beni hiç anlamıyorlar, böyle bir haber karşısında düşüp bayılacağımı sanıyorlar, derdim. Fakat vakta ki Naim'in ölüm haberini aldım, nasıl diyeyim... cihan yıkılmış da ben altında kaldım zanettim. Bana öyle geldi. Zaten ondan sonra hayatın bir zevki bir neşesi kalmadı. Meğer ben Naim'i ne kadar çok severmişim. Üstad çok müteessir olmuştu. Biraz gözleri daldı, sonra haydi bir Fatiha okuyalım, dedi. Gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı."[102]

8 aralık 1934'te Şerif Muhyiddin'e[103] gönderdiği mektupta da Mehmet Akif üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir: *"...Bizim biçare Naim'in vakitsiz vefatı beni pek çok sarstı. Hanumanım yıkılmış da ben altında kalmışım sandım. Bu zavallı şark öyle kıymetli vücutları bundan sonra pek zor yetiştirir. Bilmem tercüme etmekte olduğu*

---

100 Kuntay, age, s. 114.

101 Eşref Edip Fergan (1882-1971): II. Meşrutiyetle Cumhuriyet Dönemi'nin tanınmış dergilerinden Sebilürreşad'ı yayımlayan gazeteci ve yazar.

102 Eşref, Edip, *M.Akif,* s. 111.

103 Şerif Muhyiddin Targan: 1892'de İstanbul'da doğan ünlü bestekar. Küçük yaşta piyano çalarak müziğe başladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat fakültesini bitirdi. 1928'de Newyork'a gitti. Orada müzik öğrenimini gördü. 1934 Irak hükümetinin davetlisi olarak Bağdat'a gitti. Bağdat konservatuvarını kurdu. 12 yıl Bağdat'ta kaldı. Daha sonra yurda döndü. 1965'te İstanbul'da öldü.

Tecrid-i Sarih hitam bulmuş muydu? İnşallah nakıs kalmamıştır, çünkü o surette bir tercüme başka hiçbir babayiğidin harcı değildir."[104]

Yakın dostlarından Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise, Ahmet Naim öldüğü zaman ağlayarak: *"Her ne zaman bir kelimede tereddüde düşsem ona sorar, tereddüdümü giderirdim. Tercümede benim için danışılacak yegane alim Ahmet Naim idi. Naim'in bilgisi ele geçmez bir hazine, ilmi ve fazlı ise büyük bir define idi. O gidince pek sarsıldım, adeta can evimden vuruldum."* demiş ve şu mısralarıyla merhumun ölümüne tarih düşmüştür:

Verdi ser Hamdi bu tarihe cihan
Secdede gitti Hûdaya Naim[105]

Bir başka dostu Sami Evrenesoğlu[106] Atina'da iken Naim'in ölüm haberini alınca aşağıdaki tarihi düşmüştür.[107]

"Emir "Escede ve iktarebe" lehu secdede göçtü Naim" mısraı tam vefat tarihi olan 1253 senesini gösterir.

Ölümünden sonra, üzüntülerini ve onun meziyetlerini birer manzume ile dile getiren pek çok dostu olmuştur. Muallim Mithat Cevdet bu manzumeleri, onun hakkında yazıp yayınladığı kitapta toplamıştır.[108]

Ahmet Naim'in ölümü ne yazık ki o günkü ortamda fazla yankı bulmamıştır. Ölümüyle ilgili olarak meslektaşları ve felsefe hocaları bir şey yazmadığı gibi gazeteler de

---

104 Kuntay, *M.Akif.*, s.103; Ö. Rıza Doğrul, *İAE.*, Sunuş; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, 300.
105 Ergin, *A.Naim Zatı ve Eserleri,* s.16; M. Cevdet, *Müderis A.Naim.*, s. 34.
106 Mabeyn katiplerinden Evrenoszâde Sami Bey ö. 1953.
107 Çankaya, *a.g.e.*, III, 301.
108 Bkz. M. Cevdet, *Müderris A.Naim,* s. 26-35.

birkaç satırla ölümünü haber vermekle yetinmişlerdir.[109] M. Cevdet merhumun cenaze merasimini anlatırken bu acıyı derinden hissetmiş ve şöyle demiştir:

"Fatih Camii'nden Edirnekapı'daki ebedi çukuruna götürürken sekiz on dostundan başka ilmî ocaklardan kimsecikler yoktu. 35 yıl hocalık etmiş birkaç bin talebe yetiştirmiş, şark felsefesinde tetkikat yapmış, garp alimleriyle her vakit savaşmaya kadir, bir felsefe kolleksiyonunu ilk defa bütün olarak Türkçe'ye çevirebilmiş kıymetli üstadın böyle bir ihmale layık görülmesi yürekleri yaktı. Dikkat ettik merhumun cenazesinde ne üniversiteden ne büyük mekteplerden, ne vilayetten ne halkevlerinden resmen kimsecikler yoktu. Acıklı bir hal! İlim diye bağıran fakat alimden hoşlanmayan zavallı muhit!" [110]

Vefatından sonra yeğeni Cihat Baban'a geçen kütüphane ve konağından başka herhangi maddî bir miras bırakmamıştır.[111] Kütüphanenin akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Vefa'daki konağının ise 1977'lerde varisleri tarafından satıldığı belirtilmektedir.[112]

---

109 M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 4.
110 M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 3-4.
111 Serinsu, "Şükrü Babanla yapılan mülakat", *a.g.t.,* s. 14.
112 Serinsu, *a.g.t.,* s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

İLMÎ KİŞİLİĞİ

Ahmet Naim, modern ilimlerin öğretildiği Galatasaray ve Mülkiye gibi okullardan mezun olurken Arapça'yı ve İslamî ilimleri de özel gayret ve çabaları ile öğrenmiştir. Uzun süre (1914-1933) Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde felsefe grubu derslerini okutmasına ve bu alanda önemli te'lifleri olmasına rağmen, İslamî ilimler alanında yazdıkları daha çok ses getirmiştir. Özellikle *Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (mukaddime ile beraber üç cilt) ile, bu alandaki şöhretinin zirvesine ulaşmıştır. Yine *İslam Ahlakının Esasları* ve *İslam'da Davay-ı Kavmiyyet* adlı eserleri de alanlarında geniş yankılar uyandırmış kitaplarıdır. Ayrıca *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* mecmualarında özellikle İslam dinine yönelik saldırı ve eleştirilere karşı yazdığı makaleler birer ilmî referans niteliğindedir.

Bununla birlikte esas ihtisas alanı olan felsefe alanındaki çalışmaları da akademik çevrelerde beğeniyle izlenmiştir. *"Felsefe Dersleri"* isimli telif eseri ile G. Fonsegrive'den birçok dipnot ilave ederek *"Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs"* adıyla yaptığı tercüme, bu konudaki yetkinliğini göstermektedir.[113]

---

113 Bkz. Recep Kılıç, "*Ahmet Naim Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*" İslam Ahlakının Esasları girişinde s.XIII-XLVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Eserlerinde Batı düşüncesini tenkitçi bir tavırla ele alırken, İslam düşüncesinin de Batı düşüncesiyle boy ölçüşebilecek parlak bir geçmişe sahip olduğuna dikkat çekmiştir. İslam toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünün Kur'ân ve Sünnet'te aranması gerektiğini savunmuştur.

Onun ilmî kişiliğinde belirleyici olan yönleri ayrı başlıklar halinde incelemeye geçmeden önce, ilim dünyasındaki yerine yine bir ilim adamının ifadesiyle ışık tutmak uygun olacaktır. Meşhur müfessir Elmalılı Hamdi Yazır şöyle demiştir: *"Her ne zaman bir kelimede tereddüte düşsem ona sorar, tereddütümü giderirdim. Tercümede benim için danışılacak biricik alim Ahmet Naim idi. Naim'in bilgisi ele geçmez bir hazine, ilmi ve fazlı ise büyük bir define idi. O gidince pek sarsıldım, âdeta canevimden vuruldum."*[114]

---

114 O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, s.16.

HADİSÇİLİĞİ

Ahmet Naim'in, medrese eğitimi gibi, klasik anlamda bir hadis öğrenimi de görmediği anlaşılmaktadır. Zira mezun olduğu Galatasaray Lisesi ve Mülkiye'nin ders programlarında hadis dersleri yer almamaktadır. Bunun dışında özel derslerde de hadis öğrenimi aldığına dair bir bilgi tespit edemedik. Ancak bazı ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Arapça gibi Hadis ilimlerini de özel çabasıyla öğrenmiştir. Yazarlık hayatının ilk dönemlerinde Sırat-ı Müstakim mecmuasına gönderdiği bir mektupta Hadis ve Sünnete olan bu ilgisini açıkça görmek mümkündür. Mektubunda fikren ve hissen ölmüş bulunan ümmetin yeniden dirilmesinde Hadis ve Sünnetin öneminden söz etmiş ve mecmuanın bu konudaki yayınlara ağırlık vermesini tavsiye ederek şöyle demektedir:

"... İşte ben bu aczimle beraber size hizmet arz ediyorum. Ne tefsirde ne de hadiste derinleşme gücünü haiz olmadığımı yakinen bildiğim halde hiç olmazsa tercüme ile olsun size yardım edeyim diyorum. Zebidî'nin Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih'ini vakit buldukça tercüme edip size göndersem elbette reddetmezsiniz."[115]

Mecmuanın bu teklifi memnuniyetle kabul etmesiyle Ahmet Naim'in ilk Hadis tercümeleri de yayınlanmaya başlanır. Hadis ilimleriyle ilk tanışmasının böyle başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle daha ilk tercümelerinde rivayet

---

115 SM., V-120, s.257.

ve nüsha farklarına ayrıntılı bir şekilde değinmesi derin bir ilginin ipuçlarını vermektedir. Mecmualardaki hadis tercümeleri, zamanla hadis yorumlarına da dönüşür. Bu tercüme ve yorumları daha sonra *'Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih'* hadislerini tercüme işinin ona verilmesini sağlayacaktır. Aslında bir felsefe hocası olan Ahmet Naim'in özel bir ilgi sonucu uğraştığı Hadis ve Hadis ilimleri, daha sonra onun bir felsefeciden çok hadisçi olarak tanınmasını sağlayacaktır. Vefatından sonra hakkında yazılanlara bakıldığında hep hadisteki bu önemli yeri ön plana çıkarılmıştır.[116] Aslında kendisinin de çeşitli vesilelerle ifade ettiği üzere, ömrünün son zamanlarında tamamen hadis ve hadis ilimlerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Hadis tercümeleriyle meşgul olduğu sıralarda, şöyle dediği söylenir: *"Hadis tercümeleriyle meşgul olmaya başlayınca ondan önce vaktimi ne kadar zayi ettiğimi anladım. Bu iş dururken başka şeyle uğraşmak ne boş şeymiş! Büyük alimlerin bu işe verdikleri ehemmiyetin sebebini de şimdi anladım."* Onun bu ifadeleri Mehmet Akif Ersoy'a aktarıldığında şöyle demiştir: *"Ya Hacı Baba (Üstad, Ahmed Naim için böyle dermiş) Kur'an'la meşgul olsaydı kim bilir ne söylerdi. Hakikaten bizim bildiğimiz şeyler Kur'ân ve Hadis ilimleri, alimlerinin yanında hiç kalır."*[117]

Mehmet Akif'e göre Naim Bey'in, Sahih-i Buharî tercümesindeki ihtisası, mukaddimedeki tetkikatı hayrete şayandır, ona göre bu mukaddime Arapça'da bile yoktur.[118]

---

116 Bkz. M. Cevdet, age, s. 26-35.
117 E. Edip, *M. Akif*, s.111; M. Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s.262.
118 E. Edip, *a.g.e.*, s.180.

Ahmet Naim'in hadisçiliğini klasik anlamdaki hadisçilikten farklı anlamak gerekir. Onun hadisçi olduğunu söylerken ömrü rivayet ve dirayet çalışmalarıyla geçen, hadis öğrenmek için seyahatlere çıkan, belli görüşleri ve yolu olan bir muhaddis olmaktan çok, Türkiye'de son yüzyılda hadis çalışmalarına getirdiği canlılığı, yaptığı katkıyı ve farklı değerlendirmelerini kastediyoruz. Osmanlı Devleti'nin hızla çöküşe doğru gittiği, Batı ilim ve kültürünün İslam toplumlarına bir kâbus gibi çöktüğü, aydınların çoğunun kurtuluşu Batı'da aradığı, medresenin fonksiyonunu neredeyse kaybettiği bir dönemde, Ahmet Naim, hadis ve Sünnet-i Seniyyeyi bir kurtuluş reçetesi olarak sunan bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşünce yapısının kaynaklarından biri olan hadisleri, toplumun meselelerine çözüm getirecek şekilde yorumlamıştır.

Ahmet Naim'i bir hadisçi olarak değerlendirmemizi gerektiren başka özellikleri de vardır. Her şeyden önce hadislerin ve sünnet-i seniyyenin toplumun geniş bir kesimine ulaşması için hadisleri Türkçe'ye tercüme etmiştir. Usûl çalışmaları kendisinden sonraki çalışmalar için bir örnek teşkil etmiş, yaptığı tercümeler de bu alanda bir çığır açmıştır. Gerek hadis şerhlerinde, gerekse hadis usûlünde kullandığı kaynaklara ve yaptığı değerlendirmelere bakılırsa hadis literatürüne vâkıf olduğu görülür. Özellikle işlediği her konuyla ilgili olarak kabarık bir eser listesi vermesi ve zaman zaman kaynak kritiği yapması da, bu alandaki hakimiyetini göstermektedir. Hadis usûlü anlayışını incelerken göreceğimiz gibi eski usûl kitaplarındaki bilgileri başarılı bir şekilde mezcedip aktardığı gibi, bu kitaplarda bulunmayan orijinal katkıları da mevcuttur. Rivayet metotlarını modern tarih metodolojisiyle karşılaştırması onun hadis usûlüne getirdiği bir yeniliktir.

Hadis usûlü ve şerhlerinde sadece bir nakilci olarak görülmemiş, değerlendirmeler yapmış, delilini kuvvetli gördüğü görüşleri tercih etmiş, zayıf bulduklarını da tenkit etmiştir. Yaptığı nakilleri de asıl kaynaklarından kontrol ederek zaman zaman bu konudaki sehivlere işaret etmesi bu konudaki titizliğini göstermektedir. Özellikle eski rical kitaplarındaki bilgilerin aksine görüşler serdetmesi buna örnek olarak verilebilir. Hadis usûlü konusunda yazdığı mukaddime kendi dönemi için önemli bir çıkış sayıldığı gibi günümüze kadar yapılan usûl çalışmalarına da bir örnek ve kaynak olmuştur.

Hadis Usûlü Anlayışı

Hadis ilimleri içinde dirayetu'l-hadis, mustalahu'l-hadis, usûl-i hadis gibi isimler altında incelenen hadis usûlü, *"senet ve metnin durumunu öğrenmeye yarayan kurallar bütünü"*[119] olarak tarif edilmiştir. Hadis ilimlerinin temelini oluşturan bu kurallar ayrıca muhaddisler tarafından kısımlara ayrılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bütün bu çalışmalar, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) adıyla gelen metinlerin ona aidiyetinin sıhhatini ortaya koymak ve bu metinlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Ahmet Naim'in usûl anlayışını ortaya koyarken genel olarak usûl konularını işleyiş tarzına değinip klasik usûl kitaplarından farklı olarak ele aldığı konular üzerinde duracağız. Bu konuda esas alacağımız eseri Tecrid-i Sarih Mukaddimesidir. Usul konularını işleyiş tarzına geçmeden önce bu mukaddime hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

---

119 Nurettin Itr, *Menhecu'n-Nakd Fi Ulumi'l-Hadis*, Beyrut 1992, s.32

Tecrid-i Sarih Mukaddimesi

Ahmet Naim, tercüme ettiği kitabın daha iyi anlaşılması için önce hadis ilmine dair bazı bilgilerin verilmesi gereğini şu ifadeleriyle dile getirmiştir: *"...basiret ehli tarafından kabul edileceği üzere metnin gereğince anlaşılması için kuru bir tercüme yetmeyeceği için birçok haşiye (dipnot) de ilave ettim. Bu haşiyelerde hadis metinlerini aydınlatacak rivayet farkları ile bu farklardan doğan farklı fıkhi hükümlere imkan nisbetinde değindiğim gibi ricalle ilgili bazı bilgiler verdim. Bu kitabı okuyacakların yeterince istifade etmesi için İlm-i Hadis'e dair bazı bilgileri ihtiva eden bir mukaddime ile başlıyorum."*

İbnu'l-Hacer'in *Nuhbetu'l-Fiker* adlı eserinin tertibi esas alınarak[120] yazılan bu mukaddimede, klasik usûl konularının yanı sıra, metodoloji ve mantık kurallarının hadis usulünde uygulanan senet ve metin tenkit kurallarıyla karşılaştırılması gibi o dönemde hadise yönelik eleştirilere cevap sayılabilecek bazı yeni konulara da yer verilmiştir. Mukaddimede, genel okuyucuyu bıktırmamak için hadis ilminin bütün konularına yer verilmemiştir. Ancak bu kadarının bile, dinî nakillerine Müslümanlar kadar önem veren başka bir millet olmadığını göstermeye yeterli olduğu, dolayısıyla böyle sıkı bir incelemeden geçen nakilleri düşünmeksizin reddetmenin, aklî ilkelere karşı çıkmakla aynı anlama geleceği belirtilmiştir.[121]

Türkiye'de, son dönem hadis usûlü çalışmalarının ciddi bir şekilde Ahmet Naim'in yazdığı bu mukaddime ile başladığı kabul edilmektedir.[122] Türkçe hadis usûlü

---

120 *Mukaddime,*, I-338 vd.
121 Bkz. *Mukaddime,* s.492.
122 Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 189.

eserlerinin şaheseri olarak kabul edilen bu kitap,[123] sahasında şimdiye kadar kaleme alınmış olanlarının muhteva açısından en zengini sayılmakta, ihtiva ettiği konular ve verdiği detaylı bilgiler bakımından hâlâ yeganeliğini korumakta olup hadis usûlü çalışmalarında başvurulması kaçınılmaz bir eser niteliğindedir.[124] Ahmet Naim bu mukaddimeyle hadis okutma usûllerinin ıslaha muhtaç olduğunu, ilk muhaddislerin hadis kritiğinde kullandıkları metotlarla günümüz tarihçilerinin kullandığı bilimsel metotlara yaklaştıklarını ortaya koymak istemiştir.[125] Felsefe ve mantıkçılığından kaynaklanan metodoloji anlayışının yansıdığı bu mukaddimede[126] Ahmet Naim, kendi döneminde gerek müsteşrikler tarafından gerekse çağdaşları tarafından hadise yöneltilen eleştirilere de cevap vermeye çalışmıştır.

Konuları, temel hadis kaynaklarından aktarırken müellif ve eserinin ismine işaret etmekle yetinmiş, o dönemde yaygın olan geleneğe uyarak ayrıca cilt ve sayfa numarası vermemiştir. En çok kullandığı kaynakların bir kısmını kitabın sonunda, *"Mukaddimede İstifade Edilen Eserler"*[127] başlığıyla belirtmiştir. İşlediği konular hakkında detaylı bilgiler verirken bol misaller vermiş, farklı görüşlere işaret etmiş, tercih ve tenkitlerde bulunmuştur. Ayrıca her konuyla ilgili ayrıntı sayılabilecek bilgileri veya doğabilecek şüpheleri cevapladığı 100'ü aşkın dipnot açıklamasının yanı sıra, konunun sonunda "tenbih", "layiha", "istidrad" başlıkları altında ek bilgiler de vermiştir.[128]

---

123 Ali Özek, *Hadis Ricali*, Fatih Matbaası, İstanbul 1967, s. 179.
124 İ. Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 20.
125 M. Cevdet, *Müderris A. Naim*, s. 12.
126 Ergin, *A. Naim, Zatı ve Eserleri*, s. 16.
127 *Mukaddime,* s.495.
128 Örnek için bkz. istidrad , s. 69, 159, 371; tenbih, s. 130, 159, 189,

Mukaddimenin yazılışında istifade edilen eserler:

1. Nuhbetu'l-fiker: Şihâbuddin Hafız İbn-i Hacer el -Askalânî

2. Nuhbetu'l-fiker Şerhi: İbn-i Hacer el-Askalani

3. Şerhinin Şerhi: Ali b. Sultan el-Kârî

4. et-Takrîb ve't-Teysîr: Muhyiddin en-Nevevî

5. Tedrîbu'r-Râvî: Hafız Celaluddin es-Suyutî

6. Elfiyetu'l-Irakî: Hafız Zeynuddin Abdurrahim el-Irakî

7. Tevcihu'n-Nazar: Tahir b. Salih el-Cezairî

8. Bustânu'ul-Muhaddisîn (Farsça): Abdulaziz ed-Dihlevî

9. Ucâle-i Nâfia (Farsça): Abdulaziz ed-Dihlevî

10. Kitabu'l-İlel: Hafız Ebu İsa et-Tirmizî

11. Ehl-i Mekke'ye Risâle:Hafız Ebu Davud es-Sicistanî

12. Şerh-i Mukaddime-i Buharî: İbn-i Hacer el-Askalanî

13. Tabakâtu'l-Huffaz: Hafız Şemsuddin ez-Zehebî

14. Mizânu'l-İtidal: Hafız Şemsuddin ez-Zehebî

15. Takribu't-Tehzîb: Hafız İbn-i Hacer el-Askalanî

16. Hulasatu Tezhibi'l-Kemal: Allame Safiyuddin el-Hazrecî

17. el-Muğnî: Muhammed Tâhir el-Fütteni el-Hindî.

18. Tabakâtü'ş-Şafiiye: Tacüdin es-Subkî

19. Vefiyâtu'l -A'yan: Kadı Ahmet b. Halkân

20. Mu'cemü'l-Büldan: Yakut el-Hamevî

21. Kamus Şerhi Tâcü'l-Arûs: Muhibbuddin Muhammed Murtazâ ez-Zebidî

22. Keşşâfu Istılahâti'l-Fünun: Şeyh Muhammed Ali et-Tehânevî

Bunlardan başka Ahmet Naim'in çeşitli vesilelerle isimlerini zikrettiği eserler şunlardır:

215, 326, 346, 347, 348, 432, 467, 468; ihtar, s. 447.

Ebu Ya'la el-Halilî: *el-İrşad*, İbn Sabbağ: *el-Udde*, İbn-i Abdulbeşir: et-*Temhîd*, Kettani: *Risaletü'l-Müstatrafe*, Mavsili: *Marifetu'l-vukûf ale'l-mevkûf,* Taberani: *Mucemu'l-kebir*, Buharî: *Edebu'l-müfred*, Beyhaki: *el-Medhal*, Tirmizi: *İlel*, Şafii: *er-Risale*, Hakim en-Neysaburi: *Ulûmu'l-Hadis*, Bağdadi: *el-Kifâye,* Ebul-Hasen İbnu'l-Kattan: *Beyanu'l-vehmi ve'l-Îhâm*, Bezzar: *Marifetu men yutreku hadisuhu ev yukbelu*, İbn-i Hacer: *Tabakâtu'l-müdellisîn*, Subki: *Cemu'l-cevami*, Zehebi: *Mîzân*, Se'manî : *Kavâti'*, Neysabûrî: *el-Medhal ila kitabi'l-iklîl*, Makdisi: *Garaibu's-sahih*, Zehebi: *Tezkire*, İbn-i Hacer: *et-Tevfik ve tevfiku't-tevfik*, İbn-i Teymiyye: *Minhac*, Zehebi: *Teakkubât*, Katip Çelebi: *Keşfu'z-Zunûn*, İbn-i Hacer: *Tacilu'l-menfaa*, Zerkeşi: *Muhtasar,* Ebu Şame: *Kitabu'l- Bais ala inkari'l-bidei ve'l-havadis*, İbn Adiy: *el-Kamil*, Bulkini: *Mehâsinu'l-ıstılah*, İbn Salah: *Ulûmu'l-Hadis*, Ebu Hatim er-Razi: *Kitâbu'l-cerh ve't-tadil*, Ramehurmuzî: *el-Muhaddîsu'l-fâsıl*, Abdulkerim er-Rafii: *Emâlî*, Maverdi: *el-Hâvi*, İbnu'l-Arabi: *Ahkâmu'l-Kur'an*, Takiyuddin et-Temimi: *Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi Hanefiyye,* İbn Abdulberr: *el-İstiâb*, İbnu'l-Esir: *Üsdü'l Gâbe*, İbn-i Hacer: *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe*.

Ahmet Naim bu kaynakları kullanırken mesela, "Nevevi, *Takrib*'inde şöyle diyor..." diyerek ilgili bölümü aktarır. Bu ifadelerden, aktardığı nakilleri dolaylı mı yoksa doğrudan mı olduğunu tespit etmek zordur. Ancak kaynak kritiği ile ilgili dipnotlarından bu eserleri incelediği anlaşılıyor. Mesela *el-Metâlibu'l-Âliyye*'nin ihtiva ettiği müsnedleri sayarken şöyle demiştir:

"Sekizinci müsnedin ismi Suyuti'nin *Tedrib*'inde *"Müsned-u İshak b. Râhuye,* Kettani'nin *Risalesi'*nde ise *"Müsnedu'l Haris İbn-i Ebi Usame:* diye gösterilmiş olup İstanbul kütüphanelerinde müellifin söz konusu olan

Mesanidu's-Semaniyye'sine[129] rastlayamadığımdan doğrusunun hangisi olduğunu tahkik edemedim. Bundan önce Busîrî'nin *Mesânîdu Aşere*'sini de görmediğim için *Zevaidi*'ni topladığı müsnedlerin isimlerini Kettani'nin *Risale*'sinden naklettim."[130] Bu ifadelerinden Ahmet Naim'in görüp incelemediği kitaplardan nakil yapmadığını söyleyebiliriz. Bu durum, *"el-Cem beyne's-Sahiheyn"* kitaplarını metodik açıdan incelerken kullandığı ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bu eserlere örnek olarak zikrettiği ve tam bir nüshasını Laleli, ilk yarısından ibaret bir kısmını da Veliyuddin Efendi ile Ayasofya kütüphanelerinde bulduğu, fakat müellifinin ismini tespit edemediği *"Envâru'l-Lûma' fî'l-cem' beyne's-sıhâhı's-Seb'a"* adlı kitap hakkında bilgi verirken özetle şunları söyler:

"Bu kitabın *Sahiheyn* ile *Sünen-i Erbaa* ve *Müsned-i Darimi*'yi cemettiği ve kitabın dibacesindeki bilgilerden 653-683 yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak müellifinin ismi belli değildir. Kâtip Çelebi'nin de kitabın ismini zikredip müellifini kaydetmemesi, İstanbul kütüphanelerinde bu kayda rastlamadığını göstermektedir."[131]

Ahmet Naim'in yazdığı bu mukaddimenin değeri ve orijinalitesi hakkında yukarıda söylediklerimize ilaveten bu konuda yapılmış bir çalışmaya[132] dayanarak şunları da eklemek mümkündür:

---

129 Doğrusu *Müsnedu Hâris b. Ebî Usâme*'dir. Bkz. *el-Metalibu'l-Âliyye bi-Zevaidi Mesanidi's-Semâniyye*, thk. Habibu'r-Rahman el-Azami, Beyrut-1993.

130 *Mukaddime,* s.224.

131 *Mukaddime,* s.265-264.

132 Veli Atmaca, Tecrid-i Sarih Tercümesi Mukaddimesi ile Tedribu'r-Ravi'nin Mukayesesi", 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmış Lisans Tezi, İzmir 1988.

Tecrid-i Sarih Tercümesi Mukaddimesi ile Tedribu'r-Ravi'nin mukayese edildiği bu çalışmada, Ahmet Naim'in Mukaddime'yi yazarken Tedrib'den ne derece yararlandığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Birinci bölüm, aynen alınmış konuların incelenmesine ayrılmıştır. Buna göre Tedrib'den nakiller yapılırken lüzumuna binaen konunun başında, aralarda ve sonlarda birkaç cümlelik açıklama yapılmıştır.[133] İkinci bölümde ise, konu bütünlüğü olarak değil, konu içinde özet olarak veya aralardan cümleler alınarak derlenmiş intibaını veren kısımlar incelenmiştir.[134] Son bölüm ise, Tedrib dışındaki konular ile tamamen kendine mahsus konuların tespitine ayrılmıştır. Buna göre sadece Tedrib'de Hadis İlminde olmayan şu altı orijinal konu tespit edilmiştir:

"Bir şüpheyi hal s. 58", "Huffazın derce-i hıfzı s. 64", "Hiç de vechi olmayan bir teşkik, s. 74", "Metodolojiden bir bahis s. 82", "Bir mukayese s. 91", "Nakale-i Hadis: Rivayâtı kabulde üç meslek s. 274". Ayrıca et-Tedrib'de hiç yer almayan fakat Mukaddime'de bulunan 30 konu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak özet halinde olan benzerliklerle beraber, Mukaddime'nin yüzde elli oranında (yaklaşık 240 sayfa) Tedrib'e benzediği sonucuna varılmıştır.[135]

Hadis usulu eserlerinin genellikle birbirlerinin ihtisarı ya da şerhi niteliğinde olduğu düşünülürse bu oranı da fazla görmemek gerekir. Bununla beraber Ahmet Naim, Mukaddime'de et-Tedrib'in aslı Nuhbetu'l-Fiker'i esas aldığını belirtmiş,[136] kaynakçada da et-Tedrib'i en başta

---

133 Atmaca, a.g.t., s. 1.
134 Atmaca, a.g.t., s. 31.
135 Atmaca, a.g.t., sonuç kısmı.
136 Mukaddime, s. 338.

zikretmiştir. Ayrıca metin içerisinde sıkça Suyuti'ye ve onun eseri et-Tedrib'e atıfta bulunmuştur.[137] Dolayısıyla "Mukaddime telif değil, Suyuti'nin (911/1505) "Tedribu'r-ravi fi şerhi takribi'n-Nevevi" adlı kitabın tam bir tercümesidir" denilerek, Ahmet Naim'in ilmî emanete riayet etmediği iddiasının,[138] gerçeği yansıtmadığını söylemek mümkündür.

İki eserin mukayese edildiği çalışmada, Ahmet Naim'in, görüş naklinde bulunduğu müelliflerin eserlerine bizzat müracaat etmediği sonucuna varılmışsa da bizim kanaatimiz -yukarıda örneklerini vermiştik- Ahmet Naim'in kaynakları rasgele kullanmadığı, onları titizlikle inceleyip kritize ettiği yönündedir. Kaynak kritiğine örnek olarak (s. 264, 297, 329 467-468); rical kritiği için özellikle Nuh b. Ebi Meryem (s. 283-287) ve Vakıdi (s. 493) hakkında yaptığı değerlendirmelere, metin kritiğine örnek olarak da s. 458-459'a bakılabilir.

Rivayetleri Değerlendirme Yöntemi

Ahmet Naim, hadisçilerin dinî metinleri rivayet ederken mustalahat-ı ehl-i eser adı altında geliştirdikleri rivayet yöntemlerinin ne kadar bilimsel olduğunu ortaya koymak için hadis usûlü kaidelerini, tarih tenkit kaideleriyle karşılaştırmıştır.[139] Bu karşılaştırmada, metodolojinin Yeni Çağ'ın başlarında ortaya koyduğu kuralların, hadisçiler tarafından on bir asır önce sened ve metin tenkit kuralları adı altında başarılı bir şekilde uygulandıkları-

---

137 Örnekler için bkz. Mukaddime, s. 40, 104, 121, 130, 160, 192, 195, 196, 222, 226, 329, 330, 371, 393, 396, 409, 432, 43, 443.

138 Ali Yardım, "Asabiyyet Milliyetçilik Demek midir?", Kubbealtı Akademi Mecmuası, (Ekim 1978), s. 38.

139 Bu karşılaştırmanın bir özeti için bu kitabın Ekler bölümüne bakınız.

nı, bunun da hadisçilerin bu alandaki öncülüklerini ve üstünlüklerini gösterdiği sonucuna varmıştır.

Sened Tenkidi

Sened, biri diğerinden almak ve nakletmek şartıyla hadisi rivayet eden kişilerin sıralandığı kısımdır.[140] Ahmet Naim, Kur'an-ı Kerim'in her asırda akıllara hayret verecek kuvvetli bir tevatürle şek ve şüpheden uzak olarak bize kadar geldiğini, sünnetin ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında Kur'an-ı Kerim derecesinde bir tevatüre ulaşmadığını ve sünnet-i nebeviyenin birçoğunun ahad haberlerle aktarıldığını ifade eder.

Sonraları bu çeşit haberlere ne derece inanılacağı sorununun ortaya çıktığını ve tabiinden itibaren rical ve sened tenkidine önem verilerek ravilerin güvenilir olup olmadıklarını öğrenmenin, hadislerin sahihini sakiminden ayırt etmenin hadis ilminin en önemli problemi olduğunu, bunun sonucunda ortaya çıkan tenkit metodunun, giderek tefsir, siyer ve tarihe hatta şiir ve lügate bile uygulanarak ilm-i isnad diye örnek bir ilmin ortaya çıktığını belirtmişir.[141]

Ahmet Naim'e göre hadislerle ihticac ve amel için ne sadece senedle ne de metinle yetinmeyip Şâri'in maksadını her iki cihette araştırmak gerekir. Senedi sahih olan ma'lul metin olabileceği gibi, ibareleri fasih, manaları sahih fakat Resullullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) nisbeti sahih olmayan hadisler de vardır. Kısacası ravi sika olsa bile masum olmadığı için her sözü kabul olunamaz. Ravilerin doğruluğunun rivayetin doğruluğuna yeterli bir

---

140 Itr, *Menhec,* s.344.
141 *Mukaddime,* s.38.

delil olamayacağını, dolayısıyla mananın doğruluğuna da bakmak gerektiği düşüncesindedir.[142]

Ahmet Naim, rivayetleri değerlendirmede bu noktanın mutlaka göz önüne alınması gerektiğini, çünkü bu bakış açısında maksadın sened veya metne ağırlık vermek olmayıp Şâri'nin maksadını ortaya çıkarmak olduğu görüşündedir. Hatta bu konuda *"filan hadis sahihtir"* demenin o hadisin, muttasıl ve isnadının zahirine göre kabul olunduğu anlamına gelip sıhhatinin mütevatir gibi kesinlik kazandığı anlamına gelmeyeceği görüşünü savunmuştur. Çünkü ilk planda kuvvetli bir zan hasıl olsa bile, raviler sika da olsalar, hatâ ve nisyandan tamamen uzak olduklarının iddia edilemeyeceğini belirtir.[143] Aynı şekilde "filan hadis zayıftır" sözünden de hemen o hadisin yalan olduğu manasının çıkarılamayacağını, bunun, sadece isnadında sıhhat için aranan şartların mevcut olmadığı anlamına geldiğini, çünkü yalancının doğru söylemesi mümkün olabildiği gibi hatası çok olanın da bazen isabet etmesinin mümkün olduğunu söyleyerek hadislerin sıhhatinde ne sadece metinle ne de senetle yetinmemek gerektiği ilkesini benimsemiştir.[144]

Metin Tenkidi

Hadisin esas kısmını oluşturan metin, senedin kendisinde son bulduğu sözlü kısımdır.[145] Doğru bir sonuca ulaşmak için sened kadar metne de dikkat etmek gerekir.

Ahmet Naim'in bu konudaki görüşü, sened ve metin tenkidini ayrı ayrı yapmaktır. O senedi zayıf olan bir metnin doğru olabileceğini kabul ettiği gibi, sahih sayılan bir

142 *Mukaddime*, s.276.
143 *Mukaddime,* s.209-210.
144 Bkz., *Mukaddime*, s.210-315
145 Çakan, *Hadis Usülü,* s. 35.

senedle gelen metnin de her zaman doğru olamayabileceği görüşünü savunmuştur. Kısacası o sika olan ravilerin -masum olmadıkları için- her sözlerini kabul etmemek, ravilerin doğruluklarının rivayetin doğruluğuna yeterli bir delil olamayacağı, mananın da sıhhatine bakmak gerektiği inancındadır.[146]

Ahmet Naim burada, muhaddis-fakih ayrımını getirir. Bunların tariflerini vererek metin tenkidinin muhaddis tarafından değil fakih tarafından yapılması gerektiğini savunur.

Buna göre muhaddis, hadis ilminde en yüksek dereceye ulaşan kişidir. Fakih ise şer'i hükümleri tafsili delillerinden istinbat eden kişidir. Hükümleri istinbat için fakihin en önemli mercii, kitap ve sünnettir. Kitap, tevatürle, sünnet de muhaddisin rivayetiyle sabit olur. Muhaddisin görevi bir haberi seleften halefe nakletmektir. İçlerinde rical tenkidi ile meşgul olup, hadisin kuvvetlisini zayıfından ayırt etmek ve metinlerin tearuz ve tevafuklarını göstermek gibi önemli bir vazifeyi yüklenenleri varsa da, esas olarak metin tenkidi onların görevi değildir. Metin tenkidi ile uğraşan, fakihler ve özellikle müctehidlerdir. Fakih ve müctehid, muhaddisin rivayet ettiği haberi öğrenip, ihtiva ettiği hükümleri istinbat eder. Ahmet Naim'e göre[147]: *"Bir haberi tebellüğ eden niceleri vardır ki haberi işitenden daha agâhtırlar."* hadisi de buna işaret eder.[148]

Ahmet Naim'e göre, muzdarip, maklub veya şaz gibi hem sened hem de metinle ilgili terimler, muhaddislerin dilinde genelde hadisin sened bakımından malul olduğunu ifade ederler. Metin bakımından malul olan hadisler

---

146 *Mukaddime,*, 276.
147 Buharî, *İlim,* 9; Ahmet b. Hanbel, *Müsned,* V, s.51
148 *Mukaddime,* 10.

hakkında hüküm vermeyi müctehitlere bırakırlar. Hadisin metnini tenkid edip malul olduğuna hükmeden müctehid varsa da bu kişinin müctehidlik ve muhaddislik sıfatını cami olmasından ve tenkitçiliği ikinci sıfatına binaen yapmasındandır. Çünkü her iki tarafın görevi ayrıdır. Hadiste derinleşmeyen fakihin, isnaddaki illetlere her zaman vâkıf olması mümkün, olmadığından bu zor görevi muhaddisler yüklenip alimleri bu ağır külfetten kurtarmışlardır.[149]

Ahmet Naim, dinî rivayetlerin güvenilirliği ve onlarla amel edebilme konusunda İslam alimlerinin görüşlerini üç grupta toplayıp değerlendirmiş ve kendi tercihini de üçüncü gruptan yana koymuştur. Buna göre:

1. Bir grup senede ağırlık vermiştir. Senedi sahih görünce artık başka bir şey aramaksızın hemen hadisin sıhhatine hüküm etmişlerdir. Buna karşı çıkan Ahmet Naim: Bu ilmin ileri gelen alimlerinin: *“İsnadın sıhhati hemen metnin sıhhatini gerektirmez.”* görüşünde olduklarına işaret eder. Ravi, hatâ ve yanılma veya mana ile rivayet etme yüzünden Şari’in maksadını tam olarak ifade etmemiş olabilir. Bunun için ehil olmayan kimsenin bir hadisin sadece isnadını sahih bulmakla hemen metnin sıhhatine hükmetmesinin caiz olmayacağını, çünkü senedi sahih olan hadisin gizli bir illet-i kadıhası bulunabileceğini ifade etmiştir. Nitekim bu görüşte olanların bazen çok zayıf hadisleri bile kabul edebildiklerini belirtmiştir.

2. Diğer bir grup da senede bakmayıp hadisin metnini önemli görür. Buna göre isnadı tenkit edilmiş olsa bile mezhep ve mesleklerine uyarsa *“Aleyhi's-Salât ve’s-Selâm şöyle buyurdu”* demekte beis görmeyip bunu kabul ederler. Halbuki zayıf ve hatta mevzu nice hadisler vardır ki

---

149 *Mukaddime,* 315.

ibareleri fasih, manaları sahihtir. Bununla beraber hiçbirinin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nisbeti sahih değildir. Mutezile ve bazı kelam fırkalarının, mezheplerine uymayan hadisleri, senedleri çok sağlam olsa bile akla uygun değildir deyip redettiklerini, mezheplerine uyan hadisleri ise zayıf bile olsa Resulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet etmekte bir beis görmediklerini belirterek bu iki fırkanın birbirlerini şiddetle ta'n ve itham ettiklerini ifade etmiştir.

3. Bunlar arasında orta yolu tutan üçüncü bir grup daha vardır ki bunlar senedi veya metni tek başına esas almadan Şari'in maksadını her iki yönde araştırma yolunu seçmişlerdir. Böylece meseleyi hakkıyla değerlendirip gerek isnada, gerekse metne bakıp hak hangi yönde tecelli ederse öylece kabul ederler. İşte bu gruba göre hadis hususunda ifrat eden ikinci fırkanın reddettiği birçok hadislerin sıhhati sabit olduğu gibi bu hususta müfrit olan birinci fırkanın kabul ettiği birçok hadislerin de sahih olmadığı sabit olmuştur. Hakka tabi olmayı hevaya tabi olmaya tercih edenlere yakışan da bu olup ümmetin seçkinleri öteden beri bu yolu takip edegelmişlerdir.[150]

Bununla beraber Ahmet Naim, hadis ravilerini tenkit etmenin sonraki alimler için fiilen mümkün olmadığından hareketle, selef imamlarının bu konuda güven verici çalışma ve incelemeler yaptıklarını bu konuda yapılacak değerlendirmeyi onların tenkidine göre yapmak ve hüccet olarak kullanılacak hadisleri öyle seçmekten daha salim bir yolumuzun kalmadığı görüşünde olduğunu ifade etmiştir.[151]

---

150 *Mukaddime,* 275-277.
151 *Mukaddime,* 254.

Hadis Tercüme Metodu

İlk Hadis Tercümeleri

Ahmet Naim'in ilk hadis tercümeleri Sırat-ı Müstakim Kelime-i Tayyibe ve Sebilürreşad mecmualarında yayımlanmıştır. İlk tercümelerini Sırat-ı Müstakim mecmuasına gönderirken yazdığı mektupta Sünnet-i Nebeviyye'yi cehalet içinde kalmış olan İslâm toplumu için bir kurtuluş reçetesi olarak sunmuş ve bu yönde yayım yapılmasını istemiştir.[152]

Sırat-ı Müstakim'deki tercümelerini *"et-Tecrîdu's-Sârîh Li Âhâdîsi'l-Câmii's-Sahîh"* başlığı altında, önce hadisin metnini harekeli olarak vermiş, *"Tercümesi"* başlığı altında da Türkçesi'ni vermiştir. İlave bir açıklama yapmamış ancak, rivayet ve nüsha farklılıklarına dipnotta ayrıntılı olarak değinmiştir. *Tecrîd-i Sarîh*'in sırasıyla ilk 199 hadisini bu şekilde tercüme etmiştir.

Sırat-ı Müstakim mecmuasının bir ara, yayımına ara vermek zorunda kalması üzerine 5 Nisan 1328/1912 tarihinde yayım hayatına başlayan *Kelime-i Tayyibe* mecmuası, Ahmet Naim'den, *Tecrid-i Sarih*'in kalan hadislerinin tercümesini bu mecmuada yayımlanmasını istemiş ayrıca daha önce Sırat-ı Müstakim'de yayımlananların, metinleri harekeli olarak yeniden yayımlama iznini istemiştir. Mecmuanın bu isteğini olumlu karşılayan Ahmet Naim, ancak yeni tercümeler için vaktinin müsait olmadığını fakat ileride bunu severek yapacağını ifade etmiştir.[153]

Bunun üzerine Sırat-ı Müstakim'de yayımlanmış olan hadisler, metinleri harekeli olarak *Kelime-i Tayyibe* mec-

---

152 SM, V-120, s.257
153 *Kelime-i Tayyibe*, sy. 1, s. 6.

muasının 1. sayısından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Mecmuanın 1-8 sayılarında tercümeleriyle beraber yayımlanan hadis sayısı 53'tür.

Sırat-ı Müstakim'in *Sebilürreşad* ismini alarak yayımına devam etmesi üzerine Ahmet Naim'in hadis tercümeleri de tekrar burada devam etmiştir. Ancak, artık *Tercrid-i Sarih* hadislerini değil, daha çok günlük konularla ilgili hadisleri, çeşitli hadis kitaplarından seçerek tercüme etmiştir. İlk hadisler İslam kardeşliğiyle ve ırkçılığın yasaklanmasıyla ilgilidir. *"Hadis-i Şerif"* başlığı altında, metinler çoğu zaman harekeli olarak verilmiş, tercümesi yapıldıktan sonra hadisin ravisine ve kaynaklarına işaret edilmiştir. Bazen bir hadisin tercümesi ve uzunca açıklaması, bazen de birden fazla hadisin tercümesi açıklama yapılmaksızın verilmiştir.

Tercüme için seçilen hadislerin daha çok günlük olaylarla ilgili olduğunu görmekteyiz. Mesela, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ahmet Naim: *"Düşmanlarımızla tutuştuğumuz bu amansız savaş esnasında cihad hükümlerinin dayandığı hadisi şerifleri bilmekteki büyük faydaların inkarı mümkün olmadığından, bu konuda mümkün olduğu kadar fazla hadis-i şerifi cem etmek maksadıyla bu haftadan itibaren cihadla ilgili hadis-i şeriflerin yayımlanmasını uygun buluyoruz."*[154] diyerek konuyla ilgili hadisleri tercüme etmiş ve açıklamıştır.

Sebilürreşad'ın diğer sayılarında da İmam-ı Nevevi'nin *"el-Erbaun"*nundaki hadisleri tercüme etmiştir. Mecmuadaki hadis tercümeleri ve yazıları mecmuanın 1925 yılında kapanmasına kadar devam etmiştir.

---

154 SR., XII-312.

Tecrid-i Sarih Tercümesi

Bu tercüme, daha önce hakkında bilgi verdiğimiz Hicri dokuzuncu asır alimlerinden Zeynuddin Ahmet b. Ahmet ez-Zebidî (ö. 893)'nin Buharî'nin *Câmiu's-Sahîh*'indeki hadislerin senedlerini hazfederek ve tekrarlarından arındırarak sadece merfu olan 2230 hadisi ihtiva eden *et-Tecrîdu's-Sarîh Li-Ahâdîsi'l-Camii's-Sahîh* adlı eserinin *"Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi"* adıyla Türkçe'ye yapılan çevirisidir.

Ahmet Naim'in daha önce bu kitaptan yaptığı hadis tercümelerindeki başarısı, bu eserin tamamını Diyanet İşleri adına tercüme etmesinde etkili olmuştur.[155] Ahmet Naim bu tercümenin anlaşılır ve aslına uygun olması için bütün maharetini ortaya koymuştur. Ona göre hadislerin anlaşılması için kuru bir tercüme yeterli değildir. Bundan dolayı önce bu ilmin metodolojisiyle ilgili 495 sayfalık kıymetli bir mukaddime yazmıştır. Tercümeyle beraber çok kıymetli bilgiler ve tartışmalar ihtiva eden şerhler de yapmıştır. Onun bu konudaki metodunu ve hassasiyetini sadeleştirerek verdiğimiz şu ifadeleri daha güzel açıklamaktadır: *"Her şeyden önce tercümenin aslına uygun bir şekilde olmasına dikkat ettim. Her kitapta, -özellikle her kayıt ve ıtlakı çeşitli şer'i hükümlere merci ve İslâm mezheplerinin fakihlerine dayanak olan bu gibi büyük eserlerde- tercümenin aslına uygun olmasındaki önemin bilincinde olarak mümkün olduğu kadar harfi tercüme yapmakla beraber metnin kolayca anlaşılması için tercümeye bazı ilaveler yaptım ve bunları parantez içinde gösterdim. Böylece tercümeyi okuyan kimse Hadis-*

155 Bkz. Ergin, *A. Naim, Zatı ve Eserleri*, s. 16.

i Şerif'in mealini kolayca anlamakla beraber asıl metin dışında hangi kelimelerin ilave edildiğini de kolayca görme imkanına sahip olur."[156]

Hadis usûlüne dair 495 sayfalık bu mukaddimeden sonra Ahmet Naim, Buharî'nin bab başlıklarına uygun olarak *Kitab-u Bedi'l-Vahy, Kitabu'l-İman, Kitabu'l-İlim, Kitabu'l-Vudu, Kitabu'l-Gusl, Kitabu'l-Hayz, Kitabu't-Teyemmüm, Kitabü's-Salat, Kitabu'l-İdeyn, Kitabu'l-Vitr, Kitabu'l-İstiska, kitabu'l-Küsuf, Kitabu's-Sücudi'l-Kur'an, Kitabu't-Taksiri's-Salat* genel başlıkları altında *Tecrid*'in 2230 hadisinin 584'ünü üç cilt halinde tercüme ve şerh eder.

Ahmet Naim'in tercümesinde, girişte açıkladığı hususlardan başka şu özellikler göze çarpmaktadır:

1. Hadis metni sahabi ravisiyle birlikte harekeli olarak verildikten sonra "Tercemesi" başlığı altında tercüme edilmiştir. Gerektiğinde dipnotlar verilerek sayfa altında açıklamalar yapılmıştır.

2. Tercümenin en önemli özelliği hem harfi tercüme olması hem de Türkçe'nin kullanımına uygun olması için gerekli dikkatin gösterilmesidir. Osman Nuri Ergin'e göre bu özelliğiyle Ahmet Naim, Türkçe hadis tercümelerinde bir çığır açmıştır. *"Eldeki Kur'ân ve hadis tercümelerine bakanlar, Allah ve Peygamber sözlerinde bulunmadığı halde söylenmiş, mütercimler tarafından eklenen ibarelerin doğurduğu yanlışlıkları ve sakıncaları görenler ne demek isteğimizi daha iyi anlarlar."* diyen Ergin şöyle devam etmiştir: *"Bu türlü tercümelerin büyük bir faydası da Arapça öğrenmek isteyenlere örnek oluşudur. Dilimizde şimdiye kadar bu yolda yapılmış birkaç tercüme daha mevcut olsaydı, ne kadar istifade edilmiş olurdu! Tercümede*

156 *Mukaddime,*, 3.

tuttuğu bu yoldan, diyebirim ki, ilkin kendisi yürümüş, kendisinden sonra Arapça'dan tercüme yapanlar, bilhassa Kur'an'ı tercüme edenler az çok onu takip etmişlerdir. Kimisi eklenen ibareleri parantez içinde göstermiş, kimisi de farklı punto ile göstermek suretiyle aynı yöntemi benimsemiştir."[157] Ergin, daha sonra Ahmet Naim'in yaptığı tercümelerin güzelliğine şu örnekleri vermiştir:

a. Nebiyy-i Muhterem sallâlahu aleyhi vesellem buyurdu ki: *Bu din* (ayni) *yüsürdür. Hiçbir kimse yoktur ki* (bu) *din hususunda* (amellerim eksiksiz olsun diye) *kendini zorlasın da din ona galebe etmesin* (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin) *öyle olunca ortalama gidin* (matlubunuz olan ameli tamam edemediğiniz vakitte ona şükretmekle kanaat ediniz.) *Böyle yaparsa*(nız) *size müjde olsun* (amelin azına pek çok ecir verilir). (Yola çıkarken) *sabah akşam seferinden, biraz da gece yürüyüşünden istiane ed*(iniz kendinizi yorma)*yınız.*[158]

b. Resulullah sallâlahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: *Nas ezan* (okumak)*da ve saff-ı evvelde* (bulunmakta) *ne* (bereketler) (hayır)lar *olduğunu bilseler de* (onlara nail olmak için) *kura atmaktan başka çare bulamasalar kura atarlar,* (Her namazın) *ilk vaktinde* (ki cemaatler) *de olan* (fazilet)*i bilseler* (onlara yetişmek için) *yarış ederler. Yatsı ile sabah* (cemaatlerin)*deki eltaf-ı ilahiyeyi bilseler emekleye emekleye* (yahut sürtüne sürtüne) de olsa onlara gider (terk etmez)*ler.*[159]

c. Nebiyy-i Ekrem sallâhu aleyhi vesellem (bir defa namaz kıldırıp mübarek yüzünü Ashab-ı Kiramına döndürdükten sonra) *"Bazı kimselere ne oluyor ki namaz*

---

157 Ergin, *a.g.e.,* s. 16-17.
158 *Tecrîd* I, s. 47.
159 *Tecrîd* II, s. 575.

kılarlarken gözlerini semaya dikiyorlar?" buyurdu. Bu husustaki- (nasihatâmiz) *sözlerini o kadar şiddetlendirdi ki, nihayet: "Bunlar ya* (yaptıklarından) *vazgeçerler ya gözler* (inin nur)*u* (alınıp) *kör olur* (lar)." buyurdu.[160]

Bu ibarelerde parantez içindeki ilaveler okunmasa da mana anlaşılır, fakat eklentilerin okunması hem manayı daha iyi açıklıyor, hem de Türkçe'nin güzel şivesi muhafaza edilmiş oluyor.[161]

Muallim Cevdet de Ahmet Naim'in tercümesinin sadeliğinin tartışılabileceğini, ama isabeti konusunda kuşku duyulmaması gerektiğini kanaatindedir.[162]

3. Ahmet Naim, Hadis rivayetinde cezm[163] ve temriz[164] sigalarının kullanışına işaret ettikten sonra, Türkçe tercümede de bu inceliğe dikkat ettiğini belirtmiştir.

Buna göre Türkçe'de isnadsız olarak rivayet olunan hadis için daima *"-mış"* kipini kullanmak gerektiğinden cezm sigasının temriz sigasından ayırt etmenin güçlüğüne işaret ederek, tercüme etmekte olduğu eserini bütün hadislerinin isnadları hazfedildiğinden her hadisin tercümesinde sahabi ravinin isminden sonra *"şöyle demiştir"* veya *"rivayet olunmuştur"* dediğini, böylece *"-mış"* dan sonra *"dır"* edatını eklemekle cezme, işaret etmiş olduğunu belirtmiştir.[165]

4. Tercümede kelimenin lugat ve ıstılah farkına dikkat çekmiştir. Mesela: *"Cuma gününün guslü, her baliğ*

---

160 *Tecrîd* II, s. 717.
161 Ergin, *A. Naim, Zatı ve Eserleri,* s. 18.
162 M. Cevdet, *a.g.e.*, s...
163 Cezm: Hadisin hocasından muteber bir yolla alındığını kesinlikle gösteren ve malum bir fiille sevkedilen eda sigası.
164 Temriz: Hadisin muteber bir yolla alındığına kesinlikle delalet etmeyen ve genellikle meçhul fiillerle yapılmış olan eda sigası.
165 *Mukaddime,*, 349.

kimseye vacip“ gibi *”dir.”* hadisinde *“vaciptir”* yerine *“vacip gibidir”* demesini, bunun terk edilmesi ceza gerektirmeyen vacibe işaret etmek için bu şekilde tercüme ettiğini belirtmiştir.[166]

5. Harfi tercüme esas alınmakla beraber Türkçe ifadenin düzgünlüğüne ve insicamına (akışına) da dikkat etmiştir. Bunun için bazen parentez içinde kelime ilavesi yapılırken bazen de ifadenin insicamını bozduğu için anlam kaybına yol açmayan bazı kelime veya ibareler düşürülmüştür. Mesela 386. hadisin tercümesi için: *“Bu hadiste 22 kere “Kâle“ lafzı geçtiği halde ancak altısını tercüme edebildim. Diğerleri ibareden anlaşıldığı için düşürmekte sakınca görmedim.”* demiştir.[167]

6. Kelimedeki anlam çeşitliliği ve inceliğinin yol açtığı farklı anlayışlara işaret etmiştir. Mesela 449. hadisin metinde geçen –hîne yehvî- ifadesinde geçen kelimenin “yukarıdan düşmek, yukarıdan aşağıya doğru hızla süzülmek” anlamlarına geldiğini, bundan hareketle namazda secdeye süzülürken dizlerden önce ellerin veya önce dizlerin yere konulması gerektiği şeklinde iki görüş ortaya çıktığını, tercümeyi ise *“inmek”* olarak yaparak bu durumu ifade etmeye çalıştığını belirtmiştir.[168]

7. Gramer kurallarına bağlı tercüme tasarruflarında bulunmuştur. Mesela; 425. hadisin tercümesinde “rivayet “an’ane” ile ve gaib sigasıyla sevk edilmişken tercümedeki tertip şekline göre makûl-i kavl vaki olduğu

---

166 *Tecrîd* II, 11.
167 *Tecrîd* II, 282; Benzer örnekler için bkz., I, 51; II, 343,374 sahifeler.
168 *Tecrîd* II, 810, Ayrıca bkz, II, 276

için İbn-i Abbas'a işaret eden gaib zamirler mütekellime çevrilmiştir."[169]

8. Musannıf Zebidî'nin, Buharî'den ihtisar ederek aldığı hadislerde bir anlam kaybı veya anlamda güçlük söz konusu ise: *"Bu hadisin bir mukaddimesi var."* veya *"Bu hadis Buharî'de daha tafsillidir."* diyerek ilgili bölümü dipnotta vermiş ve tercümeyi ona göre yapmıştır.[170]

9. Bazen de: *"Musannıf (Zebidî) her nasılsa burada sehvetmiştir."* veya *"Mana ile rivayeti tercih etmiştir."* diyerek hadisin Buharî'de geçtiği şekline işaret eder veya *"Tercüme Buharî'deki aslına göre yapıldı."* demiştir.[171]

10. Bazen, Buharî nüshalarındaki sehvlere işaret etmiştir. Mesela, Buharî nüshalarının kiminde *"İbnu'r-Rebi"* kiminde ise *"İbnu'r-Rabia"* diye zaptedilen şahsın doğrusunun *Ebu'l-As b. er-Rebi* olduğunu belirtmiştir.[172]

11. Metnin aslına o kadar bağlıdır ki Türkçe söylenişe uygun olması için tercümede, metin sırasındaki yerini değiştirdiği bir kelimeye bile dipnotta işaret etmiştir.[173]

12. İlk iki cilt tercüme edilip basıldıktan sonra üçüncü cildi de müsvedde halinde tercüme edilmiş, Ahmet Naim'in vefatı üzerine Kâmil Miras bu cildin müsveddelerini yeniden gözden geçirerek 1936'da yeni harflerle basmış, diğer ciltlerini de 1947'de bitirerek 12 cilt halinde basmıştır.

13. Toplam 2230 Tecrid hadisinin 589'u (Türkçe tercümede bazı hadisler birleştirilerek tercüme edildiğinden bu sayı tercümede 574 olarak geçmiştir) Ahmet Naim tarafından yaklaşık 1000 sahifede tercüme ve şerh edil-

169 *Tecrîd* II, 744.
170 Mesela bkz., *Tecrîd* I, 220.
171 Örnekler için lakzı *Tecrîd* II, 823, III/30,86, 161,282.
172 *Tecrîd* II/452.
173 *Tecrîd* II, 129.

miştir. 121-122,231-234,203'ten 311'e kadar olan hadisler ile 486-487 ve 570-571. hadisler birleştirilerek tercüme edildiğinden *Tecrid*'in aslında 589'a kadar olan hadisler tercümede 574'e tekabül etmektedir.[174]

Ahmet Naim'in, bu tercümesinin bir özelliği de *Sahih-i Buharî*'nin ilk Türkçe tercümesi olması ve ondan sonra yapılan tercümelere kaynaklık etmesidir. Çünkü onun zamanına kadar Sahih-i Buharî Türkçe'ye tercüme edilmemiştir.[175]

Şerh Metodu

Şerh; lügatte feth, ta'lik, genişletmek, tefsir etmek, açıklamak anlamlarına gelmektedir. Bir hadis edebiyatı terimi olarak herhangi bir hadisin veya birçok hadisi ihtiva eden hadis kitabının Arapça kaideleri ve şer'i usûller çerçevesinde açıklanması sonucu meydana getirilen eser demektir. Bu metod daha dar çerçevede haşiye ve talik olarak devam etmiştir. Haşiye, bir metnin veya şerhin muğlak yerlerini izah etmek için yapılan açıklamalardır. Şerh genellikle aslın bütün ifadelerini açıklar, haşiyede ise böyle bir zorunluluk yoktur.[176]Bu anlamda Ahmet Naim'in yaptığı açıklamalar hem haşiye hem de şerh niteliğini taşımaktadır. Aslında o, bu eseri sadece tercüme etmek amacıyla işe başlamıştır. Fakat sadece tercümenin yeterli olmayacağı düşüncesiyle hem usûl bilgileri vermiş

174 Bkz. Zeynuddin Ahmet b. Ahmet b. Abdüllatif, *et-Tecrîdu's Sarîh li-Ehâdîsi'l Câmii's-Sahîh*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, ts., s. 50,51,71,72,84,85 ve 86.

175 Bkz. Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buharî Tercümesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, s. 33; İbrahim Canan, *Yeni Usûl-i Hadis*, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları, İzmir 1982, sunuş.

176 Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s.142.

hem de birtakım haşiyeler eklemiştir.[177] Birinci ciltte gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmış, çoğu zaman da sadece hadisin tercümesiyle yetinilmiştir. İkinci ciltten itibaren açıklamalar gittikçe çoğalmış, üçüncü ciltte her hadis geniş olarak açıklanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Ahmet Naim'in yaptığı açıklamalar daha çok şerh özelliği taşımaktadır. Zaten ondan sonra tercümenin tamamlanması için görevlendirilen Kâmil Miras, *Umdetu'l-Kârî*'yi esas alarak[178] her hadisin kısa bir şerhini yapmış ve eserin ismini de "*Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*" şeklinde değiştirerek bir de "*Şerhi*" kaydını eklemiştir.[179]

Ahmet Naim her hadisi ayrıntılı bir şekilde açıklamayıp, sadece hadiste açıklamasına ihtiyaç duyduğu kelimeleri ve ifadeleri dipnotlar vererek izah etmiştir. Hadis metinleri içinde geçen ayetlerin tercümelerini de dipnotta yapmıştır. Şerhin en orijinal yönünün rivayet ve nüsha farklılıklarını ayrıntılı olarak vermesi olduğunu söyleyebiliriz. Hadis metnini verirken dipnotlar vererek farklı kelimelere, ibarelere hatta farklı okunuşlara işaret etmiştir. Ahmet Naim işaret ettiği nüshaların ismini vermemiştir. Sadece *"Diğer bir nüshada...", "Diğer bir rivayete göre..."* ifadeleriyle vermiştir. Fakat rivayet farklılıklarını çoğunlukla temel hadis kitaplarının ismini vererek aktarmıştır. Mesela Kıyamet ve Arz hadisi denilen 450. hadisin şerhinde Buharî'nin diğer rivayetlerinden başka,

---

177 Bkz. Mukaddime., 3.

178 *Tecrîd,* IV-8

179 Kamil Miras'ın tercüme ve şerh metodu hakkında geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi: Tecrid-i Sarih Tercümesi (Kamil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine), 19-20 Temmuz 2003 II. Gerede Hadisçiler Toplantısı'nda sunulmuş tebliğ.

Müslim, Beyhakî, Taberani, Nesai, Ahmet b. Hanbel, Ebu Ya'la, Humeydi ve İbn-i Hüzeyme rivayetlerinden toplam 47 hadis ve 12 Ayet-i Kerime ile istişhad etmiştir. Ayrıca hadisin 39 rivayet ve nüsha farkına değinmiştir.[180] Yine yağmur duasıyla ilgili 505. hadisin şerhinde 6 nüsha farkına ve 32 rivayet farkına değinmiştir.[181]Ancak Ahmet Naim'in Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad mecmualarında yaptığı tercümelerde rivayet ve nüsha farklılıklarına daha ayrıntılı bir şekilde yer verdiğini görüyoruz. Tecriddeki tercümelerinde ise bunları, çok önem arz ettiği yerde verdiği anlaşılmaktadır. Mesela Habeşistan'a yapılan hicretle ilgili olarak İbn-i Abbas'tan rivayet edilen uzunca hadiste *Sırat-ı Müstakim*'deki tercümesinde 21 nüsha farkı ve 31 rivayet farkını verirken aynı hadisin Tecrid'deki tercümesinde sadece bir nüsha farkı ve beş rivayet farkını verdiği görülmektedir.[182] Şerhinin bu özelliği ondan sonra tercümeyi tamamlayan Kâmil Miras'a şunu dedirtmiştir: *"Bir hadisin bütün rivayet yollarını bu şekilde izah etmek müstesna bir mazhariyettir. Büyük üstadımız Ahmet Naim merhumun hadis-i şeriflere dair bu güzel hizmeti, mübarek kabri içinde bir saadet ve hidayet kandili olarak ebediyetlere kadar parlasın!"*[183]

Farklı rivâyetleri ve nüsha farklılıklarını dikkate alarak, metnin aslına sadık kalmakla birlikte onun daha iyi anlaşılabilmesi için metin dışı ibareleri parantez içinde ve fakat onun asli bütünlüğünü bozmadan metne yedirerek veren Ahmed Naîm, bu özelliğiyle sened ve metin açısın-

---

180 *Tecrid,* II-814.
181 *Tecrid,* III-93.
182 Krş. SM, V-121, 276; *Tecrid*, I-217.
183 Bkz. *Tecrid,* III-100.

dan klasik şerhlerdeki içeriği en çok aksettiren çağdaş şarihlerden biri olmuştur.[184]

Şerhinin bir diğer önemli özelliği de fıkhi hükümlere çokça yer vermiş olmasıdır. Bu durum tercüme edilen hadislerin çoğunlukla ibadetlerle ilgili hadisler olmasından da kaynaklanabilir. Bununla beraber müellif Şafii mezhebine bağlı olmasına rağmen, yeri geldikçe diğer mezheplerin görüşlerini de vermeye çalışmıştır.

Tecrid-i Sarih'teki hadislerin senedleri hazfedilmiş fakat sahabi ravi hadisin aslındaki yerini muhafaza etmiştir. Ahmet Naim, bazen senedin son ravisi olan sahabi ravi hakkında bilgiler vermiştir. Bu sahabi raviyi hangi ölçüye göre seçip hakkında bilgi verdiğini tespit edemedik. Hakkında bilgi verdiği sahabiler bazen Buhayne binti'l-Haris İbni'l-Muttalib,[185] Bureyde İbni'l-Husayb-i Eslemi[186] gibi fazla tanınmamış sahabiler olduğu gibi bazen de Selman-ı Farisî[187] gibi tanınmış sahabiler de olabiliyor. Fakat Ahmet Naim'in hadisin metni içinde ismi açık veya müphem olarak geçen sahabiler hakkında da bilgi verdiği görülmektedir.

Mekanla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Hadis metinlerinde *"Bir seferde iken...", "Bir seferinde..."* şeklinde başlayan ibarelerde bu seferin hangisi olduğu veya bu olayın geçtiği yer hakkında bilgi verdiği gibi, hadiste geçen kavram ve yer isimleri hakkında da bilgi vermiştir. Mesela "muhassab", "Teh'im"[188] Dümetu'l-Cendel,[189] Rüveyse,[190]

---

184 Ahatlı Erdinç, Klasik Ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği (Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese), s. 7, 9.
185 Bkz., *Tecrid,* II-334.
186 Bkz., *Tecrid,* II-492.
187 Bkz., *Tecrid,* II-17.
188 *Tecrid*, I-231.
189 *Tecrîd*, II-318.
190 *Tecrid*, II-436.

Seniyyetu'l-Vedâ,[191] gibi yerler hakkında bilgi vermiştir. Yer isimleri hakkında genellikle Mücemu'l-Buldan kaynak olarak gösterilmiştir.

Hadis metinlerinde geçen garip ve anlaşılmaz kelimelerin açıklanmasında kaynak olarak, hadis lügatlerinin yanında daha çok mütercim Âsım Efendi'nin Kamus'unu, bazen de Cevheri'nin es-Sıhah'ını kullanmıştır. Bazen de kaynak vermeden açıklamalar yapmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için burada bir örnek vermek uygun olacaktır:

"Cerir b. Abdillah el-Beceli (r.a)den: Şöyle demiştir. Resulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) namazı ikame etmek, zekât vermek, her Müslümana hayırhah (ve gıl ve gışden âzâde) olmak üzere biat ettim." Bu hadisin metninde geçen "*Nush*" kelimesi hakkında yaptığı açıklama şöyledir: *"Nasihat, gıll u ğışşı (kin ve hile) gönülden çıkarıp kendisine nasihat edilenin hayrını samimi olarak arzu etmektir ki buna -tam karşılığı olmamakla beraber- "hayırhâhlık" ile "hayrendişlik" den iyi tabir bulamıyorum. Gerçi Türkçe'de "öğüt" manasında kullanılan nasihat de garazdan, ivazdan salim olarak görüş açıklamak demek olduğuna göre sözlü nasihattir. Arapça'da ise nasihat sözlü ve fiili olmaktan daha genel olduğundan yerine göre hulûs, hayırhâhlık, hayrendişlik gibi bir lafız ile Türkçe'ye nakletmek lazımdır."*[192]

Ancak diğer bilgilerin yanında genel olarak lügat açıklamaları, fıkhi bilgiler, rivayet ve nüsha farklılıkları, siyer ve rical bilgisi, modern ilimlerin verilerini tartışma gibi özellikler bu şerhin karakterini oluşturmaktadır. Ahmet Naim prensip olarak senet tenkidiyle beraber, senedi

---

191 *Tecrîd,* II-357.
192 *Tecrid,* I-65.

sahih olsa bile metin tenkidinin yapılmasını savunduğu halde pratikte bunu yapmamıştır. Fakat mütearız gibi görünen hadislerin değişik varyantlarına işaret etmek, konuyla ilgili ayetleri de zikretmek suretiyle tearuzu gidermeye çalışmıştır. Şerhinde kullandığı kaynaklar esas olarak *Umdetu'l-Kârî* ve *Fethu'l-Bâri* olmakla beraber bazen *Kastallani, Kirmani* ve *Hattabi* gibi şarihlerden de nakiller yapmıştır.[193]

Bütün bunlarla beraber diyebiliriz ki Ahmet Naim'in niyeti ne bir usûl kitabı yazmaktı ne de şerh yapmaktı. O, hadisi tercüme ederken yaptığı tercümenin eksiksiz anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Verdiği usûl bilgileri ve yaptığı şerhlerin ilmî değeri ortada olmakla beraber, bu bilgilerin orantılı bir şekilde verildiğini söylemek mümkün değildir. Bazen gereğinden fazla yapılan açıklamalar, kitabın hacmini büyütmüş ve kitabı kullanışsız hale getirmiştir.

Ahmet Naim, hadislerin açıklanmasında ayet ve hadislere de başvurmuştur. Böylece hem hadisin anlamını pekiştirmiş, hem de Kur'an-Sünnet bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Bazı örnekler şöyledir:

1. Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği: *"Yedi kimseyi Allah-u Teala kendi gölgesinden başka gölge olmayan kıyamet gününde kendi gölgesi altında barındıracaktır..."* hadisinde geçen *"...beşincisi mansıb ve cemal sahibi bir kadının matlubu olduğu halde "ben Allah'tan korkarım"* diyerek haramı irtikâp etmeyen erkek" ifadesini şu ayeti kerimelerle desteklemiştir: *"Ama Rabbinin Huzûr-i Celalinden korkup nefsini hevasından alıkoyan kimsenin şüphesiz me'vası ancak*

193 Bkz: *Tecrîd,* II-302, 546,694; III-163, 225

cennetir."[194] *"Rabbinin Huzur-i Celalinden havf edip nefsini hevasından alıkoyan kimsenin ecri -biri Allah'tan korkmasına, diğeri masiyeti terk etmesine mukabil olmak üzere- iki cennettir."*[195] Bu ayetlerin hadiste geçen fazilete işaret ettiğini belirtmiştir.[196]

2. Enes (r.a)'in rivayet ettiği uzun bir hadis olan Mirac hadisinde geçen, günde 50 vakit namazın farz kılınması, sonra Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Musa (aleyhisselam) arasında geçen konuşmalar ve mükerrer müracaatları sonucunda namazın günde beş vakte indirilmesi konusunu açıklarken, şu ayeti zikretmiştir: Hadisteki: *"Onlar beştir yine onlar ellidir."* kısmını *"Kim iyilik getirirse, ona o (getirdiği)nin on katı vardır."*[197] ayetiyle, günde beş vakitten az namaz ile sorumlu olmayışımızın kaçınılmaz ilahî bir kader olduğunu *"Benim huzurumda söz değiştirilmez."*[198] ayetiyle, elli namaza hükümden sonra bu miktarın beşe indirilmesini ise *"Allah dilediğini siler, (dilediğini) bırakır."*[199] ayet-i kerimeleri ile izah etmiştir.[200]

Ahmet Naim, bir hadisi izah ederken onu lafzen destekleyen hadisleri[201] verdiği gibi, onu manaca destekleyen hadislere[202] de işaret etmiştir. Aynı şekilde Buharî'deki takti'lere[203] uygun olarak hadisin diğer parçalarına işa-

---

194 Nâziât(79), *40-41.*
195 Rahman(55), 46.
196 *Tecrid*, II-622.
197 En'am(6), 160.
198 Kâf(50), 29.
199 Ra'd(13), 39.
200 *Tecrid*, II-278, Benzer örnekler için bkz. *Tecrid*, I-33-34 ve 212. sahifeler.
201 Hadis ıstılahında bu tür hadislere mütabi' denir.
202 Hadis ıstılahında bu tür hadislere şahid denir.
203 Takti': Birkaç mevzuyu birarada ihtiva eden bir hadisi, konularına göre parçalara bölüp herbirini kitabın ilgili yerine koyma veya ilgili

ret ettiği gibi, onunla çelişir gibi görünen diğer hadislere de işaret ederek tearuzu gidermeye çalışmıştır. Bu tür hadislerin haşiyesinde genellikle: *"Bu hadisle ilgili olarak şu şu numaralı hadislere veya haşiyelerine de müracaat et."* şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bir de hadisin bab başlığıyla münasebeti gizli ise açıklamıştır.

Hadislerin indiği ortamın bilinmesi, hadislerin anlaşılmasında önemli bir etkendir. Ahmet Naim de her ne kadar müstakil bir şerh niyetiyle yazmamış olsa bile, yer yer hadisin geçtiği sefer veya hadisin işaret ettiği olay hakkında uzun uzun bilgi vermiştir.

Ahmet Naim'in yaptığı şerhlerin önemli özelliklerinden birisi de hadislerden çıkan fıkhi hükümlere yer vermesi, fakihlerin bu konudaki farklı görüşlerine değinmesidir. Zaten o, tercümeye başlarken "üzerinde ittifak edilmiş veya ihtilaf edilmiş fıkhi hükümlere mümkün olduğunca yer vermeye çalışacağını" belirtmiştir.[204] Şerhin fıkıh ağırlıklı olması biraz da tercüme edilen bölümlerin çoğunlukla ibadetle ilgili hadisler olmasındandır. Bu açıdan yapılan şerhlere bakılınca zengin fıkhi bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Bazı konularda o kadar ayrıntılı bilgi vermiş ki bir fıkıh kitabında kolayca bulamayacağımız görüşlerin hepsini bir arada bulma imkanı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda onun fıkıh ilmine olan vukufiyetini de ortaya koymaktadır. Ancak Hadis ve Sünnetin halka tanıtılmasını ve öğretilmesini amaçlayan bu eserde çoğu zaman ağdalı bir dil kullanılması, gereğinden fazla ve çoğunlukla orantısız bir şekilde yer verilen fıkhi hükümler ve rical bilgileri bu eserin hacmini büyütmüş

---

yerde kullanma (Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü,* İst., 1987, s.149).

204 Bkz. *Mukaddime,* s.4.

ve kullanışlılığına gölge düşürmüştür. Halkın istifadesi amacıyla yazılan bir kitapta uzun ilmî tartışmalar daha kısa tutulabilirdi.

Hadisle İlgili Bazı Şüphelere Cevap Vermesi

Hadis Teriminin Batı Dillerine Yanlış Tercüme Edilmesi:

Batı dillerinde *"Hadis"*in karşılığı olarak kullanılan *tradition* kelimesinin yanlışlığı hakkında Ahmet Naim şu bilgileri vermiştir:

Fransızca *tradition* kelimesi *Yeni Larousse Ansiklopedisi*'nde. *"Uzun süre ağızdan ağıza tedavül eden, doğru veya yanlış nakiller"* diye tarif ediliyor. Bu kelimeyi bizde bazen "an'ane" ile bazen de "hadis" ile tercüme ediyorlarsa da bu tarife göre her ikisi de yanlıştır. An'ane ravi veya ravilerin isimlerini zikrederek, şu kadar ki ravi veya ravilerin haberi bizzat işitildiğine delalet eder bir lafız kullanmayarak yalnız Arapça " an" edatını kullanarak aktarılan nakil ve isnadın adıdır ki bu çeşit rivayetin hadisçilere göre özel bir hükmü vardır. Hadis ise önceki tariflerden de anlaşılacağı üzere söz, fiil ve takrir-i Nebeviye'nin isnad ile nakil ve rivayeti için konulmuş bir terimdir. Hadis tabiinin söz, fiil ve fetvalarına şamil olsa bile yine an'anede olduğu gibi senedlidir ve ravilerin isimleri zikredilir. *Tradition* kelimesi ise -yukarıdaki tarife göre- ravilerin meçhul olması manasını zımnen ifade eder. Öyle ki ravileri bilinen rivayet hakkında bu kelimeyi kullanmazlar. Bir de *tradition*'da uzun süre rivayet şartı olduğu halde kelam-ı muan'an ile hadiste öyle bir şart hiç de muteber değildir. Buna göre tercüme yanlıştır. Buna *merviyat-ı kadime* veya *menkulat-ı kadime* desek daha yakın bir tabirle ifade etmiş oluruz. Şu

var ki kilise tarihi terimlerince dinle ilgili fiil ve inançların gerek sözlü gerek yazılı nakillerine de *tradition* deniliyor. Bu özel terime göre *"Hadis"* ile tercüme olunabileceği düşünülürse de yine tam karşılığı değildir. Zira hadis, müsned olan bir rivayet olduğu halde kilisenin bizim anladığımız manaca müsned rivayeti yoktur.[205]

Görüldüğü gibi Ahmet Naim, yaygın olarak kullanılan bir yanlışa dikkat çekerek *"tradition"* kelimesinin *"hadis"*'in karşılığı olamayacağının belirtmiştir. Zaten daha önce de gördüğümüz gibi o, terimlerin karşılığının doğru olarak belirlenmesinde çok hassas davranmıştır.

Hadislerle Müspet İlimlerin Verileri Arasında Mukayese

Burada, müsbet ilimlerin gelişmesiyle özellikle duyularla algılanamayan, maddî ölçülerle ölçülemeyen vahiy, mucize, melek, cin gibi konulara yapılan itirazlar konusunda Ahmet Naim'in yaptığı açıklamalara değinilecektir. Ancak bu açıklamalarına örnekler vermeye geçmeden önce onun dinî ilimlerle müsbet ilimler arasındaki ilişkinin sınırı ile ilgili çok isabetli olan görüşlerini vermek uygun olacaktır. Bununla aynı zamanda onun din ile bilim arasındaki ilişkiye dair yaklaşımını da ortaya koymuş olacağız. Ahmet Naim'e göre, ilahî kitapların gayesi, insanların akıl ve tecrübe sayesinde kendiliklerinden keşfedebilecekleri kainatın hakikatlerini öğretmek değildir. Onların hedefi bundan çok daha önemli olan sahih akideyi öğretmek, insan ruhunu güzelleştirmek ve temizlemekle, her iki dünyada hayır ve iyiliklerine sebep olan ameli hükümleri, kalp ve beden temizliğini öğretmek gibi ulvi bir gayeye yöneliktir. Tabiat ilimleri ve astronominin alanına

205 *A.g.e.*, s.85-86.

girebilecek konulardan ara sıra bahsetmeleri ise sadece Rabbani kudretin delillerine, akıl sahiplerinin dikkatini çekmek içindir. Gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü, dünyanın kendi yörüngesi etrafında döndüğünü, öğretmek, şeriatın gayesi dışındadır. Müsbet ilimleri okumuş bir mü'minin inancını sarsabilecek yalnız bir şey olabilir ki, o da nassların, doğruluğu kesin olan bir buluşla çelişki ihtiva etmesidir. Allah'a hamd olsun ki tevatüren bize ulaşmış nasslarda zihnimizi az çok yanıltacak hiçbir çelişki yoktur. Bilim tarihinin bütün aşamalarında sabit olmuş, faraziye halinden çıkıp ispatlanmış gerçek sırasına geçmiş hiçbir şey bilmiyoruz ki, Kitab'ın nasslarına aykırı olup vicdan ve imanımızda bir soru işareti bıraksın. Kur'an'ın hiçbir asrın ispatlanmış ilmî gerçeklerine aykırı olmaması da onun i'cazının bir delilidir.[206] Nasslara aykırı gibi görünen ilmî gelişmelerin ise ya aslı yoktur ya da henüz faraziye halinden kurtulamayıp değişmeye namzet görüşlerdir. Buna göre nassları ilmî faraziyelere göre yorumlamaktansa, onların Hâlık-ı Hakim'in gerçek öğretileri olduğuna inanıp, onlarla çelişen ilmî nazariye ve faraziyelerin çürük bir tarafı olduğuna inanmak ve bu çürüklüğün er geç ortaya çıkacağına inanmak daha uygundur. Ahmet Naim bu düşüncesine, Batlamyus (Ptolemaeus) nazariyesinin geçerli sayıldığı dönemlerde Yunan felsefesiyle aşinalığı olan bazı İslam alimlerinin -aynen bugün olduğu gibi- Kur'ân ayetlerini fennî bilgilerle telif etme gayretine düşmelerini örnek verir. Buna göre Kur'an'da geçen "yedi kat gök" ifadesi Batlamyus nazariyesindeki ay, güneş ve beş gezegenin karşılığı olup bu nazariyeye göre sekizinci ve dokuzuncu kat anlamına gelen felek-i Atlasî ise "Kürsi" ve "Arş" ile tevil edilmiştir. Newton'un

206 *Tecrid*, II – 271.

yerçekimi, Copernicus'un yeni astronomi nazariyesi bin yıllık astronomi bilgilerini altüst edince bu yeni görüşe göre "Yedi kat sema"nın ne olabileceğinin Müslümanları hayli düşündürdüğünü belirterek bu tür yorum ve zorlamalara gerek olmadığını, zira, Kur'andaki ifadenin müteşabih olduğunu, sözkonusu nazariyelerle bir ilgisi bulunmadığını ifade etmiştir.[207] Ahmet Naim'e göre Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın eşsiz bir lütfu olan İsra ve Mirac mucizelerine inanmak istemeyenlerin şüpheleri aslında nübüvvetin aslıyla ilgili şüphelerdir. Bu gibi kimselerin Allah'ın varlığına inansalar bile, O'nun sonsuz kudretiyle neler yapabileceğini akıllarına sardıramadıklarını belirten Ahmet Naim, bunların sadece duyularla algılanan şeylere inandıklarını, duyularla algılanamayan şeyleri ise yok kabul ettiklerini, şimdiye kadar nice imkansız görünen şeylerin inceleme, deney ve keşif sonucu olarak hakikat ve mahiyeti hakkındaki hükmün bilgisizlik ve ahmaklık itikad edilegelmesini örnek vererek bu konudaki problemin "*imkan*"ını ve "*zorunluluk*"un sınırını tayin edememek olduğunu belirtmiştir. Tabiat kanunlarındaki düzene, bilinen ve denenen hiçbir tabiat kanununda düzensizliğe ve dengesizliğe tesadüf edilmemesine bakıp, bu düzenin ezelden ebede kadar zorunlu olarak devam ettiğini/edeceğini, buna aykırı bir olayın meydana gelmesini ise imkansız görmenin yanlışlığına değinerek, ezelden ebede kadar olan bütün işler ve olaylar, deneme süzgecinden geçirilmedikçe böyle bir sonuca varılamaz, der. Bu kanunlar yani sebepler zincirinin bizim şu anda gördüğümüz tarzda değişmezliği -icab-ı ilahî demek şartıyla- bir anlamda zorunludur. Ancak hiçbir kayd ile sınırlı olmayan sonsuz ilahî irade ve kudretin mukadder

207 *Tecrid*, II - 268 vd.

bir zaman içinde işlerin ve olayların böyle bir düzen içerisinde başka bir şekilde işlemesine imkan tanımasına da hiçbir aklî engel yoktur.[208] Ahmet Naim, burada meşhur filozof Boutroux ile Henrie Poincare'nin tabiat kanunlarının zorunsuzluğuyla ilgili görüşlerine işaret etmiştir. Yine Rabiye'nin Kant'ın mekanik evren anlayışını eleştirmesi ve mucizenin mümkünlüğü ile ilgili görüşlerine atıfta bulunmuştur. Sonuç olarak Ahmet Naim, bilimin deneysel alanda her gün gösterdiği büyük ilerlemelerin büyüsüne kapılıp, felsefe ve ilahiyat alanında da aynı ilerlemeyi gösterdiğini düşünmemek gerektiğini ifade ederek "Varlığı kesinleşmiş, deney ile pekiştirilmiş sonuçlar bilimseldir, onların dışına çıkıp evrenin külli kanunlarını sorgulamaya kalkıştıkları ve, "imkan" ile "zorunlu" kavramlarını karıştırdıkları zamanda, bizim de kendileri kadar belki daha fazla söz söyleme hakkımız doğar. *"Çünkü onların aklı varsa bizim de vardır"* diyen Ahmet Naim, *"zaten o alanda ihtilaf noktaları o kadar çoktur ki kendi aralarındaki kavga dindarları onlarla uğraşmaktan azade kılar"* demiştir.[209]

Bu gibi konular karşısında bir Müslümanın tavrını ise özetle şu şekilde açıklamıştır: Biz bir Hâlık-ı Kainatın var olduğuna ve olan biten her ne varsa, hep O'nun yüce iradesiyle olduğuna inanırız. Bu iddiamıza sayısız ilmî delil varsa da, yokluğuna hiçbir ilmî delil bulunamaz. İnkar edenlerin delilleri hep subjektif olup *"Biz bilmiyoruz, görmüyoruz, öyleyse yoktur."* şeklindeki inat ve kibire dayalı iddialardan ibarettir. Allah'ın bu görünen alemden başkaca da yarattığı birçok alemin, mahiyeti itibariyle duyularımızla algılamamakla beraber, istedikleri şekle girmeğe kabiliyetli melek ve cin adını verdiğimiz birtakım yaratıkların varlığına, peygamberlerin Allah tarafından

---

208 *Tecrid,* II-263.
209 *Tecrîd,* II-265.

getirdikleri ve doğruluğu bizce kesin olan haberlere dayanarak inanırız. Beşerin seçilmişlerinden bazılarının ilahî emir ve nehiyleri, görünmeyen ve diğer insanlar tarafından bilinmeyen sema ve arzla ilgili haberleri bazen dolaylı, bazen de melek aracılığı ile almak ve almaya kabiliyetli olacak olgunluk derecesinde yaratıldıklarını ve bunların sadece Rabbani bir rahmetin eseri olarak gerçekleri tebliğ ve kulları irşad için gönderildiklerini ve doğruluklarına delil olmak üzere mucizelerle teyit edilmiş olduklarına inanırız, demiştir.[210]

Ahmet Naim yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız bir yaklaşımla -özellikle gaybî konularla ilgili aklî ve felsefî açıklamalarda bulunmuştur. Bu gibi gaybî konuların akliliğini, yani akla aykırı olmadıklarını özellikle "imkan", "vacip = zorunluluk", "zorunsuzluk", "aklî İstib'ad = akla uzak görülme" gibi felsefî kavramların ışığında açıklamıştır. Ona göre akıl her zaman imkan sahasının sınırlarını belirleyemez, dolayısıyla tarihte olduğu gibi bugün de imkansız gibi görünen şeylerin zamanla gerçek diye ortaya çıkabileceğini, zamanındaki keşif ve icatlardan örnekler vererek açıklamıştır. Bu konudaki örnekler için, husuf ve kûsuf namazı[211], vahyin mahiyeti[212], rü'yetullahın mahiyeti[213], cinlerin varlığı[214], hadislerde geçen "fecr-i kâzib"in doğruluğu[215], mucize[216] gibi konularda müsbet ilimlere dayanarak yaptığı açıklamalara bakılabilir. Bu açıklamalarda Ahmet Naim, hadisleri çağdaş bilimin verilerine uydurma gibi bir çaba içerisinde olmamıştır.

---

210 *Tecrid*, II - 263 vd.
211 *Tecrid*, I - 88, II - 404
212 *Tecrid*, I - 8 vd.
213 *Tecrid*, II - 495 vd.
214 *Tecrid*, II - 402 vd.
215 *Tecrid*, II - 586 vd.
216 *Tecrid*, II - 261 vd.

Bilakis hadislerle bu veriler arasındaki uyumu göstermeye çalışır. Yorumlamanın mümkün olmadığı durumlarda ise tercihini hadisten yana koymuştur. Buna bakarak onun hadislere karşı eleştiriden uzak, savunmacı ve genellemeci bir tutum benimsediği[217] düşünülebilirse de, İslam kültürünün ve hadislerin yoğun olarak eleştirildiği bir dönemde, aslında onun bu tavrını, özgüvenle kendi değerlerini sahiplenmesi olarak görmek gerekir. Özellikle dine ve dindarlara karşı yoğun baskıların olduğu bir dönemde eserini kaleme almış olmasına rağmen doğru bildiğini yazmaktan çekinmemiş ve hadis yorumlarına siyasî ve sosyal konjonktürün etkisini yansıtmak bir yana bilakis bunlara karşı olduğunu belirten bir duruş içerisinde olmuştur.

İsnad Sistemi

Ahmet Naim raviler zincirini zikretmek demek olan isnad konusunda hadisçilerin muazzam çabalarına değindikten sonra, *"nev-zuhur bir şüphe"* olarak nitelediği Leone Caetani (1869-1926) adlı müsteşrikin isnada yönelik eleştirilerini cevaplamaya çalışmıştır.

Buna göre Caetani;

1. En eski siyer kitabı olan İbn-i İshak (ö. 151)'ın Meğazisi'nde yer alan, Abdulmelik b. Mervan'a yazmış olduğu bir mektupta Sire-i Nebeviyye'yi özetleyen Urve b. Zübeyr (ö.92)'in bir mektubunda, isnad terimlerini kullanmamasından yola çıkarak isnadın önceden var olmadığını, bilakis kadim bir metne sonradan uydurulmuş bir ilave olduğunu iddia etmiştir.

---

217 Bkz. Kırbaşoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu yayınları, Ankara 1999, s. 145; Ağırman Cemal, Tecrid-i Sarih'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği ve Kaynak Kullanımı, 19-20 Temmuz 2003 II. Gerede Hadisçiler Toplantısı'nda sunulmuş tebliğ, s. 23.

2. Diğer bir iddiası da isnad gibi ilmî bir sistemin o günkü bedevi Arap toplumunun eseri olamayacağı ve bunun sonradan diğer medeni milletlerden alındığı şeklindedir.

Caetani'nin hadisi hıfz ve cem etmeyi tedvin safhasıyla karıştırarak safsatasını yürüttüğünü söyleyen Ahmet Naim, hadis isnadının başından beri var olduğunu sahabe ve tabiinden örnekler vererek göstermiştir. Urve'nin mektubunun ise senedsiz hadis rivayetine delalet etmediğini çünkü bu mektubun sahabeden ayrı senetlerle toplanmış rivayetlerin özü şeklinde yazdığı mevkuf bir haber olduğunu belirtmiştir. Bu haberin sahih hadis kitaplarında yer almadığı gibi, Urve'nin de bu mektupta muhaddislerin kastettiği anlamda rivayette bulunmadığını, çünkü onun Kütüb-i Sitte'ye geçmiş birçok rivayetinin olduğunu ve bunların uydurma olduğunun iddia edilemeyeceğini belirtmiştir.

Elde mevcut bulunan en eski siyer kitabının İbn-i İshak'ın Meğazisi olmasından da senet tertibinin sonradan uydurulduğu anlamının çıkarılamayacağını belirten Ahmet Naim, İbn-i İshak'ın Meğazi'sinin en eski siyer kitabı olmadığı gibi siyer kitaplarının en sahihi de olmadığını ifade etmiştir. İbn-i İshak'tan önce Zührî (ö.124) ve Musa b. Ukbe el-Kureşî (ö.141)'nin Meğazilerinin bulunduğunu, bu konuda Ahmet b. Hanbel, İmam-ı Şafii ve İmam-ı Malik gibi alimlerin bu iki siyer kitabı hakkında: *"Siyer kitaplarının en sahihleridir."* şeklindeki ifadelerini aktararak bu iki kitabın en eski siyer kitabı olmakla beraber aynı zamanda en sahih siyer kitapları olduğunu ifade etmiştir.

Bir de muhaddislerin rivayet babında sünnet-i mâdiyeyi yani maruf ve meşhurunu araştırıp garip olanlarını rivayet etmekten kaçındıklarını bunun da hadis ravileri-

nin, başından beri rivayet ettikleri hadislerde senedi aradıklarını gösterdiğini ifade etmiştir.[218]

Caetani'nin, isnad gibi ilmî bir sistemin o günkü bedevi Arap toplumunun eseri olamayacağı şeklindeki iddiasını da eleştiren Ahmet Naim, onun buradaki tek dayanağının medeni olmayı, ilmî kabiliyeti haiz bulunmayı Müslümanlara yakıştıramamaktan ibaret olduğunu belirttikten sonra Müslümanların parlak bir geçmişlerinin bulunduğunu, isnad sisteminin de o gün için Müslümanlardan başka hiçbir millette bulunmadığını ifade etmiştir. İsnadın bu ümmete has bir özellik olduğunu vurgulayan Ahmet Naim, muhaddislerin *"Kurb-i isnad Allah'a yakınlıktır."* anlayışından hareket ederek haberi kaynağına ulaştıran ravilerin hangi tarikte daha az ise onu diğer tariklere tercih ettiğini, haberin kestirme yoldan kaynağına ulaşmasına *âli isnad*, aksine ise *nâzil isnad* adını vererek, hadiste *âli isnad* aramayı sünnet saydıklarını belirtmiştir. Böylece tarih metodolojisinin kaidelerinden biri olan haberin, çıkış zamanı ile kayıt ve rivayet zamanı arasında ne kadar az sûre geçmişse o kadar güvenilir sayılacağı şeklindeki bilimsel kaideye uygun davrandıklarını belirtmiştir.[219]

Sonuç olarak Ahmet Naim'e göre, kesin olan bir şey varsa o da isnadın Müslümanlara has bir meziyet olduğu, onların buluşu olan rivayet ilminin yine onların elinde kemalini bulup sonra tarihi olayları zabt ve kaydetmek için de kullanılan örnek bir metot olduğudur. Yine kesin olan şudur ki isnadın ortaya çıkışı, Buharî veya Muhammed b. İshak'ın zamanında olmayıp "Kâle Resullullah (sallallahu aleyhi ve sellem)..." denilmeğe başlandığı gündür, diyerek

218 *Mukaddime,* s.77.
219 *Mukaddime,* s.78.

sahabe ve tabiinden verdiği örneklerle konuyu bitirmiştir.[220]

Rivayette İklal-İksar Meselesi ve Hadislerin Sayısı:

Ahmet Naim, rivayette iklal ve iksar (az hadis rivayet etme-çok hadis rivayet etme) meselesine ve sahabenin bu konudaki titizliğine değindikten sonra *"Bir Şüpheyi Hall"* başlığı altında kendi döneminde de tartışıldığı anlaşılan bir konuyu ele alır. Din düşmanları tarafından yayılan ve memleketimizde de revaç bulan şüphelerden biri olarak nitelediği, büyük sahabilerin Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberlikleri fazla olmasına rağmen rivayetlerinin az, buna mukabil Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberlikleri az olan bazı sahabelerin çok hadis rivayet ettiklerini, bunun da birçok hadisin sonradan uydurulduğu intibaını verdiği şeklindeki şüpheye cevap vermiştir.[221]

Bu tür soruların, hadis okumamış veya okumuşsa rivayetin ne demek olduğunu hiç kavrayamamış kimseler tarafından art niyetli kişilerce üretilen şüphelerin etkisinde kalarak sorulduğunu belirtmiş ve özetle şöyle cevap vermiştir:

1. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) eğitiminden geçmiş sahabe-i kiramın, tevatür derecesinde yayılan: *"Benim söylemediklerimi her kim bana isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."*[222] hadisine rağmen onun ağzından yalan uydurup söylemeleri düşünülemez.

2. Bazı büyük sahabiler -Zübeyr b. Avvam, Zeyd b. Erkam gibi- yanılmaktan çekindikleri için az rivayet eder-

220 *Mukaddime,* s.79-80.
221 *Mukaddime,* s.58.
222 Buhârî, *İlim,* 38.

ken, büyük sahabilerin çoğu da hicretin daha ilk senelerinde, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatında veya ondan biraz sonra vefat etmişlerdir. Dolayısıyla isteseler de muksirûndan olamazlardı.

3. Sahabelerin bir kısmının memleket idaresi ve cihadla uğraşmaları çok rivayet etmelerine mani olmuştur. Hulefa-i Râşidîn, Ebu Ubeyd b. el-Cerrah gibi... Râşid halifelerin bir özelliği daha var: Hz. Peygamber'le (sallallahu aleyhi ve sellem) beraberlikleri o kadar çoktu ki onun söz ve fiillerinin ayrıntılarına o kadar çok vâkıftılar ki çoğu zaman yaptıklarını rivayet ile tevsika ihtiyaç duymazlardı. Bundan dolayı sahabenin itirazına uğramayan, onların icmaına uygun olan söz ve fiilleri sünnet-i metbûa tanınmış ve bu hal onların çok rivayet etmelerine mahal bırakmayan bir sebep olmuştur. Bir de Hz. Peygamber'le beraberlikleri çok olanların her şeyi duyup bilmeleri gerekmez. Onların bulunmadıkları meclislerde diğer kimselerin işitip haber verebilecekleri pek çok şey bulunabilir. Hz. Ebu Bekir'in ninenin mirastan alacağı payı bilmemesi gibi.

4. Sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinin çoğu sadırlarında mahfuz olan ilmi yalnız ihtiyaç halinde açıklayıp başka zamanlarda sakit kalmayı tercih ediyorlardı. Tabiatıyla bunların rivayeti de az olur. Öte yandan Ebu Hureyre, Hz. Aişe, Abdullah b. Amr gibi özel bir gayretle Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmeğe çalışan ve hatta yazan sahabiler vardı ki bunların rivayetlerinin çok olması da tabiidir.

5. Son olarak büyük sahabilerin rivayet ettiği her hadisin doğru yollardan tasnif sahiplerine kadar ulaşmadığını da belirtmek gerekir. Çünkü, fitnelerin ortaya çıkışından sonra Hariciler ile Nevasıb, Hz. Ali'ye olan düşmanlıklarından dolayı onu dinlemedilir. Şia'nın ifratları da

ümmete ağır geldiğinden Hz. İmam'dan gelen rivayetlere şüphe ile bakıldı. Hz. Osman'ın bir miktar ilmi Nevasıb yoluyla geldiği için kabul edilmedi. Abdullah b. Amr'ın rivayeti de çoktu, fakat ehl-i kitabın kitaplarıyla da meşgul olduğundan israiliyat karışmış korkusuyla rivayetlerine ihtiyatla bakılmıştır. Buharî'nin hadislerini, altı yüz bin hadis arasından seçmesi, Ahmet b. Hanbel'in ise bir milyon arasından seçmesi de buna delildir.

Dolayısıyla filan kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu sorgulamak, ilminin çok oluşunu yalan söylemesine bağlamak ilmî bir tutum değildir.[223]

Ahmet Naim buna bağlı olarak hadis sayısının Asr-ı Saadet'ten uzaklaştıkça kabardığı ve hadisçilerin ezberledikleri hadisler hakkında mübalağalı rakamlar bulunduğu şeklindeki iddialara da cevap vermiştir.[224]

Usûl kitaplarında geçen hadislerin miktarı hakkındaki sayıların özel bir ıstılaha binaen söylendiğini belirten Ahmet Naim, hadisi haberle müteradif sayan alimlerin çok olduğunu, buna göre bunların hadis deyince merfu, mevkuf, maktu haberlerle sahabe, tabiin ve tebe-i tabiine ait fetvaları da kastettiğini, bir de farklı isnadlarla rivayet edilen hadislerin, her bir isnadının da ayrı bir hadis sayıldığına işaret ederek şöyle demiştir: *"Mesela niyyet hadisinin yedi yüz tarike kadar kayd ve zaptedildiğini düşünürsek bu gerçek daha iyi kavranır. İşte bu ıstılaha göre Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinden uzaklaştıkça hadis tarikleri çoğalmış, böylece sonradan gelen hadisçilerin toplamaya mecbur oldukları hadislerin toplamı daha kabarık görünmüştür."* demiştir.[225]

---

223 *Mukaddime,*, s. 60-63.
224 Bkz: *Mukaddime,* s.69
225 *Mukaddime,*, s. 70.

Müstahrec eserler sayesinde sahih kitaplar ve sünnetlerdeki bir veya daha çok tarikle rivayet edilen hadislerin varlığıyla bu gerçeğin daha açık görüldüğünü, bu nedenle yedi sekiz bini geçmeyen Buharî hadislerinin, üç yüz bin hadis içinden seçildiği şeklindeki rivayetleri bu anlamda anlamak gerektiğini ve müelliflerin, bunca hadis içinden yalnız tarikleri en sağlam olanlarını almış olduklarının, kolayca anlaşılabileceğini ifade etmiştir.[226]

Hadis imamlarının hıfzı hakkındaki rivayetlere de değinen Ahmet Naim, muhaddislerin bu gibi rivayetlere olan güvenlerinin kuru bir hüsn-i zanna dayanmadığını, aksine tahkik ve araştırmadan sonra varılmış bir kanaate dayandığını belirtmiştir. Hiçbir resmî sıfatı olmayan, birbirlerinin rivayetle ilgili ayıplarını, din namına ortaya çıkaran alimlerin, hıfzına güven hususunda ittifak ettikleri ravilerin, artık gerçekten ehl-i hıfz olduklarına, bu ilimle uğraşmış olanların şüphesinin kalmayacağını ifade etmiştir.[227]

Görüldüğü gibi, Ahmet Naim, sadece kitaplardan nakiller yapmakla kalmamış, işlediği konularla ilgili var olan ve var olabilecek şüpheleri de tartışmış ve gerekli cevapları vererek basiretli ve sorumlu bir ilim adamı olduğunu göstermiştir.

Haber-i Vahid Hakkındaki Düşünceleri

Lügat yönünden *"bir kişinin haberi"* manasına gelen haber-i vahid, hadis terimi olarak mütevatir olmayan haberler hakkında kullanılmış ve çoğuluna da haber-i âhâd (birlerin haberi) denilmiştir.[228]

---

226 *Mukaddime,*, 230.
227 *Mukaddime,*, 69.
228 Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* Rehber Yayınları, Ankara 1992, s. 145.

Ahmet Naim, haber-i vahidin kabulü için usûlcülerin ileri sürdükleri şartları özetledikten sonra *"aklî gereklere"* aykırı olmamasının sınırını, *"aklen müsteb'ad"* kavramı etrafında tartışmıştır.

Ona göre haber-i vahid, ya metne ait bir illete, ya da senede ait bir ta'na binaen rededilir. Senedi söz götürmeyen, ravileri hep sika olan haber-i vahid aşağıdaki sebeplerden dolayı reddolunabilir.

1. Akli gereklere aykırı olması: *Zaruret-i akl, zaruret-i his* ve *müşahede* ile mütevatir haberle çelişen haber-i vahidlerin ravileri saduk (doğru) olsalar da, metninin bâtıl olacağında şüphe yoktur. Çünkü şeriat aklın kabul etmeyeceği şeylere varid olmamıştır.

2. Kur'an'ın kat'i nasslarına, mütevatir sünnete, icma-i ümmete aykırı olması. Böyle bir haber Allah'ı ve Rasulünü bütün ümmeti tekzip ettiği için ya hiç aslı olmadığına, yahut da aslı varsa mensuh olduğuna hükmolunur.

3. Herkesin bilmesi gereken bir şeyi yalnız bir ravinin nakletmiş olması. Bu da o rivayetin aslının olmadığına delâlettir. Zira herkesin bilmesi gereken bir şeyden yalnız bir kişinin haberdar olması mümkün değildir.[229]

Bu şartlara göre, İslam alimleri, rivayet edilen bir haberin sarih akılla -tevil kabul etmeyecek şekilde- çelişmesini, Kur'ân ve mütevatir sünnete, ümmetin icmaına aykırı olmasını, red sebebi olarak kabul etmişlerdir ki tarih metodolojisi kurallarının da bunu teyit ettiğini belirten Ahmet Naim, akla aykırılık konusunda İslam alimleri ile Avrupalı müsteşrikler arasındaki anlayış farkına dikkat çeker. Ona göre bu farkın kaynağı aklın istib'ad ettiği (olmasını uzak gördüğü) şeylerin derece ve sınırını tesbit

---

229 *Mukaddime,* s. 278.

meselesidir. Bunun tarihi olmaktan çok felsefî bir konu olduğuna işaret eden Ahmet Naim, müsteşrikler ve onların paralelinde düşünenlerin, İslam inançlarını teyit eden sahih rivayetlerle karşılaştıkları zaman alaycı tavırlar takındıklarından bahisle, metafizik *(Le surnaturel)* konular hakkındaki acziyetlerine dikkat çekerek özetle şöyle der:

"Bu mukaddime bir kelam ve felsefe kitabı olmadığından bu gibi meselelerin tartışma yeri burası değildir. Yalnız muarızlarımız "biz bu ayete inanmıyoruz" dediklerinde istib'ad-ı akl delili ile iktifa etmeyip başka yönden tevatürü çürüten bir delilleri varsa ortaya koysunlar. Aksi takdirde onların bu gibi itirazlarını hükümsüz sayar ve bu inkarlarına karşı şimdilik biz de hafif bir tebessümle yetiniriz. Çünkü gafil, kapılgan olmayan, saduk olan sikatın müteaddit şehadetiyle haber verilen olayları -harikulâde olsa da- olmuş kabul etmek icap eder. Çünkü normal bir işle olağanüstü işin sınırını pozitif ilimler tayin etmekten uzaktırlar. Aklen müsteb'ad gibi -muhal değil, çünkü muhal her zaman muhaldir- görünen nice şeylerin sonra tasdik edildiklerinin örnekleri daha önceden verildi. Buna göre metodolojisinin usûl ve ilmî kaideleri çerçevesinde sabit olmuş, hisse dayalı ve yekdiğerini teyit eden rivayetler karşısında bulunan kimsenin: "Sebebi bence meçhuldur, olayın vukuunu aklım almıyor." gibi gerekçeleri, akla güvensizlikten başka bir şey değildir. Aklın ilkelerine itibar etmeyen kimsenin de aklî deliller ile başkasını ilzama çalışması gülünç olur. Rivayet olunan harikulâde olay aklen muhal değil, ravileri de sadık ve güvenilir kimseler ise onu kabul etmek gerekir. Bütün deneysel ilimler bu aşamadan geçtiği gibi bundan sonra da hep böyle olacaktır.[230]

---

230 *Mukaddime,* 279-281.

Rical Tenkidi Yapması

Ahmet Naim'in rical tenkidi yapmasından kastımız rical ve tabakat kitaplarındaki bilgilerden yola çıkarak bir kısım hadis kitaplarında mecruh kabul edilmiş bazı raviler hakkında yeni değerlendirmelerde bulunmasıdır. Bunlardan en önemlisi Hanefi alimlerinden Ebu İsme Nuh İbn-i Ebi Meryem (ö. 173) hakkında yaptığı şu değerlendirmedir:

"Usûl-i hadis, rical-i hadis ve mevzuat kitaplarından hangisine bakılırsa Ebu İsme'nin, Kur'ân sûrelerinin fazileti hakkında hadis uydurmakla itham edildiği görülür" diyen Ahmet Naim, hatta Hanefi alimlerinden Aliyyü'l-Kârî ile Abdulhayy el-Leknevi'nin bile kendilerini bu görüşe kapılmaktan alamadıklarını belirtmiştir. Halbuki rey ehlinin büyük fakihlerinden Merv alimi, mükteda-bihi ve kadısı olan, fıkhı bizzat Ebu Hanife ile İbn-i Ebi Leyla gibi iki müctehid imamdan, megaziyi İbn-i İshak, tefsiri Kelbi, hadisi Haccac b. Ebi Ettat, Zühri, İbn-i Münkedir gibi meşhurlardan okuyan ve bu ilmlerin hepsini kendisinde toplayıp *"el-Câmi"* lakabına mazhar olan bu zâtın, hadis vazetmesinin imkansız olduğunu ifade etmiştir.[231]

Ahmet Naim söz konusu rivayetin tahlilinden ve yine rical kitaplarındaki bazı bilgilerden hareketle, ilgili hadisin Ebu İsme tarafından değil, Meyseretü'l-Ekkal adındaki vedda' tarafından uydurulmuş olması gerektiğini, bu ithamın ise Ebu İsme'nin düşmanları tarafından yapılmış olup sonra yayılmış olduğunu ifade etmiştir. Yalnız Ebu İsme'nin ehl-i rey alimlerinden olması münasebetiyle fetvasına uygun bir hadisi zaif de olsa itibar ettiği için rivayet

---

231 *Mukaddime,* s.285.

etmekte beis görmediğinden muhaddislerce zayıf görüldüğünü de belirtmiştir.[232]

Ahmet Naim'in bu ilmî titizliğini ve araştırmacı kişiliğini gösteren başka örnekler de vardır. Mesela Tabiin tabakatanı sayarken Irakî ve Suyutî'nin tasnifine göre Aşere-i Mübeşşere'yi gören tabiiler sayılırken, Ebu Sâsân Hüseyin b. el-Münzir er-Rekâşî (ö. 97)'nin bu tabaka arasında sayılmasının bir sehiv eseri olması gerektiğini belirterek şöyle demiştir: *"Bu zatın Sıffin'de Hz. Ali'nin bayraktarlığını yaptığını ve bu esnada 19 yaşında olduğunu Tâcu'l Arûs'tan öğrenmekteyiz. Sıffin Savaşı h.37 senesinde olduğuna göre, doğum tarihi h.18 ve Hz. Ömer'in şehadetinde 6 yaşında olması gerekir. Buna göre Hz. Ebu Bekir (r.a.) dönemine erişemediği gibi Hz. Ömer'i de mümeyyiz olarak görmemiştir."* diyerek Ebu Sâsân'ın bu tabaka arasında sayılmasının hatâ olduğunu belirtmiştir.[233]

Yine rivayette lahn konusunu işlerken Hammad b. Seleme ile Arap alimlerinden Sibeveyh arasındaki bir tartışmada, Hammad'ın lakabının hem Suyutî'nin *Tedrib*'inde hem de Irakî'nin *Elfiye*'sinde Ebu Usame olarak geçtiğini belirtmektedir. Halbuki rical kitaplarında hep "Ebu Seleme" şeklinde geçtiğini ve doğrusunun da bu olduğunu belirtmiştir. Çünkü "Seleme"nin mimi, lamdan biraz ayrı düşünce "Sâme" okunmuş ve dikkatsiz bir nasih "Ebu Usâme" künyesinin Araplar arasındaki yaygınlığına bakarak baş tarafına bir elif ilave etmiş olmak ihtimali pek

---

232 *Mukaddime,* 283-287. Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2002, s. 155-164.

233 *Mukaddime,*, s. 31.

güçlü görünüyor, diyerek söz konusu kitaplardaki sehvin doğrusunu göstermiştir.[234]

Ahmet Naim'in bu titizliğine bir örnek de şudur:

Ailyyu'l-Kârî'nin Sehâvî'den naklen verdiği ve isnadı ta'lil eden vehme misal olarak geçen bir hadisin isnadında "Musa b. Ubeyde" ile "Musa b. Ukbe"nin sehven yer değiştirip hadisin muallel olmasına sebep olduğunu belirten Ahmet Naim şöyle demiştir: "Rical kitaplarına bakılırsa durumun aksi olduğu görülür. Çünkü Musa b. Ukbe el-Kureşi sika, Sehâvi'nin sika dediği Musa b. Ubeyde er-Rebezi ise zayıf bir ravi olup cerh ve ta'dil imamları kendisini hüccet kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla Sehâvi'nin belirttiği illet aksine olmak lazım gelir. Eğer sehiv Sehâvi'de değilse nüsha hatasıdır. Zira "Ukbe" ile "Ubeyde" lafızlarının yazılışlarındaki benzerlikten dolayı bir tashif de olabilir.[235]

---

234 *Mukaddime,*, 479.
235 *Mukaddime,*, 297-298.

FELSEFECİLİĞİ

Ahmet Naim'in felsefe alanındaki çalışmalarının ayrıntılı değerlendirilmesi bu alanın uzmanlarınca yapılmıştır.[236] Biz de elimizdeki çalışmanın bütünlüğü açısından, bu konuda yapılmış araştırmalardan yararlanarak özet bir bilgi vermek istiyoruz.

Ahmet Naim'e göre felsefenin İslam geleneğindeki ismi "İlm-i Hikmet"tir. Ancak "hikmet" kavramının "tabiî hikmet" olarak adlandırılan "fizik" ile karışma ihtimali olduğundan hikmet kadar yaygın olan felsefe tabiri tercih olunmalıdır.[237] Ahmet Naim halk arasında "filozof" ve "felsefe" kavramlarının ne anlama geldiğini inceledikten sonra felsefeyi, inceleme ve araştırma hürriyeti ile idrak olunan ilkelere dayalı hikmet olarak tarif eder.[238]

Ahmet Naim felsefenin konusunu belirleyebilmek için önce ilimlerin konularının belirlenmesi gerektiğine inanır. Ona göre ilimlerin mevzuları tam olarak belirlendikten sonra bahsedilmemiş mevzular felsefenin konusuna girer.[239]

---

236 Ahmet Naim'in Felsefe ve Ahlak konusundaki çalışmalarının değerlendirmesi için bkz. Doç. Dr. Recep Kılıç, Babanzâde Ahmet Naim'in Felsefî Görüşleri, AÜİFD, XXXVI (1997), s. 297-339.İsmail Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, Dergâh Yayınları: İstanbul 2001;"Felsefe ve Tefelsüf, Türkiye'de Felsefe'nin Dili Niçin Yok?", Cogito, 19, (1999), 284-310.

237 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 29; Recep Kılıç, agm., s. 305.

238 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 4; Recep Kılıç, agm., s. 306.

239 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 7; Recep Kılıç, agm., s. 306.

Varlık dünyasını his ve mana alemi olarak ikiye ayıran Ahmet Naim, duyularla algıladığımız fizik aleme "his alemi", insanın duyularının dışında sahip olduğu birtakım zihnî özellikleri ile yetilerine de "mana alemi" adını verir.

Fizik aleme dair ilimleri ilm-i hayat (biologie) ve ilm-i tabii (Physigue) diye ayırarak bunların alanını ve alt birimlerini tarif eder.[240] Fizik alemi ile ilgili ilimleri ve konularını belirledikten sonra Ahmet Naim manevî dünya ile ilgili ilimleri ve konularını tarif eder. Manevî ilimlerin birinci grubu "Tarih" ilimleridir. Bunlar Asıl Tarih İlmi, Eski Eserler İlmi (Archeologie), Mahkûkât ve Menkûsât İlmi (epigraphie), Meskûkât-ı Kadîme İlmi (Numismatique) ve Coğrafya.

Manevî ilimlerin ikinci grubu "Lisan İlimleri"dir. Lisan ilimleri de İlm-i Mukayese-i Elsine (Phologie), İlm-i İştikâk (Etymologie) ve Paleografidir.

Manevî ilimlerin üçüncüsü "İctimaî İlimler"dir. İctimaî İlimler de, Siyaset (La Politique), Hukuk (La Jurisprudence) ile Servet (L'economie Politique) ilimlerinden ibarettir. Sözü edilen bu manevî ilimler, insanın manevî dünyasının dış tecellilerini inceler. İnsanın manevî dünyasının dış tezahürlerini değil de insan ruhunun ve ruhi yetilerinin bizzat kendilerini araştırma konusu edinen ilimler de vardır. Bu ilimlere de "Ruhi İlimler" (Sciences Psychologiques) adı verilir.

Maddî ve manevî varlık dünyasını konu edinen ilim dallarını bu şekilde sınıflandırdıktan sonra Ahmet Naim, "Felsefenin konusu nedir?" sorusuna cevap arar.[241] Ahmet Naim'e göre felsefenin konusu, her ilmin özel olarak ulaştığı sonuçlar arasında bir senteze ulaşmak ve doğru bir kanaate varmaktır. "Gerçekte her ilmin konusu

240 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 8-10; Recep Kılıç, agm., s. 307-308.
241 Kılıç, agm., s. 309.

belirlendi.... fakat her birisinde araştırmaya ve tamamlanmaya ihtiyaç duyulan büyük birer noksan kalıyor ki o da var olanlar arasındaki cihet-i vahdettir. Bu ilimler sayesinde var olanların her biri başlı başına öğreniliyorsa da var olanlar arasındaki bağlar ve ilişkiler meçhul kalıyor. Böylece var olanların tamamı hakkında sahih bir fikir edinilemiyor. Demek ki ruhun özel ilimler aracılığı ile henüz karşılanmamış olan fakat ihtiyaç duyduğu bir konu daha kalıyor ki, bu da terkip (Synthese) ihtiyacıdır."[242]

Adı geçen terkibin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için ayrıca ilimlerin müştereken kullanmakta oldukları belirli temel kavramların da sorgulanması gerekir. Bütün hükümlerimize ve akıl yürütmelerimize temel teşkil eden bu kavramlar vücud, cevher, illet, kuvvet, fiil ve infial, kanun, gaye, hareket... gibi şeylerdir. Bütün ilimlerin temelini teşkil eden bu ilkeler, aynı zamanda insan aklının da ilkeleridir.

İşte felsefe, esas olarak ilimlerin sonuçları arasında terkip eden, onların temel ilkelerini, müştereken kullandıkları temel kavramlarını sorgulayan ve "varlık"ın illetini arayan üst seviyede bir disiplin durumundadır. "Felsefe, artık bütün ilimleri kuşatamıyorsa da, konusu "ilk ilkeler" yahut "evrensel ilkeler"dir. Her özel ilim dalının kendi ilkeleri ise, bu ilk, evrensel ilkelere tabidir. Onlardan feyz alarak vücut bulur. Her ilim eşyanın illetlerini araştırıyorsa, felsefe illetlerin illetlerini araştırır.[243]

Ahmet Naim, ilimlerin konularını belirledikten sonra felsefenin, esas olarak inceleyeceği konuyu, insan ve sahip olduğu manevî yetiler ile ilk illet ve ilkeler olarak belirler. Başka bir ifadeyle ona göre felsefenin konusu insan (mari-

---

242 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 17; Recep Kılıç, agm., s. 309.
243 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 29; Recep Kılıç, agm., s. 310.

fetu'n-nefs) ve Allah (marifetullah)'tır. İnsanı konu edinen felsefe-i nefsiyenin dallarını psikoloji, mantık, ahlak ve estetik olarak görür. Allah'ı konu edinen "felsefe-i ûla"yı da metafizik ve ilahiyat dallarına ayırır.[244]

İslam düşüncesini bir kenara bırakıp sadece Batı felsefesiyle uğraşanları eleştirerek şöyle demiştir:

"Batı felsefesini bilmeyi övünç vesilesi sayanlar, Avrupa filozoflarını birbirini nakzeden, çoğunlukla kendi kendisini yıkan, esası hep ihtimallere dayanan o bitmez, tükenmez felsefe teorilerini bilmeyi en büyük deha ve marifet sayanlar biraz da kendine gelseler -Akaid ilminden başka- şeriatın illet, sebep ve hikmetlerinden bahseden, şeriatın hakikatını açıklayan, hakikatlerin özünü taplayan "Tasavvuf ilmi" namıyla bir İslam felsefesinin mevcut olduğunu, bu yüce ilmin-yalnız zamanın tahripkar elinden kurtulan-kitaplarıyla pek zengin kütüphaneler vücuda getirilebileceğini açıkça görmüş olurlardı."[245]

Felsefe Hocalığı

Ahmet Naim, 1 Rabiulevvel 1331 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne felsefe müderrisi (profesörü) olarak atanmıştır. Burada genel felsefe, metafizik, psikoloji, mantık ve ahlak gibi felsefe grubu derslerini okutmuştur. Bu dersler için hazırladığı tercüme ve telif notlarının bir kısmını daha sonra kitaplaştırmıştır. Felsefe tedrisatının notlarını *"Felsefe Dersleri"*, *"İlmu'n-Nefs"* ve "*Mantık"* adlı telif ve tercüme kitaplarda toplamıştır. Ahlak derslerinin notlarını da "*Ahlak-ı İslamiyye Esasları"* adlı kitabında toplamıştır. Böylece Ahmet Naim hangi dersi okutmuşsa

244 Naim, İlmu'n-Nefs, s. 21-22; Recep Kılıç, agm., s. 311.
245 A. Naim, *Temrinat,* s. 5.

o dersin kitabını da hazırlamıştır. Öğrencisi Gökberk'in belirttiğine göre felsefe, psikoloji ve ahlak ilimlerini de bu dersleri okutmak üzere görevlendirildikten sonra özel araştırmaları sayesinde öğrenmiştir.[246]

Aralarında Macit Gökberk, Niyazi Berkes gibi isimlerin de bulunduğu pek çok öğrenci yetiştiren Ahmet Naim, Darülfünun'daki derslerinin yanında birçok ilmî komisyonda bulunmuş, tercümeler yapmış, çeşitli dergilerde birçok makale yazmıştır. Böylece zamanındaki ilmî hareketlerden ve yeniliklerden uzak kalmamıştır.[247]

Galatasaray Lisesi'ndeki hocalığı sırasında kardeşi Şükrü Baban da orada öğrencidir. Şükrü Bey ağabeyinin hocalığını şöyle anlatmıştır: *"Ahmet Naim Bey görevine bağlı, vazife ve ahlak şuuru olan bir insandı. Derslerinin hakkını verir, iyi hazırlanırdı. Mesela akşamları bizlerle meşgul olur, sonra da sabahlara kadar derslerini hazırlardı. Görevini zamanında ve en güzel şekilde yerine getirirdi. Derslerinde müsamaha nedir bilmezdi, öğrencilere Emsile'yi*[248] *tersten saydırırdı."*[249]

Eski İstanbul müftüsü Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı da Ahmet Naim'in Darülfünun'dan öğrencisidir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın, *Metalib ve Mezahib* adlı felsefe tarihi kitabının tercüme edilişi dolayısıyla Naim Bey'le aralarında geçen konuşmayı aktardıktan sonra Naim Hoca'nın Elmalılı'nın tercümesini çok takdir ettiğini ve öğrencilerine *"Çocuklar ben o kitabı size ders kitabı olarak tavsiye ediyorum, o kitaptan derslerimizi takip edeceğiz. Orada*

---

246 "Macit Gökberk'le Söyleşi", Macit Gökberk Armağanı, Ankara 1983, s. 3-4; nakl. Kara, agm., s. 293-294.
247 Ergin, *A. Naim Zatı ve Eserleri,* s.9.
248 el-Emsile: Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanan anonim sarf kitabı.
249 Serinsu, *a.g.e.*, s.11.

birtakım haşiyeler (dipnotlar) vardır. Onlar kimsenin aklına gelmez. O müelliflere karşı çıkacak kuvvet ve kudret sahibi de Hoca'dan (Elmalılı) başka pek bulunmaz, o haşiyeleri de beraber okuyacağız ve bu şekilde Hoca'nın fazlı kereminden istifade edeceğiz." dediğini aktarmaktadır.[250]

Yine o dönemdeki öğrencilerinden olan meşhur felsefecilerden Osman Pazarlı, Naim Hoca'yı şöyle anlatır:

"Felsefe derslerinde Hamdi Yazır'ın *Metalib ve Mezahibi*'ni okutuyordu. Bu eseri birçok yönden tenkit ederdi. Üniversite hocalığı yaptığı sıralarda akşam üzeri Beyazıt Camii yanındaki "Küllük" kahvesinde ilmî sohbetler yaparlardı. Bu sohbetlere zamanın tanınmış edipleri, şairleri, yazarları ve ilim adamları katılırlardı. Mehmet Akif'le tanışması da burada olmuştu."[251]

Öğrencilerinden Macit Gökberk de dünya görüşleri yüzde yüz farklı olmasına rağmen Ahmet Naim'e olan saygısını şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

"Naim Bey, dünya görüşlerimiz birbirine büsbütün karşı olduğu halde, çok saydığım bir hocamızdı. Genel felsefe ve metafizik dersleri verirdi. İslam kültürüne hayrandı. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmedi ve kişiliğinden hiç ödün vermedi. Geçmişe bağlı ve görüşlerinde tutarlı bir Müslüman Osmanlı aydını idi. Cumhuriyetin en coşkulu en parlak günlerinde bile geçmişe bağlılığını bir bütün olarak korudu. Kişiliğindeki bu bütünlük onu ister istemez bir saygı konusu yapıyor."[252]

Darülfünun'daki hocalığı çeşitli aralıklarla 9 Temmuz 1933 tarihine kadar sürecektir. 31 Mayıs 1933 tarihinde

---

250 A. Nedim Serinsu, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fransızca'yı Öğrenişi Hakkında Bir Hatıra"* Diyanet İlmi Dergi, XXXI - 2, 1995, s.101.
251 M. Sermet Yıldırım, *Osman Pazarlı İle Yapılan Mülakat*, *a.g.e.*, s.7.
252 Aslan Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler,* s.15.

hükümetin bu yöndeki teklifi üzerine Darülfünun ve bağlı kuruluşlarının bu tarihten geçerli olmak üzere lağvedilmesi kararlaştırılmış, Maarif Vekaleti 1 Ağustostan itibaren İstanbul Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirilmiştir. Kadro işleriyle bizzat Maarif Vekili Reşit Galib ilgilenmiş aralarında Ahmet Naim, M. Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Şekip Tunç, Ömer Ferit Kam'ın da bulunduğu 82 ilim adamını açıkta bırakmıştır. Maarif vekili kadroyu oluştururken ilimden ziyade idealistliğin ön planda tutulduğunu, Darülfünun'u kapatma gerekçesini ise bu kurumun inkılaplar karşısında bitaraf bir müşahit olarak kalmasını göstermiş, İstanbul Üniversitesi'nin esaslı vasfının milliliği ve inkılapçılığı olacağını ifade etmiştir.

Felsefî Terimlere Dair Çalışmaları

Felsefe alanındaki önemi, terimlerin karşılığını bulmakta tam olarak isabet etmesinde aranmaldır. Özellikle terimler konusunda çok titiz davranmıştır. Ona göre herhangi bir konuda ilmî bir eserin tercüme edilmesi önemli olmakla birlikte, daha da önemlisi ilmî terimlerin belirlenmesi meselesidir. Türkiye'deki felsefî çalışmaların güdük kalmasının sebebini de felsefî terimlerin belirsizliğine bağlamaktadır. *Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs*'in önsözünde kitabı niçin tercüme etme gereğini duyduğunu, felsefeye karşı olan ilginin darülfünun programına ne zaman ve nasıl girdiğini özetledikten sonra, daha önce yapılan tercümelerin başarısız oluşunu şöyle açıklamaktadır:

"Felsefe okutmadaki güçlükle beraber darülfünundaki tedrisatın şimdiye kadar düzenli olarak yapılmaması ve güdük kalması iki sebepten dolayıdır:

1. Okuyucuları sınırlı olan bu eserleri kimsenin basmak istememesi.

2. *Felsefî terimlerin henüz oturmamış olması. Terimler onları koyanların zihninde bile henüz tam olarak yerleşmemiştir. Yabancı dillerde yazılmış felsefe kitaplarını okurken pek güzel anlayan insanlarımız anladıklarını Türkçe'ye çevirmekte güçlük çekmekte, çevirileri de çok defa okuyucular tarafından anlaşılamamaktadır. Onun için tercümelerden önce ilmî terimleri tespit etmek gerekir. Felsefe bizde yeni bir ilim olsaydı terimlerini tespit etmek o kadar güç bir iş olmazdı. Ne var ki felsefenin bizde parlak bir mazisi vardır. Ancak bunu Arapça ilmiyle meşgul olanlar bilmekte, sadece Batı ilimleriyle meşgul olanlar ise bilmemektedir. Her iki tarafın birbirinden habersiz çalışmaları ileride içinden çıkılamaz kargaşalıklara yolaçacağından öncelikle yapılması gereken, yeni terimler koymadan önce eskilerini ortaya çıkarmaktır. Bir konuya ait Fransızca bir terimin karşılığını ararken önce bizdeki kullanılışına bakmak gerekir. Aralarında uygunluk varsa hiç tereddüt etmeden kullanmak, arada bir fark oluşmuşsa o farkı göz önünde bulundurarak konuya uygun bir değişiklik ile işi çözmek gerekir. Bu ise uzun araştırma ve inceleme gerektiren bir iştir."*[253]

Ahmet Naim felsefî terimlerin tahlilini yaparken genellikle şöyle bir yol izlemiştir: Önce Batı dilinden Türkçe'ye geçmiş olan terimlerin Yunanca veya Latince'deki köklerinin hangi anlama geldiklerini tesbit eder; sonra bu anlamı karşılayan bizdeki kelimeleri araştırır. lstılah Encümeni'nin teklif ettiği kavramların anlamı tam olarak karşılayıp karşılamadığını, dilin yapısına uygun olup olmadığını araştırdıktan sonra kendine göre yanlış bulduklarına işaret ederek yeni kavramlar teklif eder.[254]

253 Ahmet Naim, *Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs*, G.L. Fonsegrive'den tercüme, Matba-i Âmire, İstanbul 1331/1915, s. 4.
254 R. Kılıç, *A. Naim'in Hayatı,* s. 19.

Onun bu çalışma tarzı hakkında kendisini yakından tanıyan M. Cevdet şunları söylemiştir: *"Ahmet Naim, bir çok Arapça esere, mesela Elbistani'nin Dairetu'l-Mearifi'ne, Ekrabu'l-Mevarîd gibi meşhur kamuslara, Avrupa felsefesinin ana kitaplarına göz gezdirmekten usanmaz, Farabi, İbn Sina, Seyyid Şerif gibi İslam düşünürlerinin eserlerini baştan başa okuyarak bunların görüşleriyle, Batının felsefe anlayışı arasında karşılaştırmalar yapardı. Bir kavramı bir kelimeyi ayrıca inceleyip benzerleriyle karşılaştırdıktan sonra kafasının içine alır ve Arapça, Türkçe terimlerle, Batıdaki felsefî terimlerin delaletleri arasındaki uygunluk ve ayrılıkları uzun bir analiz sonucunda tayin ederdi."*[255]

Bundan dolayı Ahmet Naim kuru bir mütercim olarak değil, tenkitler ve tercihler yapabilen bir düşünür, felsefede *mukallit* değil *müctehid* olarak değerlendirilmiştir.[256]

Ahmet Naim'in de üyesi bulunduğu Telif ve Tercüme Dairesi, felsefe kitaplarını tercüme etmenin yanı sıra, ıstılahlara dair kitaplar da hazırlamıştır. "*Felsefe Terimleri*" ve *"Sanat Terimleri"* adıyla yayınlanan kitapların hazırlanmasında Ahmet Naim'in büyük ve etkili emekleri geçmiştir.[257]

Ahmet Naim Türkçe'nin arınması ve uslûbün sadeleştirilmesinden yanadır. Ancak ilmî terimlerde en ufak bir değişikliğe razı değildir. Avrupa ıstılahlarını Türkçe'ye Arapça kelimeler vasıtası ile geçirmeyi tercih etmiş ve zaruret görmedikçe bu ıstılahların bozulmaması gerektiğini savunmuştur.[258] Çünkü o bilim ve felsefenin Arapça dışında bir dil ile yapılamayacağını savunuyordu.[259]

---

255 M. Cevdet, *Müderris A. Naim,* s. 10.
256 M. Cevdet, *a.g.e,* s. 8.
257 M. Cevdet, *a.g.e.*, s.20.
258 M. Cevdet, *Müderris A. Naim;* s. 14.
259 Macit Gökberkle Yapılan Mülakat, Aslan Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler*, s. 15-16.

Ahmet Naim'in seviyeli ve derinliği olan felsefî çalışmaları olmasına rağmen tercih ettiği dil yüzünden kendisinden gereği gibi yararlanılamamıştır. Daha önce değindiğimiz gibi onun bu konudaki ilkesi yeni kavram icad etmek değil, eski kavramları keşfetmekti. Bunun tabii sonucu olarak da Batı dillerindeki felsefî terimleri Arapça kavramlarla taşımayı tercih etti. Bu da kendisinden yapılacak istifadeyi azaltmıştır.[260] Onun felsefe dilinin yerleşmesindeki önemli çalışmalarının görmezlikten gelinmesinin bir nedeni de İsmail Kara'nın deyimiyle sırf ideolojik yaklaşımlardır.[261]

Felsefeye Dair Tercümeleri

Ahmet Naim'in de üyesi bulunduğu Telif ve Tercüme Dairesi, felsefe kitaplarını da tercüme etmiştir. Komisyon bir sene içerisinde yedisi felsefe ve eğitime ait olmak üzere toplam 37 kitap tercüme etmiştir

Ahmet Naim, felsefe konusunda 1329/1914'te yazdığı *Hikmet (Felsefe) Dersleri* adlı telif eseri (368 sayfa) ile George L. Fonsegrive'nin *Psychologie* isimli eserinin birinci kısmından 1331/1915 tarihinde yaptığı *"Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs"* (500 sayfa - lügatçe) adıyla yaptığı tercümeye birçok dipnot eklediğ gibi, 100 sayfalık *Felsefî Terimleri Sözlüğü* denilebilecek bir de lügatçe eklemiştir. Ahmet Naim'in bu tercümesi Türkçe'de ilk defa yapılmış tam bir felsefe kitabının tercümesi olması açısından önemlidir. Muallim Cevdet'in belirttiğine göre, felsefî terimlerin

---

260 Kılıç, *A. Naim'in Hayatı*, s.

261 Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 124. Ahmet Naim Bey'in felsefe ıstılahları konusunda yaptığı çalışmaları ve bu çalışmaları yaparken takip ettiği metot ve kriterler hakkında geniş bilgi için bkz.Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 75-103.

Türkçe'deki karşılıkları tam olarak bilinemediği için onun bu çalışmasından önce kimse bir felsefe kitabını baştan sona kadar tercüme etmeye cesaret edememiştir. Ahmet Naim ise Batı ve Doğu felsefesini iyi bildiği gibi Arapça ve Fransızcası da çok kuvvetli olduğundan bu işi başarıyla yapabilmiştir.[262]

Ahmet Naim'in felsefe alanındaki önemli tercümelerinden biri de Paul Janet'den tercüme ettiği *"Felsefe Bir İlim midir?"* adlı makalesidir. Seri halinde yayınlanan bu tercümelerin ilk dördü, 1823-1899 arasında yaşamış olan Fransız Filozofu Paul Janet'in 1877'de Metafizik ve Psikoloji'nin İlkeleri (Principer de Metaphsyque et de Psychologie) adıyla yayınladığı iki ciltlik eserinin Bilim Felsefesine Giriş adını taşıyan birinci bölümün ilk dört kısmının tercümesidir. Darülfünun'da ders notu olarak kullanılan bu tercümeler, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda dört makale halinde yayınlanmıştır.[263]

---

262 M. Cevdet, *Müderris A.Naim*, s.15.
263 Bkz. ESERLERİ bölümü.

MÜDERRİSLİĞİ

Galatasaray Sultanîsi

İlk memuriyeti Hariciye Nezareti tercüme odasında Arapça mütercimliğiyle başlayan Ahmet Naim 1895'ten itibaren Galatasaray Lisesi'nde Arapça derslerini de okutmuştur. Bu dönemde *Servet-i Fünun* mecmuasında Arap edebiyatından seçtiği parçaların tercümelerini yayımlarken bir yandan da *Sarf-ı Arabi Temrinat* adlı Arapça gramer kitabını hazırlayıp yayımlamıştır.

Bu kitabın girişindeki medrese öğretim yöntemi ve Arapça'nın önemiyle ilgili düşüncelerine kısaca değinmekte fayda vardır.

Ona göre din dili olması nedeniyle Arapça, bütün Müslümanların dillerini etkilemiş, onlarla kaynaşmış ve adeta o dillerin temeli haline gelmiş köklü ve fasih bir dildir. Bu nedenle Arapça'yı öğrenmek her Müslümanın, özellikle yazı dilindeki kelimelerin yüzde yetmişi Arapça olan her Osmanlı'nın önemli bir görevidir. Din dili olduğu kadar kültürümüzün ve geçmiş medeniyetimizin de dili olan Arapça'yı öğrenmekten vazgeçemeyeceğimizi belirten Ahmet Naim, özellikle son zamanlarda mekteplerdeki Arapça öğretiminin kötü bir durumda olmasından yakınmıştır.

Mekteplerde Arapça'nın Türkçe'yi daha iyi ve kolay öğrenmek için yani Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş kelimelerin kök ve türevlerini öğretmek amacıyla öğretildiğini, oysa hiçbir dilin başka bir dile yardımı olsun diye öğrenileme-

yeceğini örnekler vererek açıklamıştır. Arapça'nın da diğer yabancı diller gibi bağımsız bir dil olarak ele alınıp öğretilmedikçe başarı sağlanamayacağını, çünkü Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş kelimeler olsa bile bunların asli hüviyetlerini kaybederek Türkçe'ye mal olduğunu, dolayısıyla bu amaçla Arapça öğrenmenin beklenen faydayı sağlayamayacağını savunmuştur.

Medrese öğretim yöntemini de eleştiren Ahmet Naim'e göre, bu dilin öğrenimini en fazla zorlaştıran ve öğrenilmez bir dil olduğu intibaını veren, öğretim yönteminin kötü oluşudur. Medreselerdeki alıştırma ve pratikten yoksun yöntemde öğrencinin derse başlar başlamaz gramer kurallarını, bilinmeyen ve anlaşılmayan bir dilden -şerh ve haşiyelerdeki o bitmez tükenmez tartışmaları, konu dışındaki gereksiz bilgilerle beraber- ezberlediğini oysa bu yöntemin verimsiz ve sakıncalı olduğunun, on beş-yirmi senelik bir öğretim süreci sonucunda iki satırlık yazı yazamama gerçeğiyle sabit olduğunu belirtmiştir.

Rüştiye mekteplerinde takip edilen yöntemde ise Arapça kuralları çocuklara Türkçe olarak ezberletilmektedir diyen Ahmet Naim, fakat, Arapça'yı öğretmekten maksat hiç düşünmeden bir nefeste "Nasara" fiilinin çekimini yaptırmaktan, "mübteda ile haber merfudur" ibaresini ezberletmekten ibaretmiş gibi hiçbir alıştırmaya yer vermeyen, anlamaktan ziyade ezberciliğe dayanan bu yöntemde de bir sonuç elde edilemediğini, Arapça'nın yine anlaşılmaz, çözülmez bir muamma olarak kalmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Bununla beraber Daruttalim'in[264] açılmasıyla Arapça öğretiminde takip edilen yeni yöntemler ve bunun için yazıl-

264 Daruttalim; Arapça'daki bilgisiyle tanınmış olan Hacı İbrahim Efendi tarafından 1882 yılında açılarak, Arapça'yı esaslı bir şekilde öğretmeyi amaçlamış, özellikle Arapça'yı Türklere öğreterek o saye-

mış kitaplarla verimli sonuçlar elde edildiğini ise şöyle ifade etmiştir: *"Bu okullar için hazırlanmış el-Muktedab ve el-Muntehab adlı kitaplar Sultanî Mektebi gibi ikinci derecede gerekli ilimlerin ve fenlerin hepsinin öğretildiği bir mektepte haftalık iki saatlik bir Arapça proğramı ile gramer kurallarını gayet sağlam olarak bellemek, ibareyi sökme meleke ve gücünün elde edilmesini sağlamıştır. Bu kitapların içinde alıştırmalar, örnekler o kadar çeşitlidir ki bunların yalnız onda birini zabt ve iyi bir şekilde bellemek nahiv kurallarını öğrenmeye yeterlidir. Bu kitapların içine çok faydalı ve edebi nükteler, lügatlar da serpiştirilmiş ki her okunuşta ayrı bir zevk verir, dilin başka sırlarına ve meziyetlerine aşina kılar.*

Bununla elbette bu yolda son adım atılmış sayılmaz diyen Naim, bu dili öğrenmek için daha birçok çare düşünmek zorundayız. Kendi hatalarımızı lisana yüklemek haksızlıktır. Birçok kelimesiyle zaten aşina olduğumuz bir lisan ne kadar geniş ve güç olursa olsun yine bir yabancı dil kadar zor olmaz. Fransızca'yı bu metotla çok kısa bir zamanda öğrendiğimize göre Arapça'yı hayli hayli öğreniriz."

Sonuç olarak Ahmet Naim, hem dinî ilimlerin dili olduğu, hem de Osmanlıca'nın yazısını teşkil ettiği için Arapça öğretiminden vazgeçemeyeceğimiz görüşündedir. Bununla beraber öteden beri mekteplerde Osmanlıca'da kullanılan kelime ve terkiplerin kök ve kullanılışlarının öğrenilmesi amacıyla öğretilen Arapça'dan da beklenen faydanın elde edilemediğini, bunun çözümün ise öğretim metotlarının ıslah edilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir.[265]

---

de Osmanlıca'yı ilerletmeyi hedeflemiş olan özel mektebin adı.

265 A. Naim, *Temrinat,* s.1-15.

Sırat-ı Müstakim mecmuasında Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi) okutulan ve 9 makale halinde tefrika edilen Kelam İlmi ile bilgiler,[266] İsmail Kara'ya göre, adı geçen lisede Kelam derslerini de okuttuğunu göstermektedir.[267]

Darülfünun

Hariciye Nezareti'ndeki görevi 10 yıldan fazla süren Ahmet Naim II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tamamen Maarif Nezareti'ne geçmiştir. Bu bakanlıkta çeşitli memuriyet ve idareciliklerde bulunduktan sonra 1914 yılından itibaren İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne felsefe müderrisi (profesörü) olarak atanmıştır. Burada genel felsefe, metafizik, psikoloji, mantık ve ahlak gibi felsefe grubu derslerini okutmuştur. Bu dersler için hazırladığı tercüme ve telif notlarının bir kısmını daha sonra kitaplaştırmıştır. Felsefe tedrisatının notlarını *"Felsefe Dersleri"*, *"İlmu'n-Nefs"* ve "*Mantık"* adlı telif ve tercüme kitaplarda toplamıştır. Ahlak derslerinin notlarını da "*Ahlak-ı İslamiyye Esasları"* adlı kitabında toplamıştır. Böylece Ahmet Naim hangi dersi okutmuşsa o dersin kitabını da hazırlamıştır. Öğrencisi Gökberk'in belirttiğine göre felsefe, psikoloji ve ahlak ilimlerini de bu dersleri okutmak üzere görevlendirildikten sonra özel araştırmaları sayesinde öğrenmiştir.[268]

Darülfünun'daki derslerinin yanında birçok ilmî komisyonda bulunmuş, tercümeler yapmış, çeşitli dergilerde birçok makale yazmıştır. Böylece zamanındaki ilmî hareketlerden ve yeniliklerden uzak kalmamıştır.[269]

---

266 Bkz. Eserleri bölümü.
267 Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 66, dnt: 67.
268 "Macit Gökberk'le Söyleşi", Macit Gökberk Armağanı, Ankara 1983, s. 3-4; nakl. Kara, agm., s. 293-294.
269 Ergin, *A. Naim Zatı ve Eserleri,* s.9.

MÜTERCİMLİĞİ

İlk resmî görevine Hariciye Nezareti Tercüme Odası'nda Arapça mütercimi olarak başlamıştır. Sicil dosyasında Arapça ve Farsça'yı tercüme, Türkçe ve Fransızca'yı konuşma ve yazma düzeyinde bilmesinin yanı sıra Kürtçe'yi de bildiği belirtilmektedir.[270]

Ahmet Naim'in ilmî şahsiyetinin en belirgin yönü Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerdir. Batı felsefesini Türkçe'ye çevirirken kullandığı ilmî terimler ve Buhârî Muhtasarı'nı çevirirken gösterdiği titizlik bunun açık bir göstergesidir. Fransızca'ya ilgisi daha lisede iken başlamıştır. Galatasaray Lisesi'nde iken, Fransızca hocasından aldığı yüksek notu, o hocadan mektebin tarihinde o güne kadar kimse alamadığı belirtilmektedir.[271] Göreve başladığı ilk sıralarda (1901) "Bedayiu'l-Arab" başlığıyla *Servet-i Fünun'*da Arap edebiyatından yaptığı tercümeler, Arapça'ya olan vukufiyetini gösterir.[272]

Ahmet Naim 1914 yılında Maarif Nezareti Tercüme Dairesi üyeliğine getirilir. Bu daire bünyesinde kurulan Istılahat-ı İlmiye Encümeni (İlmi Terimler Komisyonu) çalışmalarına katıldı. Bu komisyonun hazırlayarak

---

270 BOA; Sicill-i Ahval Defterleri, no. 78.

271 Mithat Cemal Kuntay, *Ölümün 50. yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 104; M. Erişirgil, *a.g.e.*, s.257.

272 M. Cevdet, *Müderris A. Naim*, s.7; Ergin, *A. Naim Zatı ve Eserleri*, s.7.

yayımladığı "Felsefe Terimleri" (Tam adı, *Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından kamus-i felsefede münderic kelimat ve tabirat için vaz ve tedvini tensib olunan ıstılahat mecmuasıdır. Fransızca'dan Türkçe'ye, 1914*) ve "Sanat Terimleri" (Tam adı, *Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından Sanayi-i Nefise'de mevcut kelimat ve tabirat için vaz' ve tedvini tensib olunan Istılahat mecmuasıdır, 1914*) adlı kitapların hazırlanmasında büyük ve etkili emekleri geçmiştir.[273]

Burada kabul ettiremediği ve doğru olduğuna inandığı terimleri tercüme ettiği İlmu'n-Nefs adlı kitabında kullanarak şöyle demiştir:

"*Kendileri ile şeref bulduğum ıstılah encümeni azalarına kalbim hürmetle dolu olduğu halde biraz acele edilerek verilmiş bazı kararlarına bu kitapta muhalefet mecburiyetinde bulunduğum gibi Istılahat mecmuasında tesadüf edemediğim bazı ıstılahları da yeniden koymağa mecbur olduğumu hasseten arz eylerim. Sebepleriyle beraber beyan ettiğim bu muhalefetlerim tekliften öteye geçmez. Bunların kabul veya reddi ilim erbabına aittir."* [274]

Darülfünundaki müderrisliği sırasında tercüme ettiği George L. Fonsegrive'nin *Psychlogie* isimli eserinin birinci kısmını, *Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs* adıyla tercüme etmiş ve bu kitaba birçok dipnot eklediği gibi 1900 terimden oluşan 100 sayfalık bir felsefî terimler sözlüğünü de kitabın sonuna eklemiştir. Ahmet Naim'in bu tercümesi kendisinden sonraki tercümelere de kaynaklık etmiştir.

Fransız filozof Paul Janet'ten tercüme ettiği ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımladı-

---

273 M. Cevdet, *a.g.e.*, s.9; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, Risale Yay., İst. 1986, I-275.

274 Ahmet Naim, *İlmu'n-Nefs*, s.3-8.

ğı *"Felsefe Bir İlim midir?"* adlı tercümesi de bu alandaki bilgisini ve kapasitesini göstermektedir.[275]

Üniversite rektörünün ricası üzerine Ahmet Naim Bey, Paul Janet ve Gabriel Seailes'in "Historie de la Pholosophie, Les Problemes et Les Ecoles" (Paris 1986) adlı eserini de tercüme etme görevini üstlenmiş, ancak Elmalılı Hamdi Efendi'nin söz konusu kitabı "Metâlib ve Mezâhib" adıyla tercüme ettiğini görünce vazgeçmiştir.[276]

Maarif nezareti imla komisyonunda onunla beraber çalışmış ve nasıl hizmet ettiğini görmüş olan M. Cevdet bu alandaki çalışmalarını şu sözleriyle takdir etmektedir:

"Türkiye'de Avrupa ilimlerinin yayılma tarihinin son elli yılı yazıldığı zaman başta en müdakkik mütercim olarak Ahmet Naim anılacaktır. Yunan felsefesinin Arapça'ya tercüme edilmesinde ilk Abbasi devrinin parlak mütercimleri olan Huneyn b. İshak ve Sabit b. Kurra'nın yeri ne ise Ahmet Naim'i de felsefe sahasında en değerli bir mütercim olarak tanımak ve onu Türk dilinde ikinci bir Huneyn b. İshak olarak kaydetmek kesinlikle haksızlık değildir. İlmu'n-Nefs tercümesi ve burada kullandığı terimler iyice incelenirse bu hakikat teslim edilir."[277]

Meşhur dilci ve münekkid, *"Kamus-i Said"*, *"Galat-ı Tercüme"* gibi önemli eserlerin yazarı olan Said Bey[278] Ahmet Naim'in tercümelerinde son derece isabet ettiğini belirterek takdirlerini bildirmiştir.[279]

---

275 Bkz. Eserleri bölümü.

276 Eski İstanbul müftülerinden Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı ile yapılmış mülakat, Ahmet Nedim Serinsu, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Fransızca'yı Öğrenişi Hakkında Bir Hatıra", Diyanet İlmi Dergi, XXXI (1995) 2, s. 101-106.

277 M. Cevdet, *Müderris A. Naim,* s.9.

278 Said Bey (Mehmed Said) (1848-1921), Gazeteci-Yazar.

279 M. Cevdet, *a.g.e.*, s.15.

Yine basında çıkan felsefî eserlere dair yazıları ve tenkitçiliği ile meşhur M. Ali Ayni'nin, Ahmet Naim'in G. Fonsegrive çevirisi hakkında; *"Aslına uygunluk bakımından mükemmeldir ve hizmeti cidden tebrike layıktır"* dediği belirtilmektedir.[280]

Tercümelerinin sadeliğinin tartışılabileceğini ama isabet ve doğruluğuna bir şey denilemeyeceğini, onun ilmî ve felsefî kitaplarda doğru tabirleri sade tabirlere tercih ettiğini belirten M. Cevdet, Ahmet Naim'in tercüme metodu hakkında da şunları söylemektedir: *"Buhârî ve felsefe tercümelerinde aynen çevirme yolunu tutarak zamanındaki mütercimlerden ayrılmış ve Türkçe şivenin hakkını tamamıyla vermiştir. Bu büyük bir maharettir, bunu yapamayanlar serbest tercümeye müracaat ederler."*[281]

Türkçe'nin arınması ve üslubun sadeleştirilmesinden yanadır. Türkçe'deki yabancı terkiplerin atılmasını savunmuş ancak ilmî terimlerin aynen muhafaza edilmesi gerektiğini belirtmiş, felsefî terimleri Türkçe'ye Arapça kelimeler vasıtası ile geçirmeyi tercih etmiş ve zaruret olmadıkça bunların bozulmaması gerektiğini söylemiştir.[282]

Arapça'daki tercüme kudretini ilim alemi ilkin *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında yayımlamağa başladığı *Tecrid-i Sarih* tercümesinden öğrenmişti. Hatta bu tercüme ona bu eseri Diyanet İşleri Başkanlığı adına tamamlamaya

---

280 Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.301; Mehmet Ali Ayni, Osmanlıca'ya tercüme edilen 6 felsefe kitabını değişik açılardan tenkit eden 19 eylül 1934 tarihli yazısının sonuna "zeyl" olarak şu ibareyi koymaktadır. "Refik-i muhteremim Darülfünun müderrislerinden Babanzâde Naim Beyefendinin Fonsegrive'den tercüme ettiği İlmun Nefs sıhhat ve aslına mutabakat itibariyle haiz-i mükemeliyette olduğundan müşarünileyhin bu hizmeti cidden şayan-ı tebriktir." Ayni'den naklen Kara, a.g.e., s. 72.

281 M. Cevdet, *Müderris A. Naim,* s.17.

282 M. Cevdet, *a.g.e.*, s.14.

memur edilmesine sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in tercümesi ve tefsirine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce karar verildiğinde bu işin takibiyle Diyanet İşleri müşavirlerinden Ahmet Hamdi Akseki ilgileniyordu. Mehmet Akif'le defalarca görüşmesine rağmen aldığı cevap: *"Ahmet Naim'e müracaat ediniz o bunu benden daha iyi yapar."* olmuştur.[283] Hamdi Yazır da onun bu konudaki kudretine, şu sözleriyle şehadet etmektedir: *"Her ne zaman bir kelimede tereddüde düşsem ona sorar tereddüdümü giderirdim. Tercümede benim için danışacak biricik alim Ahmet Naim idi..."*[284]

Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh'i tercüme etmesiyle yaptığı en büyük hizmetlerden birisi de tercümede yeni bir çığır açmış olmasıdır. Bu da hem harfî tercüme yapmak hem de Türkçe'nin şivesine uygun bir tercümeyi başarmak şeklinde olmuştur. Tecrid tercümesinde anlam kaybını önlemek amacıyla eklenmesi gereken harf, kelime ve ibareleri parantez içinde göstermiştir. Bu tür tercümenin önemine değinen Osman Nuri Ergin, eldeki Kur'ân ve hadis tercümelerine bakanlar, Allah ve Peygamber sözlerinde bulunmadığı halde söylenmiş, bulunmuş gibi mütercimler tarafından eklenen ibarelerin doğurduğu yanlışlıkları ve fenalıkları görüp bu tür bir tercümenin gerekliliğini daha iyi anlarlar, diyerek şöyle devam eder:

"Bu türlü tercümelerin bir faydası da Arapça öğrenmek isteyenlere örnek oluşudur. Dilimizde şimdiye kadar bu yoldan yapılmış birkaç tercüme daha olsaydı ne kadar istifade edilmiş olurdu! Ahmet Naim tercümede tuttuğu bu yoldan diyebilirim ki ilkin kendisi yürümüş, kendisinden sonra

---

283 E. Edip, *M. Akif,* s.101.
284 Ergin, *A. Naim Zatı ve Eserleri,* s.16.

Arapça'dan tercüme yapanlar bilhassa Kur'an'ı tercüme edenler de az çok onu takip etmişlerdir. Bu gün de Ahmet Naim'in izinden giderek tercümeye devam eden muhterem alim Kâmil Miras'ın tuttuğu yol, diyebilirim ki ondan miras kalmıştır. Ömrü olup da kitabın tamamını neşre muvaffak olsaydı Türk dili büyük bir ilim abidesi kazanmış olacaktı." [285]

Tecrid-i Sarih tercümesinde Türkçe'yi kullanmadaki ustalığı yanında Arapça kelimelerin en uygun karşılığını bulmaktaki mahareti de açıkça görülmektedir. Hadis tercümelerindeki başarısı, kullandığ dil ve uslûp günümüzde yapılan tercümelere bile kaynaklı etmektedir. Bu nedenle o kuru bir mütercim olarak değil tenkit ve tercihler yapan bir mütefekkir olarak kabul edilmiştir.[286]

---

285 Ergin, A. Naim Zatı ve Eserleri, s.16.

286 Bkz. İ. Lütfi Çakan, "Babanzâde Ahmet Naim", DİA, IV-375; Abdulkadir Karahan, İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Ankara 1991, s.284; Mehmet Sofuoğlu, Sahih-i Buharî Tercümesi, İst. 1987, s.33.

AHLAK ANLAYIŞI

Ahmet Naim'in İslam Ahlakının Esasları adıyla yazdığ kitap aslında 1912'de Lahey'de toplanan II. Ahlak Kongresi'ne sunulmak üzere hazırlanmış bir tebliğdir. Dönemin Maarif Nazırı, Emrullah Efendi tarafından görevlendirilen A. Naim, tebliğini hazırladığı sırada kabinenin değişmesi üzerine kongreye katılamaz ve hazırladığı notları önce Sebilürreşad'da tefrika eder, sonra da kitap halinde yayımlar. Onun ahlak anlayışını bu kitabından yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

Ahmet Naim'e göre ahlakın kaynağı genel olarak dindir. Her alanda olduğu gibi ahlakî kuralları, insanî görevleri, insan hayatını düzenleyen ilişkilerin dayandığı kanunları da insanlara ilk öğreten dindir. Bu kurallar ve kanunlar hangi milletin dininde güçlü ise o millet tarih sahnesinde de güçlü ve sürekli olmuştur. Aksi durumda ise kısa zamanda tarih sahnesinden çekilmişlerdir.

Din değil de sadece akıl ile temellendirilmiş olan ahlak kuralları ise bir seçkin grubun (filozoflar gibi) ahlakı olabilir ama hiçbir zaman geniş halk yığınları için bu felsefî teoriler uyulması gerekli olmak faziletini haiz olamaz.[287]

Ahlakî görev ve haklar dinî emirlerle iç içedir. Ahlak ile din adeta tek bir şeydir. Hiçbir ahlakî buyruk yoktur ki aynı zamanda dinî ve insanî bir buyruk olmasın. Bu sebeple ahlak kurallarının en kuvvetli müeyyidesi din-

287 A. Naim, *İslam Ahlakının Esasları,* s.9.

dir. Ahlak ilkelerinin en büyük bekçisi ve koruyucusu Allah'ın, ahiret gününde kullarını ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan kuvvetli imandır.[288]

Genel olarak ahlak yasasını din ile temellendiren Ahmet Naim, İslam ahlakının temelinin de İslam dini olduğunu belirtir. Ahlakî faziletlerin halkın bütün kesimlerinde yayılıp genel kabul görmesine sebep olan şeriattır. Ahlakî kötülüklerden korunmak, ahlakî faziletlerle bezenebilmek için, kitap ve sünnetten başka ilim ve feyz kaynağına ihtiyaç duymamış olan Müslümanlar, seçkin ashab ile tabiinden başka rehber ve modellere de kıymet vermemişlerdir.[289]

İslam ahlakının *"vahiy"* veya *"din"* ile temellendirilmiş olması, onun aklî niteliğinden bir şey kaybettirmez. Çünkü başlangıçta "insanın esasen Müslüman oluşu, iman etmesi zaten aklî delillendirme sonucu gerçekleşmiştir."[290]

Ahmet Naim, zaman, mekan ve kültüre göre değişen bir ahlak anlayışını kabul etmez. Ona göre evrensel bir ahlak yasası vardır. Ahlak yasası evrenselliğini "insan" için olmasından alır. Bu da sözünü ettiğimiz yasanın insan türünün bütün fertlerince mantıklı olmasına, kabul edilebilir değerde olmasına ve onların müşterek fıtratlarına uygun olmasına bağlıdır. Ahlak yasasının evrensel olması ise, özellikle vahiy kaynaklı olduğu zaman mümkün olur. Akıl ile temellendirilen ahlak yasasının da evrensel olması mümkündür; ancak bunun pratikte gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir yasanın doğruluğuna

---

288 A. Naim, *a.g.e.*, s.10.
289 A. Naim, *a.g.e.,* s.10.
290 A. Naim, *İslam Ahlakının Esasları*, s.65.

kuvvetli bir iman seviyesinde inananlar ancak sınırlı bir filozoflar zümresi olabilir.[291]

Ahmet Naim ahlak kanununun evrenselliğini şu hadislerle temellendirmiştir:

"İyilik kalbinin mutmain olduğu şeydir. Sana aksine fetva verseler de aldırma. Tekrar ederim ki sana aksine fetva verseler de, aksine aldırma."

"İyilik, güzel ahlaktır. Günah ise, kalbde yerleşip de insanların bilmesini istemediğin şeydir."

Ahmet Naim'in bu ahlak anlayışını aydınlanma felsefesinin her şeyi akılla temellendiren filozoflarıyla karıştırmamak gerektiğine işaret eden Recep Kılıç, onun çıkış ve varış noktalarının farklı oluşunu şöyle izah eder:

"Bir kere A. Naim, İslam dininin temelini, akıl ilkeleri olarak görürken Peygamberimiz'in bir hadisinden hareket eder. Sözünü ettiğimiz hadis şudur: "İnsanın dini aklıdır, aklı olmayanın dini de yoktur." İkinci olarak aklın dinî delillerden biri olduğunda bütün İslam bilginlerinin görüş birliği içinde olduğunu düşünür. Ayrıca dinin bir iman işi olduğunun, imanın da son tahlilde "bir emr-i kalbi" olduğunun farkındadır."[292]

Müslümanların kadere inandıkları için bu konuda haksızca eleştirildiklerini oysa bunun tamamen yanlış bir kader anlayışından kaynaklandığını belirtmektedir. İslam'daki kader inancının fatalizm ile karıştırıldığını, Cebriyecilik şeklinde tercüme edilebilecek olan fatalizmi savunan bazı felsefî teorileri unutup da bu kavram ile İslam dini arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu tavavvur etmenin büyük bir haksızlık olduğunu belirtmiştir.

---

291 Bkz. R. Kılıç, *A. Naim'in Hayatı,* s.XXVI.
292 R. Kılıç, *A. Naim'in Hayatı,* s.XXXI.

Felsefî akımların Müslümanlar arasında yayılmasından sonra gerçekten fatalistler gibi insan hürriyetini yok sayan bir kelam mezhebi ortaya çıkmışsa da bu anlayışın Müslümanlar arasında genel kabul görmediğini belirten Ahmet Naim şöyle devam eder: "İslam bilginleri, insanda bir seçme gücü (cüz'î irade) isbat ederek beşerî irade ile ilahî irade arasında bir ayırıma gitmişler, ahlakî sorumluluğu beşerî irade ile temellendirmişlerdir. Çünkü insanların nefislerini terbiye etmeyi en yüce gaye edinmiş, ahlakî güzellikleri tamamlamak için gönderilmiş ve bundan dolayı özellikle insanın iradesini terbiye etmeyi hedef edinmiş bir din, nasıl olur da insan hürriyetini yok sayarak kendi bünyan-ı bekasını temelinden yıkar?[293]

Ahmet Naim'e göre İslam'daki kader inancı ve tevekkül anlayışının, insanı acizliğe ve miskinliğe düşüren anlayışlarla örtüşmesi mümkün değildir.

İslam ahlakının bu dinamik yapısının onun sadece bir kitle ahlakı veya sadece bir seçkinler ahlakı olmadığı, aksine her yönüyle kapsamlı ve uyumlu bir ahlak olduğu sonucuna varan Ahmet Naim, İslam ahlakında hürriyet problemi ile kader inancının nasıl savunulacağını da ele almış ve İslam'daki kader inancının eylemlerin ahlakî değerini azaltmadığı sonucuna varmıştır.

293 A. Naim, *a.g.e.,* s.33.

TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

Erbab-ı ilim ve irfanla görüşmeyi pek seven, zahir ve batın ilimlerinde tanınmış her kimi işitirse mutlaka onunla görüşürdü.[294] Batı felsefesinin yanı sıra Tasavvuf felsefesine de vâkıf olan Ahmet Naim,[295] her şeyi Batıda aramayı meziyet sayanları eleştirerek İslam düşüncesinin de zengin bir tasavvuf felsefesine sahip olduğunu belirtmiş ve dikkatleri bu yöne çekmeye çalışmıştır.[296]

Kendisinin Halvetî tarikatına mensup olduğu[297] ve zamanın en büyük mutasavvıflarından kabul edilen Fatih türbedarı Ahmet Amiş Efendiye intisap ettiği belirtilmektedir.[298] Ahmet Naim, bazılarının zındık diye görüşmek istemediği bu zata hayran olup sırf teveccühünü kazanmak için damadı olmak şerefini almış olduğunu Osman Nuri Ergin'e aktarmıştır.[299] Mustafa Özdamar'ın belirttiğine göre Ahmet Naim'in intisabı, Amiş Efendinin vefatından sonra halifesi M. Tevfik Efendiyle de devam etmiştir.[300]

---

294 M. İz, *Yılların İzi*, s. 261.
295 A. Çankaya, *a.g.e.*, III, 300.
296 A. Naim, *Temrinat*, s.6
297 A. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarih ve Mülkiyeliler*, III, 300
298 M. İz, *Yılların İzi*, s.161; Ergin, *Balıkesirli Abdulaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İst. 1942, s.141
299 Ergin, *a.g.e.*,s.148. Ahmet Naim'in, Amiş Efendi'nin damadı olduğu bilgisinin doğru olmadığını daha önce belirtmiştik.
300 Özdamar, Ahmet Amiş Efendi, s. 63.

Münevver Ayaşlı, Ahmet Naim'in Esad Erbilî ile de ilişkisi olduğunu belirterek şöyle der:

"Babanzâde Naim Beyefendi merhum, kendilerini hiç görmedim, lakin evlerine gittim. Zira kutb-u zaman, arif-i billah, fatih türbedarı Ahmet Âmiş Efendi Hazretleri (k.s.) Naim Beyefendinin evinde oturuyorlardı. Naim Beyefendi kendilerine damat idiler. Bir de Naim Beyefendi hakkında bildiğim, Menemen'de şehid edilen Şeyh Esad Erbilli Efendi (k.s.) Hazretleriyle iyi görüştükleri, kendisini sık sık ziyarete gittikleridir..."[301]

Ahmet Âmiş Efendinin etrafında toplanan bütün tasavvuf müntesipleriyle tanışır, görüşür fakat tasavvufun ana meselelerinde onlarla tamamiyle aynı fikirde değildir. Sözü burada yine Osman Nuri Ergin'e bırakalım. *"... Mesela, vahdet-i vücuda taraftar değildi. "irade", "sırrı kader" gibi meselelerde onlardan ayrılırdı. Halbuki gerek Ahmet Âmiş Efendi, gerek onun izinden gidenler bu konuları kavramış ve benimsemişlerdi. Ahmet Naim sağlam bir şeriat ve fıkıh bilgisine sahip idi. Bu gibi meselelerin cahil ve kaba sofular arasında anlaşılması ve anlatılması kendisini korkutuyor, bu fikirlerin uluorta söyleniş ve yayılışından İslam dini zarar görür diye özel konuşmalarda bile onun tartışmasına dahi girmek istemiyordu.*

Büyük mutasavvıflardan Abdulaziz Mecdi Efendi'nin meclislerinde kaç defa bu türlü tasavvufî meseleler görüşülmüş ve konuşulmuşsa, Ahmet Naim'i muarız ve çekingen bulmuştum. Abdulaziz Mecdi Efendi merhum bazı tasavvufî hakikatleri açıkça söyledikçe:

---

301 Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim,* İst. 1973, s.165.

– Allah aşkına, bunları böyle açıkça söyleme! der ve bu türlü metafizik hakikatlerin olduğu gibi ortaya atılmasından İslam alemine zarar geleceğini söylerdi."[302]

Muhyiddin-i Arabî'nin Kur'ân ayetlerini tefsire dair yorumlarını, zahir-i nassa muhalif görüp, adeta dalalât-ı batıniyyeden gibi telakki eden, batiniyye kokusu gören Ahmed Hamdi Akseki'nin tereddütlerini izale etmek maksadıyla yazdığı hususi bir mektupta da bu hassasiyetini görmek mümkündür. Ahmet Naim Akseki'ye yazdığı mektubunda özetle şunları söyler:

"Gerek Şeyh-i Ekber ve gerek kendisinden evvel gelen ekâbiri sufiyenin sözlerinde, Gazzali'nin "şatah" namı verdiği bu gibi sözler büsbütün bâtıla müstenid değildir. Bu gibi sözler şeriatın zahirini yıkmak için değil, şeriatın zahiri muhafaza edilmek kaydıyla, Kuran'ın delâlet edebileceğikendi zevklerine muvafık cihetlere de işaret etmek isterler. Mesela "Gusül, taharet-i manevîyeden ibarettir, cünüplükten yıkanmaya gerek yoktur." denmiş olsa, şeriatın hükmünü yıkmak maksadıyla söylenmiş bâtınilik olmuş olur, fakat şeriatın hükmünü zahiriyle sınırlandırmayıp, zahir ve batına şamil olduğu şekli yıkanmanın temizliği, zatına nisbeten "hiç" mesabesinde bulunduğu söylenirse, batınilik yapılmamış olur. Şeriatın zahirini muhafaza ile beraber biraz da şeriatın iç yüzünden bahsedilmiş olur...

Şeyh-i Ekber hazretlerinin makamı nazarımda pek büyüktür... Bu gibi sözlerin bizim halka tamim maksadıyla yazdığımız yazıda neşredilmesini hiçbir zaman tensip edenlerden değilim. Bunlar bir sınıf-ı mahsus için kıymetli olabilirse de umumu –korktuğumuz gibi- dalalete, zendakaya sevk edebilir. Binaenaleyh sizin fikrinizi tasvip etmekle beraber, Şeyh-i Ekber hazretleri hakkındaki hüs-

302 Ergin, *A. Naim Zatı ve Eserleri*, s.20-21.

nüzannımın da zerresini feda etmem."[303] 2/3 Temmuz 1934 Pazartesi. A. Naim

303 Şeyh Muhyiddin-i Arabi: Tefsirlerinde ve Yazılarında Batınilik Var mı? SR. X/226, sh.9-11, Ağustos 1956 nşr. Dücane Cündioğlu, İbn Arabi'nin Yorumu, Akseki'nin Suali, Ahmed Naim'in Cevabı, Dergâh, Sy.99, Aralık 1997, s. 19-20.

KATILDIĞI BAZI İLMÎ CEMİYETLER VE KOMİSYONLAR

Ahmet Naim Bey, memurluk, idarecilik ve müderrislik görevlerinin yanı sıra gerek Darülfünun'da gerekse Maarif Nezareti'nde kurulan birçok ilmî komisyonda yer almıştır. Özellikle İmla ve Istılah komisyonlarının vazgeçilmez üyelerinden olmuştur. Ahmet Naim'in katıldığı komisyonlardan bazıları şunlardır:

Meclis-i Maarif Üyeliği

Ahmet Naim Hariciye Nezareti tercüme dairesinde iken 8 Ağustos 1324/1906 tarihinde Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyye Azalığına tayin edilmiştir.[304]

Telif ve Tercüme Dairesi

Maarif Nezareti Tercüme Dairesi üyeliğine getirilen Ahmet Naim, bu daire bünyesinde kurulan Istılahat-ı İlmiye Encümeni (İlmi Terimler Komisyonu) çalışmalarına katıldı. Maarif Nezareti bünyesinde ve çalışmaları itibariyle Darülfünun'a bağlı olarak kurulan, toplantılarını Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) kütüphanesi binasında yapan Istılahat-ı İlmiye Encümeni aynı nezaretteki Telif ve Tercüme Heyeti'nin alt bir ihtisas çalışma dalına göre

---

304 BOA, Sicil-i Ahval Defteri, No: 78, s. 35.

ve felsefe grubu başta olmak üzere sanat, fen ve teknik bilimlerin terimlerine karşılıklar bulmak tanımlar yapmak üzere teşekkül etmiş bir kurumdur.[305] Bu kurulda özellikle felsefe grubu terimlerinin tespit edilmesinde büyük ve etkili emekleri geçen Ahmet Naim,[306] burada kabul ettiremediği ve doğru olduğuna inandığı terimleri tercüme ettiği İlmu'n-Nefs adlı kitabında kullanarak şöyle demiştir:

"*Kendileri ile şeref bulduğum ıstılah encümeni azalarına kalbim hürmetle dolu olduğu halde biraz acele edilerek verilmiş bazı kararlarına bu kitapta muhalefet mecburiyetinde bulunduğum gibi Istılahat mecmuasında tesadüf edemediğim bazı ıstılahları da yeniden koymağa mecbur olduğumu hasseten arz eylerim. Sebepleriyle beraber beyan ettiğim bu muhalefetlerim tekliften öteye geçmez. Bunların kabul veya reddi ilim erbabına aittir.*"[307]

Bu kurul tarafından hazırlanan ve Fransızca terimlere göre alfabetik olarak yayınlanan biri tamamlanmamış, üç eser şunlardır:

1. Istılahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Kamûs-i Felsefede Münderic Kelimât ve Tabirât İçün Vaz' u Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuasıdır, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1330, 74 s.

2. 2. Câmi'i: Celal Esad (Arseven), Istılahât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefise'de Mevcud Kelimât ve Tabirât İçün Vaz' u Tedvini Tensib Olunan Istılahât Mecmuasıdır, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1330, 109 s.

3. Kamûs-i Istılahât-ı İlmiyye, Mecmuasıdır, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1333, 210 s.

---

305 Bu komisyonun kuruluşu ve çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 40-49.

306 M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 9; İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* s. 94-98.

307 Ahmet Naim, *İlmu'n-Nefs,* s. 3-8

Özellikle imla ve ıstılah encümenlerinin en verimli üyesi idi.[308] M. Cevdet[309] onun bu alandaki konumunu, Yunanca terimlere Arapça karşılık koymakta çok isabet eden Huneyn b. İshak ve Sabit b. Kurre'ye benzetir.[310] Onun bu cemiyet bünyesinde hazırlanan Dairetu'l-Maarif[311] adındaki ansiklopediye katkılarını Ergin şöyle anlatır:

"Bu ansiklopedinin başyazarı Mehmet İzzet üyesi olduğu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye'nin haftalık toplantılarında, ya konuşmaya başlamadan önceki boş vakitlerde, yahut konuşma bittikten sonra Ahmet Naim'i yakalar, ansiklopedinin o haftalarda çıkacak formasına girecek maddeleri ona okur veya sorar, mütalaasını kaydederdi. Çok kere bu konuşmalara Ahmet Mithat da iştirak ederdi ve neticede gündem dışında olan bu konuşmalardan hepimiz istifade ederdik. Bu sayede Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye küçük bir akademi manzarası gösterirdi."[312]

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye

Ahmet Naim, Te'lif ve Tercüme Dairesi üyeliği sırasında, yetim ve Müslüman çocukları okutmak amacıyla 1864'te kurulan, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyeliğinde

---

308 Ergin İAE, s. 9.

309 Muallim Cevdet İnançalp: 1883-1935 yılları arasında İstanbul'da yaşamış eğitimci ve fikir adamı. Mustafa Zihni Paşa'nın Bolu mutasarrıflığı sırasında (1312-1315) Ahmet Naim'le ailece tanışan M. Cevdet, daha sonra İstanbul'da çeşitli vesilelerle bu dostluğunu sürdürmüş, son olarak Daru'l-Maarif tarafından kurulan İmla Komisyonu'nda iki sene beraber çalışmışlardır. Bkz. M. Cevdet, age, s. 6, 12.

310 M. Cevdet, *Müderris A.Naim*, s. 9.

311 Ali Reşad, Ali seydi, Mehmet İzzet ve L. Feuillet'in başında bulunduğu bir kurul tarafından hazırlanan Musavver Dairetu'l-Maarif birinci cildi 1913, ikinci cildi 1917'de yayımlamıştır. (Ayhan aykut, DİA, III, 224).

312 Ergin İAE, s. 19-20.

de bulunmuştur. Osman Nuri Ergin'le beraber çalıştıkları[313] bu cemiyette özellikle Daruşşafaka[314] için çok verimli çalışmalarda bulunmuştur.

Dini Islah Projesi:

1928 yılında yayınlanmış ancak uygulanamamış olan "Dini Islah Proje ve Beyannamesi" adıyla Darulfünun İlahiyat Fakültesi hocalarına hazırlattırılan bir projeye göre,[315] bilime ve milli hayata uygun bir din reformu amaçlanıyordu. Bu projede, camilere sıralar, elbiselikler konulması, ayakkabıyla girilmesi, müzik aletleri konulması, ibadet dilinin tamamen Türkçeleştirilmesi kısacası ibadetlerin bilimselleştirilmesi ve millileştirilmesi, Türkçeleştirilmesi ve felsefîleştirilmesi öneriliyordu. Projede imzası bulunan isimler şunlardır:

Köprülüzade Fuad, İzmirli İsmail Hakkı, Halil Halit, Mustafa Şekip (Tunç), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), M. Ali Ayni, Halil Nimetullah (Öztürk), M. Şerafettin (Yaltkaya), Hilmi Ömer (Budda), Arapgirli Hüseyin (Avni), Yusuf Ziya (Yörükan).

Aynı komisyonda bulunan Ahmet Naim ve Ferit Kam ise söz konusu beyannameye imza atmayarak komisyondan çekildikleri belirtilmektedir.[316]

---

313 Ergin İAE, s. 8.

314 Dârüşşafaka: Öksüz ve yetim Müslüman çocukları okutmak için Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye tarafından 1873 yılında İstanbul'da açılan mektep.

315 Dini ıslah projesi bk. Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, V,1958-1961, Eser matbaası İst. 1977; Sadık Albayrak, Türkiye'de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 331-339; Saçak Dergisi, İst. 1984, Sy. 33-34, s. 17-37; Rahmi Karakuş, felsefe Serüvenimiz, s. 192.

316 Saçak Dergisi, İst. 1984, Sy. 33-34, s. 17-37; Rahmi Karakuş, felsefe Serüvenimiz, s. 192.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜŞÜNCE DÜNYASI

FİKRÎ YAPISI

Ahmet Naim bir ilim adamı olduğu gibi aynı zamanda bir fikir ve aksiyon adamıdır. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yöneldiği ve bunun sonucu olarak siyasî, sosyal ve fikrî çalkantıların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde yaşadı.

Bu dönemin tarihi, Padişah III. Ahmet (1703-1730) devrine kadar uzanır. III. Selim (1789-1808) ve II. Mahmut (1808-1839)'la hız kazanan bu yönelme 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin resmî politikası haline gelmiştir. Karlofça Antlaşması'ndan beri Osmanlı Devleti'nin birbirini takip eden mağlubiyetlere bir son vermek için yaptığı teşebbüslerin sonucu olan Tanzimat, ordunun ıslahı, Batı tekniğinin kabulü, Batı tipi eğitim tarzı gibi hareketlerle devam etmiş ve Batıcılık giderek devletin resmî politikası haline gelmiştir.[317] 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile gerileme döne-

---

317 H. Ziya Ülken, *"Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri"*, Tanzimat I, İst. 1940, s.757

mine giren devlet, Batı karşısındaki yenilgilerinin sebebini hep Batı'nın üstün oluşunda aramıştır.[318]

Osmanlı'daki bu batılılaşma politikası boyunca yoğun siyasî, sosyal, kültürel ve fikrî çalkantılar yaşanmıştır. Hızla çöküntüye doğru giden koca bir imparatorluk için herkes bir kurtuluş reçetesi önermektedir. Bugün için artık bir anlam ifade etmeyen Osmanlıcılık fikri bir yana bırakılırsa çok genel bir tasnifle, batılılaşma sürecinin zirvesi sayılan Meşrutiyet dönemini karakterize eden üç fikir akımından söz edilebilir: Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. I. Meşrutiyet zamanında meydana çıkan ve kökleri Tanzimat'a kadar giden birbirine zıt bu dünya görüşlerinden Batıcılık, bu akımların en eskisidir. İslamcılığın karşısında yer alan ve Avrupacılık da denilen bu ideoloji batılılaşmayı hedeflemiştir. Bu fikri savunanlar arasında ölçülü bir batılaşmadan yana olanlar olduğu gibi, *Servet-i Fûnun, Ulûm-i İctimaiyye* gibi mecmualar etrafında toplanan pozitivistler gibi uç noktalarda yer alanlar da vardır. Bir kısmı da *"Kuvvetli ve üstün olan herşey Batı'dadır."* şeklindeki hayranlık duygusundan ilham alıyordu. Doğudan gelen her şeyi "geri", Batıdan gelen herşeyi "ileri" buluyorlardı.[319]

İslamcılık akımı hilafet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak bütün Müslümanları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirme amacını taşırken, Türçülük akımı da ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek amacındaydı.[320]

Bunun yanında özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra batıcılık hareketlerine karşı İslamcılık hareketinin doğuşunu

---

318 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* 3. bs., İst. 1992, s.208.
319 Ülken, *a.g.e.*, s.207.
320 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset,* Ankara 1987, s.19.

ve daha sonra da dünyadaki Türklerin birliğini esas alan Türkçülük hareketinin sahneye çıktığını görüyoruz.

İşte Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemi bu üç fikir cereyanı karakterize etmektedir. Ahmet Naim ise meşrutiyetten önce İttihatçılarla beraber olmuş, meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra ayrılmıştır. Bundan sonraki hayatında İslamcılık akımı içinde yer almış, yazı ve kitaplarıyla batıcılık ve ırkçılığa karşı İslam akidesini ve birliğini savunmuştur. İslamcılık akımı içerisinde de Ahmet Naim çözümü Kur'ân ve Sünnet'te arayan muhafazakar kanat arasında yer almıştır. Onun fikrî yapısını incelerken dönemin karakteristik fikir hareketleri olan bu üç akım karşısındaki konumunu inceleyeceğiz.

İslamcılık Düşüncesindeki Yeri

Babanzâde Ahmet Naim, adı geçen fikir akımlarından İslamcılığın muhafazakar kanadından sayılmıştır. İslamı, bir bütün olarak yeniden hayata hakim kılmak amacını güden İslamcılık akımı Mısır'da Cemaleddin Afgani (1839-1897), öğrencisi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1928), Türkiye'de *Sırât-ı Müstakîm-Sebîlurreşâd*, *Beyanu'l-Hak*, *İslam Mecmuası* ve *Volkan* gibi dergilerde toplanan kişilerin öncülüğünde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.[321] Bu akım, İttihad-ı İslam adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hakim siyasî düşüncesi olmakla beraber, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, II. Meşrutiyet sonrasında, *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasının 14 Ağustos 1908'de yayın dünyasına girmesiyle başlatılmaktadır.[322]

---

321 Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi,* İst. 1986, I-XV
322 Kara, *İslamcılık Düşüncesi, s.XXIX.*

Osmanlı Devleti'ndeki İslamcılık akımı yeni ve selefî bir tevhid anlayışını benimsemek, eğitim ve öğretimi ıslah edip cehaletle, taklitle mücadele etmek, saf bir tevhid anlayışını savunmaya engel ve bâtıl inanışların ve hurafelerin kaynağı olarak görülen tasavvuf ve tarikatların ıslahı gibi fikrî hedeflerle yola çıkmıştır. Ayrıca İslam dünyasında yaygın olan tevekkülü tedbirsizlik, tevâzuyu pısırıklık, takvayı çekingenlik-korkaklık, kanaatı teşebbüssüzlük şeklinde anlayan ahlâk anlayışını değiştirmek, cihadın çok geniş ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak, bir cihad hareketini yeniden başlatmak, siyasî faaliyetleri hiçbir zaman terk etmemek gibi hedefleri de olmuştur.[323]

İslamcılık akımının temsilcilerinden olan Ahmet Naim, medrese dışında yetişmiş olmasına rağmen, siyasî ve sosyal alandaki problemlerin çözümünü Kur'ân ve Sünnete dönüşte aramıştır. Hadis ilmiyle ilgilenmesi bu düşüncesinin bir sonucu olarak görülebilir. Gerçi ondan önce de, Osmanlılar'da hadis tedrisatı ve hadisle ilgili çalışmalar yapılmıştı, ancak bunlar daha çok şerhçilik ve kırk hadis derlemeleri şeklinde olmuştur. Müstakil eserler yazılmışsa da bunların sayısı oldukça azdır.[324] Ahmet Naim, bir yandan hadisleri tercüme ederek toplumun her kesimine ulaştırmaya çalışırken yazdığı mukaddimede klasik hadis usulünden farklı konuları ele almıştır.

Ahmet Naim Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan fikir hareketlerinden İslamcılık akımı içerisinde yer almıştır. Irkçılığa karşı İslamiyeti savunan yazı ve kitaplarıyla

---

323 İ. Kara, *İslamcıların Siyasal Görüşleri,* İst. 1994, s.18-19.

324 Sadık Cihan, *"Osmanlı Devrinde Türk Hadisçiler Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler,"* A.Ü., İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, 2, 1977, s.157.

döneminin önde gelen İslamcı aydınlarından olmuştur.[325] Yazarları arasında bulunduğu önceleri *Sırat-ı Müstakim* sonraları *Sebilürreşad* adıyla yayımlanan dergi İslamı anlama ve ıslahat programı bakımından Efgani-Abduh mektebinin esaslarını benimsemesine karşın[326], Ahmet Naim geleneksel İslamcılıkta devam etmiştir.[327]

Ahmet Naim, zaman değişse de nassların değişmezliği üzerinde ısrar eden bir aydındır.[328] Ona göre İslam'ın emirleri yalnız itikat ve ibadetlerden ibaret değildir. İslam insanlar arasındaki muamelat, muhakemat ve cezalara da şamildir. Buna göre Avrupa'da ortaya çıkan din ve dünya işlerini ayırmak prensibi İslam'a uymaz.[329] Kitap, sünnet, icma ve kıyasla tesbit edilmiş bulunan hükümlerin İslam dünyasının kıyamete kadar bütün hükümlerini karşıladığı inancındadır.[330]Bu konuda şöyle demektedir:

"...Bize risalet hediyesi olan Kitabullah ile Resulullah'ın sünneti, dünya ve ahiret ile ilgili bütün işlerimizin düzenlenmesinde yeterlidir. Bu iki kaynak temel ve genel hatları çizmiş, bunlarda bulunmayan ahkam, onlara dayanılarak, ümmetin icmaı ve müctehidlerin kıyası ile tesbit edilmiştir. Kitap ve sünnete muhalif indi içtihad ve hükümlerin İslam nazarında, hüküm olarak herhangi bir değeri yoktur."[331]

---

325 M. İz, *Yılların İzi*, s.127-128; Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.202-203; M. Harb, *Usmaniyyun*, s.327; İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, İst. 1990, s.68.
326 Hayrettin Karaman, *"İslam Dünyasında İçtihad Teşebbüsleri"*, *I.İslamî Araştırmalar Sempozyumu,* İzmir 1985, s.193.
327 Ülken, *a.g.e.*, s.276
328 Hatiboğlu, M. Said, "İslam'ın Aktüel Değeri Üzerine I", İslamiyat Dergisi, V (2002) 1, s. 12.
329 Ahmet Naim, *Genel Çizgileriyle İslam,* İstanbul 1975, s.24.
330 M. Said Hatiboğlu, *"İslam'ın Aktüel Değeri Üzerine,"* İslamî Araştırmalar Dergisi, I-1, 1986, s.7.
331 A. Naim, *Genel Çizgileriyle İslam*, İst. 1975, s.24.

İslamcılık akımının yayın organları olan Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerinde yazdığı makalelerle, İslâm dinine yönelik tecavüzlere, İslam inanç ve değerleriyle alay eden yazılara cevap vermiştir. Değişen toplum koşulları içinde düşüncelerini değiştirmedi ve kişiliğinden taviz vermedi. Mücadelesini verdiği fikirlerini sonuna kadar savunmuş, fikirlerine bağlılığı bir bütün olarak korumuştur.[332]

Milliyetçilik Düşüncesiyle Mücadelesi

Bilindiği gibi Ahmet Naim İttihad-ı İslamı savunan yani Müslümanların hem düşünce ve his hem de siyaset ve devlet anlamında bir birlik vücuda getirmeleri, buna bağlı olarak bu birliği bozucu, engelleyici, geciktirici bütün faktörleri ortadan kaldırmayı hedefleyen İslamcılık akımı içinde yer almaktaydı. Bu akım içerisinde ulusçuluk akımlarına karşı yazdığı yazılarla tanınmıştır.

Ona göre milliyetçilik akımı da dinden ayrı bir devlet isteyen Batıcılık gibi, Batıdan gelen ve İslam birliğini bozan kanser kadar tehlikeli bir mikroptur. Sebilürreşad dergisinde uzun bir makale halinde yazdığı daha sonra da kitaplaştırdığı *“İslam’da Dava-yı Kavmiyet”* başlığı altında ırkçılığın İslam’a aykırı oluşunu ve tehlikeli sonuçlarını uzun uzun açıklamıştır. Ona göre ırkçılık dinsizlikten daha tehlikelidir. Çünkü dinsizlik açıktır ve maddîdir, İslamiyeti yıkamaz, fakat ırkçılık sinsi bir şekilde İslam inançlarını baştan başa tahrif eder. Irkçılığa, hurafeciliğe karşı o kadar hassastır ki tarihi şahsiyetlerin mezar ve türbelerine hürmet edilmesini bile İslam’a aykırı bulmuştur.[333]

---

332 TDEA, I-274; A. Kaynardağ, *Felsefecilerle Söyleşiler,* s.15-16.
333 Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler,* İstanbul 1982, s.21; Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler,* s.54.

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Arap İttihad Kulübü'nü kuran Müslüman Arapları, ırkçılığın dinî ve siyasî açıdan tehlikeleri ve zararlı sonuçları hakkında yazdığı yazılarla uyarmış, daha sonraları aynı yolu takip eden Türkçülerle mücadele etmiştir. Milliyetçiliğe düşman olmasını Kürt kökenli olmasına bağlayanlar varsa da, o Kürt milliyetçiliğine de karşıdır. Onun inancına göre ideal olan Müslüman birliğidir."[334]

Arap Milliyetçiliği

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (23 Temmuz 1908) Osmanlı Devleti sınırları içinde yer yer milliyetçilik hareketleri başlamıştı. Bu hareketlerin fikir planındaki merkezi ise İstanbuldu. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra milliyetçi-Türkçü hareketler de varlıklarını hissettirmekle beraber, önce Arap milliyetçileri tarafından İstanbul'da Arap İttihad Kulübü adında bir dernek kurulmuştu. Ahmet Naim, ırkçılığın tehlikeleri ve zararlı sonuçları hakkında öncelikle bu kulübü kuranları uyarmıştır. Bu derneğin ırkçılığı çağrıştıran "Arap" ismini kullanmasının Müslümanların birliğini zedeleyeceğinden endişe ederek bu konudaki düşüncelerini İttihad gazetesine *"Arap Kardeşlerimize Bir Nasihatimiz"* adıyla yazdığı bir mektupta dile getirmiştir.[335]

Ahmet Naim bu yazısında Arapça ve Araplar'a karşı Müslümanların dinden kaynaklanan sevgi ve saygılarına işaret ettikten sonra Meşrutiyet'ten hemen sonra orta-

---

334 Berkes, Unutulan Yıllar, s. 52.

335 Bu yazı "İttifak" gazetesinin 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908 tarihli 14. sayısında çıkmıştır. (M. Ertuğrul Düzdağ, Yakın Tarihimizde İslam ve Irkçılık Meselesi, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 81-92)

ya çıkan grup ve cemiyetlerin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirmiştir:

“İstanbul’daki Arap kardeşlerimizin, bir “Arap Kulübü” tesis etmek fikrine düştüklerini, burada bulunan Araplar’ın bir deftere kaydedilmekte olduklarını duyunca -ne yalan söyleyeyim- neşem kaçtı.”

Bu düşüncelerin masum niyetlerden kaynaklandığından şüphe etmediğini ancak ne kadar halis niyetlerle yola çıkılırsa çıkılsın, cemiyetin ünvanına bir “Arap” vasfının ilavesinin İslam camiası açısından düşünüldüğünde biraz nahoş ve ayrılığın başlangıcı gibi karşılanabileceğine işaret etmiştir. Bunun doğuracağı zararlara ve sakıncalara tarihten örnekler vererek uzun uzun değinen Ahmet Naim, Arap kardeşlerimizin vaktiyle bütün Müslüman kavimlerin ilimde, takvada, fazilette, dinde, tevhid ve ittihadda rehberi olduğunu şimdi ise şikak ve nifakta, birliği dağıtmada öne geçmenin günahından sakınmaları gerektiği konusunda uyarmıştır.

Arap İttihad Kulübü mensuplarından Araplar’dan Mehmet Emin Bey tarafından aynı gazetenin 19 Ağustos 1324/1 Eylül 1908 tarihli nüshasında yazdğı cevabî yazıda Ahmet Naim’in halis ve yüce duygularına teşekkür ettikten sonra Araplar’ın son zamanlarda uğradıkları hakaretleri, basında Araplar’la ilgili tahkir edici yazı ve resimlerin yayınlandığını, ayrılıkçı ve bölücü yazıların yazıldığını örnekler vererek açıklamakta bunun yanında diğer kavimlerin de bu adlarla dernekler kurduğunu fakat hiçbirinin bu anlamda bir tepki almadığına işaret ederek bu kuruluşun haklılığını savunmaya çalışmıştır.

Ahmet Naim aynı gazetede tekrar hem bu yazıya hem de İsa adında bir Arap gencinin mektubuna cevap vererek ırkçılık ve ayrılığın doğuracağı tehlikelere bir kere daha

dikkat çekmiş ve konunun dinî boyutunu gözler önüne sermiştir.

Türk Milliyetçiliği

II. Meşrutiyet'ten sonra Milliyetçi-Türkçü hareketler de kıpırdamakla beraber 1912 yılında İttihad ve Terakki hükümeti düşünceye kadar İslamcılar bu hareketlere cephe almamışlardır. Hatta Milliyetçi-Türkçü görüşlere meyilli olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler İslamcılar'ın yayın organı olan Sırat-ı Müstakim'de özellikle, Rusya'daki Müslüman Türkler'in meseleleri başta olmak üzere Türk dünyasıyla ilgili yazılar yazdılar. İslamcılar'ın bu tarihe kadar beklemelerinin sebebi milliyetçileri ciddiye almadıkları, İttihad ve Terakki hükümetinden çekindileri, fitne çıkartmaktan korktukları gibi sebeplere dayandırılmıştır.

Ahmet Naim'in 1914 yılında Sebilürreşad'da *"İslam'da Davay-ı Kavmiyet"* başlığı altında yazdığı bir makale bu konudaki ilk ciddi tavır sayılmaktadır.[336] Şeyhulislam Musa Kazım'ın (1858-1919) İslam Mecmuası'nda[337] yayınlanan *"İslam ve Terakki"*[338] başlıklı yazısında ırkçılık ve milliyetçilik iddiasının İslam'da şiddetle yasaklandığına dair yazısı üzerine, Takip ve Tenkit[339] mecmuası sahibi Nüzhet Sabit (1883-1919), Musa Kazım'ın bu yazısını söz konusu ederek ırkçılık ve milliyetçiliğin İslam'da ne dere-

---

336 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi,* I-XIV.

337 İslam Mecmuası: 1913-1918 yıllarında 63 sayı çıkmıştır. Türkçü-İslamcı bir politika takip etmiştir. Yazarları arasında Musa Kazım Efendi, Halim Sabit, Musa Carullah Bigiyef, Ziya Gökalp, M. Şemseddin, Fuat Köprülü, Ahmet Agayef gibi isimler vardır.

338 Musa Kazım'ın bu yazısı İslam Mecmuasının 2 Şubat 1329 / 15 Şubat1913 tarihli 3. sayısında çıkmıştır.

339 Takip ve Tenkid adlı mecmua sosyalist fikirleriyle tanınan Nüzhet Sabit tarafından 1913'te 5 sayı olarak çıkmıştır.

ceye kadar yasak olduğuna dair daha fazla izahat istemek üzere İslam Mecmuası'na şu soruları yöneltmiştir:

1. Milliyetçilik iddiası ne derecede yasaktır?

2. "Ben Arap'ım ve benden daha Arap'ı yoktur" diye bir hadis var mıdır, varsa bundan maksat nedir?

3. Türkçe, yahut Çince konuşan bir Müslüman Türk'üm, Çinli'yim demekle milliyetçilik iddiasında bulunmuş olacak mı?

4. Yoksa asıl maksat diğer kavim ve milletleri zelil görmek midir?

İslam Mecmuası bu soruları cevaplandırmayınca Ahmet Naim araya girmiş ve: *"Milliyet fikirlerine münevver bir şekil ve hareket vermek"* görevini yüklenmekle beraber *"Türk Yurdu"*nun samimi bir yoldaşı olmak üzere kendini tanıtarak yayın hayatına başlayan bu mecmua elbette bu yazdıklarından daha fazlasını söyleyemeyecektir. Ayrıca işi daha fazla derinleştirmesi, arkadaşını (Türk Yurdu kastediliyor) gücendirmek tehlikesini doğuracağından oradaki hizmet arkadaşlarını bu müşkil vaziyetten kurtarırsam iyi bir iş görmüş olurum." demiştir. Ayrıca Meşrutiyet'in daha ilk ayında *"Irk ayrılığı iddiası"* hakkındaki fikrini *"İttifak"* gazetesinde Arap olan Müslümanlara karşı yazdığı gibi Türkçüler'e karşı da bir yazı yazarak[340] bu konuda öncelik hakkı kazandığını belirtmektedir.

Bu makalesinde ise, işin gerçeğini ve bütün safhalarını Müslümanların önüne sererek, bu davanın meşru ve gayri meşru taraflarını Kur'ân ve Sünnete dayanarak açıklayacağını ifade etmiştir.[341] Ahmet Naim her ne

340 Sebilürreşad mecmuasının 212. sayısı s.63-65'te ırkçığı yasaklayan bir hadisin açıklaması yapılmıştır.

341 A. Naim, *İslam'da Da'va-yı Kavmiyet*, (Sad. M. Ertuğrul Düzdağ).

kadar yazısında Türkçü-İslamcılar'ı muhatap kabul ettiğini belirtmişse de sözlerinin gerçek muhatabı büyük ölçüde İslam mecmuası'ndan çok Türk Yurdu ve kişi olarak da Ziya Gökalp başta olmak üzere Ahmed Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'dır.[342]

Ahmet Naim dava-yı kavmiyet ve milliyet konusuna açıklık getirmekle beraber özellikle bunun neticeleri üzerinde ısrarla durmuştur. Bu sonuçların en önemlisi milliyetçilik hareketlerinin İslam'daki kardeşlik ve birlik duygularını öldürmesi, Müslümanların kardeşlik ve birlik ilkelerini zedelemesidir.

Ahmet Naim makalesinde milliyetçilik davasının on beş-yirmi senelik bir geçmişi olmakla birlikte Meşrutiyet'in ilanı ile açığa vurulduğunu ve bunun da Avrupa'dan alınmış bir hastalık olduğunu belirtiyor. Bu davanın İslam'da reddedilmiş bir cahiliyye âdeti olduğunu, Müslümanların bu davaya kapılırsa küfür ülkelerine dönüşeceğini Arnavutluk örneğini vererek açıklıyor.

O'na göre Türkçüler, yeni bir mefkûre, iman, kavim meydana getirmek idiasındaki halis Türkçüler ve Türkçü

---

342 İsmail Kara, *"İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması"*, Tarih ve Toplum Dergisi, (Nisan 1986), 1, 240. Darülfünun'daki bir sohbet sırasında, Hz. İbrahim'in (aleyhisselam) bir Türk kabilesine mensup olduğunu, dolayısıyla Hz. Muhammed'in de (sallallahu aleyhe ve sellem) Türk olabileceğini söyleyerek milliyetçilik tartışmalarını ciddiyet boyutunun ötesine taşıyan adı geçen şahıslardan birine şunları söyler:
"…Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri'ni muhakkak Araplık'tan çıkarmak lazımsa, bari Türk'ten başka bir millete mal edin de sıkıntınız azalsın. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri'ne Türk derseniz onun sözlerine ve fiillerine uymanız gerekecek, sonra sıkıntıya düşersiniz. Geçen gün ….Bey de tutturmuş, İmam-ı Ebu Hanife Türk'tür diye…Ona da söyledim; ayol maksadınız Ziya (Gökalp) Bey'e hoş görünmekse, beyhude iş… O Müslüman büyüklerinin hepsinden kurtulmak istiyor." Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı, s. 105.

İslamcılar olmak üzere iki kısımdır. Halis Türkçüler'le tartışmanın bir anlamı olmadığını çünkü bunların aşılamak istediği şeyin açıkça dinsizlik olduğunu belirttikten sonra Türkçü-İslamcılar'la İslam dairesinde anlaşmanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bunlara hitaben yazdığı makalesinde Türkçü İslamcıların *"dinî iman"* yanında bir de *"milli iman"* ikame ettiklerini belirtiyor. Türkler'in İslam'dan önceki isimlerini alma eğilimlerini tenkit ediyor ve bunun insanları o müşriklerin öz evladı zannetmeleri neticesini doğuracağını, oysa Türkler'in bin yıldan beri karışa karışa dilden başka Türklük'le münesebeti kalmadığını belirtiyor. Türkçü-İslamcılar'ın *"Ergenekondan Çıkış Bayramı"* şeklinde Şamanist bir bayramı ihya etmelerini, *"Cengiz'in mukaddes toprağına"*, *"mukaddes yasasına"* yapılan yeminleri benimsemeleriyle içine düştükleri çelişkiyi göstermiştir. Türkler'in yüzünün Kâbe'den Turan'a çevrilmemesi gerektiğini, birbirine zıt olan iki yöne aynı anda bakmanın imkansızlığına işaret ederek Türkçü-İslamcılar'ın ya *"müfrit Türkçü"* ya da *"dobra dobra İslamcı"* olmaya çağırır.

Nüzhet Sabit'in söz konusu ettiği hadis hakkında da şu isabetli değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu hadis sünen ve mu'cemâtda mevcuttur. Yalnız bunu bugün ağızlarında dolaştıranlar başka bir maksada alet etmek üzere eksik naklediyorlar. Hadisin aslı şudur: *"Ben Arap'ın en fasihiyim. Beni Kureyş doğurdu. Benu Said b. Ebu Bekr içinde de büyüdüm. Artık bana lahn nereden gelecek." A'reb burada fesahat demektir. Lahn da lisan-ı Arabiye muğayir hata yapmaktır..."*

Ahmet Naim'in ırkçılığa ve milliyetçiliğe karşı böyle hassas olması iddia edildiği gibi[343] Türk ırkını aşağılamak veya Araplar'ı yüceltmek için değil İslam birliğine ve beraberliğine vereceği zarar açısındandır. Nitekim onun görüşlerinden böyle bir anlamın çıkarılamayacağını şu ifadeleri açıkça göstermektedir: *"İslamın çizdiği sınırlar içinde milletine yardım etmek, taraftarlık etmek, yine İslamiyet'in emrettiği şeydir. Böyle hareket edenlerin elini öper, başımızın üzerine koruz. Türkçüler, övünmek kastı olmaksızın yalnız "Biz Türküz" demekle hiçbir günah işlemezler, Türk diline, edebiyatına, sanatına ticaretine hizmet ederlerse fevkalade bir iş görmüş olurlar. Dinî hakikatlerini -tıpkı bizim yaptığımız gibi- Türkçe olarak neşretsinler. "Biz hiçbir Peygamberi kavminin lisanından başka bir dil ile göndermedik. Ta ki onlara hakikati anlatabilsin."*[344] *ayet-i kerimesine bakıp bunu teşvik de ederiz."*[345]

Ahmet Naim'in bu yazısı Türkçüler tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır.[346] Ahmet Ağaoğlu *Türk Yurdu*'nda *"İslam'da Dava-yı Milliyet"* başlığı altında uzun bir cevap yazmıştır.[347] Bu yazısında İslam'ın asabiyete karşı olduğunu, kavmiyet olarak bilinen milliyetçiliği reddetmediğini, bu yüzden hadislerde geçen asabiyetin kav-

---

343 Bu konuda bkz, İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler,* İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, s.399.

344 İbrahim (14), 4.

345 Ahmet Naim, *"İslam'da Da'va-yı Kavmiyet"* s. 68-69.

346 Ahmet Naim Beyin tenkitlerine, Türk Yurdu yazarlarından Ahmet Ağaoğlu doğrudan (I. Dünya Savaşının çıkması üzerine ikinci kısmı yayınlanmayan İslamda dava-yı milliyet yazıları) Ziya Gökalp ise dolaylı cevaplar vermiştir. (1913-1914 yıllarında Türk Yurdu'nda tefrika edilen ve 1918'de Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak adıyla kitaplaşan yazılar) Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 70.

347 Türk Yurdu, VI-10, (10Temmuz 1330), s. 2320-29; VII-11, (24 Temmuz 1330), s. 2381-90. (Ahmet Ağaoğlu'nun bu yazısı ve tartışmanın genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Kara, Bir Milliyetçilik Tartışması, Tarih ve Toplum, Sy. 1, s. 240-247.

miyetle karıştırılmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre sosyolojik ve kültürel bir kavram olan milliyet, aşiret ve aile bağları gibi etnik bir anlam taşıyan asabiyet kelimesi ile tamamen farklıdır. Ayet ve hadislerde, İslam'dan önce Araplar arasında mevcut olan kabile ve aşiret asabiyeti, yani A'rabilik yasaklanmıştır. Kavim kelimesinin geçtiği ayet ve hadislerde ise zem ve nehiy anlamı bulunmamaktadır. Türk milletine hizmet etmenin İslam'a hizmet etmek demek olduğunu söyleyen Ağaoğlu, milliyetçilik cereyanlarının Müslüman milletleri daha da güçlendireceği tezini savunmuştur.[348]

Batıcılık Düşüncesiyle Mücadelesi

Batılılaşma Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla devam eden süreçte, Avrupa'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî, sosyal

---

348 Ahmet Naim'in bu eserine karşı bir eleştiri de Ali Yardım tarafından "Asabiyyet Milliyetçilik Demek midir?" adıyla yapılmıştır. Kubbealtı Akademi Mecmuası (Ekim 1977, s. 21-31; Ocak 1978, s. 32-42; Nisan 1978, s. 71-76)'da yer alan bu eleştiride, hadislerde yasaklanan asabiyyetin, kavmiyyetçilik ve milliyetçilik olmadığı tezi savunulmuştur. Ahmet Ağaoğlu'nun söz konusu yazısında kullandığı argümanlardan (başlık dahil) esinlenerek yazıldığı intibaını veren bu eleştiride, farklı olan sadece kullanılan ideolojik ve polemikçi üsluptur. Ahmet Naim'i ilmî emanete riayet etmemekle (bu iddianın gerçeği yansıtmadığına daha önce değinilmişti) suçlayan yazarın aynı argümanları kullandığı halde, Ahmet Ağaoğlu'na atıfta bulunmaması düşündürücüdür. Türk kelimesinin telaffuzuna bile alerjisi olduğu iddia edilen Ahmet Naim, tercümeyi tahrif etmek, milli meseleler karşısında lakayd bir tavır içerisinde olmakla da itham edilmiştir. (Ahmet Naim'in bu konudaki gerçek düşüncesi, ekler bölümüne aldığımız "İslam'a Göre Irkçılık" adlı yazısına bakılabilir). Ahmet Naim'in hadisle uğraşmasını mesleği ve ihtisası ile tatmin olamayış psikolojisi ile izah eden ve kendisi de bir hadisçi olan yazarın uslubunun maalesef; aynı konuda yazan ve Ahmet Naim'i saygı ve hürmet ifadeleriyle anarak ilmî bir üslup içerisinde cevap veren, hatta "Naim Bey gibi muhterem bir zatın yanlışını tashih etmeyi bir şeref vesilesi addeden" Ahmet Ağaoğlu'nun çok gerisinde olduğunu görmek üzücüdür.

ve kültürel hareketleri ifade etmek anlamında kullanılmıştır.

Ahmet Naim'in ise bu konudaki tavrı açıktır. Batının ilim ve fenninin alınması, fakat kendi kültür ve değerlerimize sahip çıkılması yönü ağır basan kısmî bir batılılaşmadan yanadır. O şöyle demektedir: *"Avrupalı'nın ilmini ve fennini sevmeli, âdeta ona meftun olmalıyız. İçinde işimize yarar her ne görürsek almalıyız. Zaten bununla memur değil miyiz? Fakat bu sevgi ve meftuniyet bizi, bize unutturmamalı; düşüncelerimizi, adetlerimizi, ahlakî ve dinî değerlerimizi gözümüzde küçültmemelidir. Bizim de gözleri kamaştıran gayet parlak bir mazimiz ve medeniyetimiz var..."*[349]

Ona göre, esasında ilim ve fende ortaya çıkan gerçekler *"Hikmet mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır."* hadisi gereğince mü'minin yitik malıdır, onu almakla yükümlüdür. Buna göre medeniyet aleminde ileriye doğru atılan her adım İslam'a doğru yaklaşmaktır.[350]

Ahmet Naim bu çizgideki tavrını hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Bu amaçla İslam dininin inanç ve değerlerine yapılan saldırılara karşı bu değerleri savunan yazılar yazmıştır. Özellikle saldırı niteliğini taşıyan bu yazılara cevap verirken "Müdafaat-ı Diniyye = Dinî Savunma" başlığını kullanmıştır.

Mesela İslam Mecmuası yazarlarından Mansurzade Said Bey'in İslam'da çok evliliğin yasaklanması ile ilgili önerisine şiddetle karşı çıkmış ve Müdafaat-ı Diniyye adı altında bir dizi yazarak, Avrupalılar'a şirin gözükmek için dinimizden vazgeçemeyeceğimizi ifade etmiştir. Bu tür iddiaların kaynağının Avrupalılar'ın dedikoduları, olduğu-

---

349 A. Naim, *Temrinat,* s. 3
350 A. Naim, *Akide-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyanı,* SM, I-9, s.138.

nu söyleyerek böyle bir iddiada bulunmanın dinî ve ahlakî tehlikelerine dikkat çekmiştir.[351]

Yine tesettür meselesinde de Ahmet Naim'de aynı hassasiyeti görmekteyiz. Bazı gazetelerde tesettür aleyhinde yazılan yazılara karşı Ahmet Naim, aynı minvalde cevaplar vermiştir.[352]

"Bizde Din ve Devlet" adlı yazısında *"Hilafet, şer'î hükümleri icra etmede vekillik (niyabet) manasına gelir, papalık gibi ruhanî bir vasıf değildir. Dolayısıyla İslam, ruhanî ve cismanî hükümetin ayrı ayrı teşkiline izin vermez. Avrupa'da dini devletten ayırmaya sebep olmuş birçok sosyal sebep ve etkenler ve mesela kilisenin varlığı ile kilise teşkilatına ait olan ruhbanların suistimalleri gibi sebepler var ki bunların bizde varlığı bilinmediği gibi o türden teşkilatın milletin sırtına yüklediği zulmün ağırlığını tahayyül bile edemeyiz. Oysa Müslümanlar, hicretin ilk gününden itibaren, hükümeti olan bir teşkilata sahip olmuş, anlaşma yapan, harp eden, sulh eden dinî ve siyasî bir organ halinde idiler. Şer'î hükümler bölünme kabul etmez bir bütündür, dolayısıyla Hıristiyanlar'daki "Allah'a ait olanı Allah'a, Kayser'e ait olanı Kayser'e ver" düsturunun bizde tatbik yeri yoktur."* demiştir.[353]

Ahmet Naim, Batı kültür ve düşüncesine karşı çok yönlü olarak mücadele etmiştir. İtalyalı müsteşrik Leone Caetani'nin İslam Tarihi'nin Türkçe'ye tercüme edilmesi üzerine hem mütercim Hüseyin Cahid'i hem de kitabı eleştiren yazılar yazmıştır. Yine Tevfik Fikret'i savunmak amacıyla verdiği bir konferansta başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere İslamcılar'ı eleştiren filozof Rıza Tevfik'i

---

351 Bkz., SR, XII-298, s.216 v.d.
352 Bkz., SR, XVI-391, s.13 v.d.
353 Bkz., SR, XV-380, s.293 v.d.

eleştirerek, Fikret'in her şeyiyle ortada olan inançlarıyla Müslüman sayılamayacağını belirten uzun bir yazı yazmıştır.[354]

M. Cevdet onun Batıcılık düşüncesi karşısındaki tavrını "Merhum Garb ilminin aşığı fakat maddîye mezhebi (materyalizm)nin düşmanı idi, Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet'in muarızı idi."[355] diye özetlemektedir. Mücadelesini verdiği fikirlerinden taviz vermemiş, değişen şartlar içinde vazgeçmemiş ve geri dönmemiştir.

Hem Batıcı düşüncenin, hem de milliyetçi düşüncelerin karşısında yer almış olan Ahmet Naim daha sonra bu iki kesimin temsilcileri tarafından kasıtlı olarak nisyana terk edilir. Batıcı düşüncenin temsilcilerinden olan Macit Gökberk ve Niyazi Berkes yaşadıkları dönemdeki ideolojik tartışmaların ve siyasî kamplaşmaların etkisiyle hocalarıyla ilgili hatıralarını alaycı ve tahkir edici bir üslup ile anlatırken,[356] bir dönem öğrenciliğini yaptığı anlaşılan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, soğukkanlı ve hakşinas tenkitleri bir tarafa bırakılırsa,[357]muhafazakar ve Türkçü kesim de Hilmi Ziya'nın Ziya Gökalp'i takiben, Ahmet Naim Bey'e karşı takındığı ideolojik-hissi, soğuk ve mesafeli tavır Ziyaedin Fındıkoğlu ve Agah Sırrı Levend'le devam etmiştir.[358] Hayat Ansiklopedisi gibi temel bir eserde Ahmet Naim'in biyografisine yer verilmemesi de, aynı tavrın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.[359]

---

354 Bu yazının bir özeti için bkz. Ekler bölümü.

355 M. Cevdet, *a.g.e.*, s.7

356 Bu anlatımlar ve değerlendirmesi için bkz. İsmail Kara, "Felsefe ve Tefelsüf, Türkiye'de Felsefe'nin Dili Niçin Yok?", Cogito, 19, (1999), 284-310

357 Tanpınar'dan Hasan Ali Yücel'e Mektuplar, YKY 1997, s. 47-48 nakl Kara, s. 133

358 Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 124-128.

359 Muin Feyzioğlu, "*Babanzâde Ahmet Naim ve Hayat Ansiklopedisi*", Sebilürreşad Mecmuası, XV-335.

SİYASÎ MÜCADELESİ

Ahmet Naim'in yaşadığı dönemde ülke Mutlakiyyet, Meşrutiyyet ve Cumhuriyyet olmak üzere üç farklı yönetim değişikliğine uğramıştır. Her üç dönemde de Ahmet Naim'i iktidara muhalif bir tavır içerisinde görüyoruz.

Mutlakiyyet Dönemi

Bu dönemde Ahmet Naim sultan Abdulhamid'in güttüğü politikalar yüzünden memleketin batmaya doğru çok hızlı gittiğine inanıyordu. Naim Bey Fransızca Le Temps gazetesini bir Arapça kitap arasına koyar, çaycı dükkanının bir köşesinde arkadaşlarıyla beraber okurdu.[360] 31 Mart hadisesinde gizli toplantılarını bile bu çayhanenin üst odasında yaparlardı.[361] Hatta bu dönemde İkdam Gazetesi'nde yazdığı bir yazıdan dolayı takibata uğradığını ve bu yüzden adı geçen gazetenin savunmasının alındığını görmekteyiz.[362]

---

360 Kuntay, s. 103-104; Erişirgil, s. 258.
361 Kuntay, 103; Erişirgil, 257.
362 BOA, Yıldız PRK. BŞK. 60/105. İlgili belgede şöyle denilmektedir: "Sansür memuru ve İkdam Gazetesi Müdürü kulları: Emru ferman-u Cenab-ı Hilafetpenahileri mantuk-u âlisi üzere Daire-i Kitabete gelmeleriyle sahibi makale Ahmet Naim Efendi Kulları istifsar edildikte bunun makalesinde ve ahlak ve sadakatinde asla şüpheleri olmadığı ve rıza-yı maali ihtivay-ı hazret-i Hilafet Penahileri daire-i …bulunmaktan başka emelleri bulunmadığı ifade eyledikleri maruzdur. 10 Şubat 1317. Abd-i memlukleri Tahsin.

Meşrutiyyet Dönemi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ahmet Naim'in de İttihad ve Terakki hükümetinde yer aldığını görmekteyiz.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihad ve Terakki hükümeti Ahmet Naim'i taşraya müfettiş olarak gönderir. Naim Bey Cemiyet mensuplarının idare amirleri üzerinde baskı yaptıklarını görmüş ve genel merkeze verdiği raporda "Bunu önleyiniz." diye yazmıştı. Genel merkezin onun raporuna aldırış etmediğini görünce Mehmet Akif'le beraber ayrılmıştır.[363] Daha sonra Sebilürreşad Dergisi'nde Said Halim'le beraber Meşrutiyete karşı bir tavır almıştır.[364]

Cumhuriyyet Dönemi

Ahmet Naim'in Cumhuriyet döneminde de yönetime karşı muhalif tavrını sürdürdüğünü görmekteyiz.

Öğrencisi Gökberk'in anlattığına göre, görüşlerinden hiç ödün vermezdi. Devrimin önemli simgelerinden olan şapka takmaz, derste başına siyah takke koyardı.[365] Yine üniversiteden meslektaşı olan Mehmet Emin Erişirgil'in aktardığına göre, en yakın dostu Mehmet Akif'in yazdığı İstiklal Marşı'na sevinememiş, "Biz, kimlerin eline düştüğümüzü biliyoruz." diyerek Cumhuriyet'i kuran kadro hakkındaki hislerini dile getirmiştir.[366]

Bir başka öğrencisi Niyazi Berkes, fakültede verdiği dersleri, aşağılayıcı ve tahkir edici bir üslupla anlatır. Berkes, Mustafa Kemal'in 1929 yılında İstanbul Üniversitesi'ni ziyareti sırasında, herkes bir tarafa kaçışır-

---

363 M. Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s. 111.
364 Ülken, s. 202.
365 "Macit Gökberk ve Uzlaşmacılık Perdesi", Çağdaş Eleştiri (1982), s. 4-21, nakl. Kara, agm., s. 292; Berkes, Unutulan Yıllar, s. 82.
366 Erişirgil, s. 267-268

ken Naim Hoca'nın aldırmaz ve soğukkanlı tavrına hayret etmekten kendini alamaz.[367]

Bu muhalif kişiliği yüzünden Ahmet Naim'in Üniversite'de ders verilmesine izin verilmeyecek ve kısa bir süre sonra açığa alınacaktır.[368] Bazı eserlerde Ahmet Naim'in emekliye ayırıldığı belirtilirse de,[369] doğrusu açığa alınmıştır. Zira hizmet cetvelinden anlaşıldığına göre 1 Ağustos 1933-12 Ağustos 1934 tarihleri arasındaki sürede hiç maaş almadığı görülmektedir. Vefatından sonra, 12.09.1934 tarihli dilekçesine istinaden eşine 78 lira emekli maaşı tahsis edildiği görülmektedir.[370]

---

367 Berkes, Atatürk ve Devrimler, s. 21.

368 Bkz. M. Cevdet, *Müdderis A.Naim,* s.6-7; Ergin, *A.Naim Zatı ve Eserleri,* s.8-9; Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı,* s.25; Kuntay, *M. Akif,* s. 103; Ö. Lütfi Zararsız, *İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik,* Ankara 1980, s.184; *TDEA*, I-274; Ekmeleddin İhsanoğlu "*Darülfünun*" DİA VIII-525.

369 İAE, s. 9.

370 Bkz. Emekli Sandığı'ndaki dosyada bulunan ilgili evraklar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERLERİ

Ahmet Naim, çok velut bir yazar olmamakla beraber, telif ve tercüme kitapların yanı sıra pek çok makale de yazmıştır. Kitaplarının çoğunu Darülfünun'a müderris olarak atandıktan sonra yazarken, makalelerini de daha çok kendisinin de yazarı olduğu Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad mecmualarında yayımlamıştır. Ayrıca tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Servet-i Fünun* mecmuası, *İttifak* Gazetesi*, Tanin* Gazetesi*, Kelime-i Tayyibe* ve *Mahfil* gibi mecmualarda da yazıları yayımlanmıştır.[371]

İlk yazıları, kendi ifadesiyle "nefâisi asâr-ı arabiyeyi lisanımıza nakletmek"[372] amacıyla Servet-i Fünun mecmuasında "Bedâyiu'l-Arab" başlığı altında Arap edebiyatından seçtiği parçaların tercümeleridir. Bu tercümeler dilciliğinin ve mütercimliğinin başlangıcı sayılmıştır.

Daha sonraki yazılarında dinî, siyasî ve felsefî içerikli konuları işlemiş veya tercüme etmiştir. Dinî içerikli yazılarında İslam inanç esaslarını sahih bir şekilde ortaya koymaya çalışırken, İslam dininin akla ve mantığa uygun

---

371 1887'lerde yayınlanmış "Manzara" adlı dergide Ahmet Naim imzasıyla yazan şahıs, Seyyah Ahmet Naim'dir. 5 Eylül 1910 yılında Ahmet Haşim tarafından yayımlanan "Suavi" adlı haftalık siyasî-edebi gazetenin (Milli Kütüp. 1962 S4 235I) başyazarı olan zat ise Muhasebecizade Ahmet Naim'dir. Her iki yazarın da Babanzâde ile bir alakası yoktur.

372 Servet-i Fünun, Sy. 398, s.120.

olduğunu, ilerlemeye engel olmadığı tezini işlemiştir. Bu arada dinde yapılmak istenen modernist yorumlara da şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre toplumdaki cehaletin giderilmesi için en önemli adımların tefsir ve hadis alanında atılması gerekir. Bu nedenle eserlerinin önemli bir kısmı ya hadise dayalı ya da sadece hadisle ilgilidir.

Siyasî alandaki yazılarının temelini İslam birliği ve kardeşliği oluşturur. Buna bağlı olarak ırkçılık ve milliyetçilik aleyhinde mücadele etmiş, yazılar yazmıştır.

Ahmet Naim'in felsefe alanında yazdığı veya tercüme ettiği eserler, Türkiye'de sağlıklı bir felsefî düşüncenin yerleşmesi amacına yöneliktir. Özellikle felsefî terimlerin yerleşmesi konusundaki çalışmalarıyla bu konuda da öncü olmuştur. Bu arada İslam dinine yönelik tecavüz ve saldırılarla mücadele etmiş ve bu konuda da yazılar yazmıştır.

Yazılarının çoğu, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad[373] mecmualarında yayınlanmıştır. Ahmet Naim'in bu mecmualardaki makalelerinden bazıları daha sonra kitap halinde basılmıştır.

---

373 İstanbul ve Anadolu'da yayımlanmış olan haftalık fikir ve siyaset dergisi olan Sırat-ı Müstakim mecmuası Ebu'l-Ulâ Zeyne'l-Âbidîn ve Eşref Edip tarafından 14 Ağustos 1324 (1908) tarihinde yayım hayatına başlamıştır. 1912 yılına kadar bu isimle yayımlanmış, bu tarihten sonra (183. sayıdan itibaren) Sebilürreşad adıyla yayımına devam etmiştir. İttihat ve Terakki hükümeti tarafından çeşitli tarihlerde üç defa kapatılan mecmua 1925 yılında Takrir-î Sûkun kanunu ile yayımına ara vermiştir. 1948'de yeni harflerle yeniden çıkmaya başlamış, 1965 yılına kadar yayımına devam etmiştir. Yayın hayatı boyunca dinî, ictimaî, edebî ve siyasî konulara ağırlık veren mecmuanın yazı ailesi Manastırlı İsmail Hakkı, Ahmet Naim, Mehmed Akif, Eşref Edip, Tahir Mevlevi, M. Şemseddin, Kâmil Miras, Hasan Basri Çantay, Ömer Rıza Doğrul gibi seçkin kalemlerden oluşmuştur

KİTAPLARI

1. Temrinat: Kitap halinde basılan ilk eseri olan *Temrinat*, Arapça grameri için alıştırma kitabıdır. Bu eser Galatasaray Lisesi ders Nâzırı Mustafa Cemil Bey'in *"Mekteb-i Sultaniye'ye Mahsus Sarf-ı Arabi"* adlı kitabının uygulama ve alıştırma kitabı haline getirilmiş şeklidir. *"Sarf-ı Arabiyeye Mahsus Temrinat,* İstanbul 1316/1900" ve *"Sarf-ı Arabi ve Temrinat,* İstanbul 1323/1917" gibi isimlerle basılmıştır. Arapça öğretiminin gerekliliği ve öğretim yöntemleri hakkında önemli bilgiler içeren dokuz sayfalık bir girişle başlayan kitap 220 sayfadır.

2. Hikmet (Felsefe) Dersleri: Tam ismi *"Ulûm-u Âliye-i Diniyye Şubesinde Tedris Olan Felsefe-i İslamiyye'den Hikmet (felsefe) Dersleri"* olan bu eser, adından da anlaşılacağı üzere ders kitabı olarak hazırlanmıştır. 368 sayfa olan kitapta felsefe ve filozofun tarifi, konusu, kısımları, ilimlerin sınıflandırılması gibi konular işlenmiştir. Basım yeri ve tarihi Matbaa-i Hukukiye İstanbul 1329/1914'tür.

3. İslamda Da'vâ-yı Kavmiyyet: İlk olarak Sebilürreşad mecmuasının 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914 tarihli 298. sayısında *"Takip ve Tenkit Mecmuası Sahibi Nüzhet Sabit Beyefendiye"* başlığı altında uzun bir makale halinde yayımlanmıştır.

Aynı yıl Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı'nın 18. kitabı olarak 55 sayfalık bir risale halinde Darulhilâfe, Tevsi-i Tıbâat Matbaası'nda basılarak yayımlanmıştır.

Türkçülerce serdedilen ırkçı ve milliyetçi görüşler ile bunların dinî ve siyasî açıdan tehlikeleri ve zararlı sonuçları üzerinde durulmuş, ırçılık ve milliyetçilik akımları da Batıcılık gibi Batıdan gelen ve İslam birliğini bozan kanser kadar tehlikeli bir mikrop olarak değerlendirilmiştir.

4. Mebâdi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs: Georges L. Fonsegrive'nin *Psychologie* adlı eserinin birçok dipnot ve açıklama eklenerek yapılan tercümedir. Önsözünde kitabı tercüme ediş sebebini, kendisinden önce yapılan tercümelerin niçin başarılı olamadığını ve Türkiye'de felsefeye karşı olan ilgisizliğin sebeplerine değindikten sonra "... Tercümesini okuyucuların bilgisine sunduğum bu eser George L. Fonsegrive'nin tamamının tercümesi düşünülen *"Mebadi-i Felsefe"* isimli eserinin birinci kısmı olan *İlmu'n-Nefs*'in tercümesinden ibarettir. Bu kitap Fransa liselerinin felsefe programlarına uygun olarak düzenlenmiş öğretmen kitaplarından biridir." demektedir.

İslam akidesine göre ruh, emir ve sır aleminden sayıldığı için İslam alimlerinin ruhun mahiyetiyle meşgul olmadıklarını, filozofların Yunan felsefesini takip ederek yalnız "nefs" ilmini incelediklerini belirten H. Ziya Ülken, Ahmet Naim'in de bu geleneğe uyarak bir papaz kitabı olan Fonsegrive'nin ruhiyatını *"Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs"* adıyla tercüme ettiğini belirtmiştir.[374] Türkçe'de felsefe alanında yapılan ilk bütün tercüme sayılan bu eser; sonuna eklenen 100 sayfalık lügatçe bölümü ile toplam 631 sahifeten oluşmuştur. Eserin başarılı çevirisi yanında Türkçe felsefe terimlerini karşılığını göstermekteki isabe-

---

374 Ülken, *Tanzimat Fikir Hareketleri*, s.773, Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, s.261

ti açısından da önemli görülmüştür.[375] 1331/1915'te İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

5. İlm-i Mantık: 382 sahife olan Elie Rabier'in *Mantık* kitabının ilk bölümünün tercümesidir.[376] Birçok dipnot eklenerek yapılan bu tercüme, mantığın tarifi, konusu, taksimi, işlem ve kaplam gibi konuları içermekte olup 64 sahife halinde İstanbul Darülfünün Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi tarafından taşbasması olarak 1919'da yayımlanmıştır. Ders notları olarak hazırlanmış bu eserin bir nüshası İstanbul Belediye (Atatürk) kütüphanesinde H.T-245 numarada kayıtlıdır.

6. Kırk Hadis: İmam Muhyiddin en-Nevevi (ö. 676/1277)'nin "itikad, amel ve ahlak yönünden insanlara kemâlât rehberi olacak hadisler" diye nitelediği ve 42 hadisten oluşan *"el-Erbe'ûn"* adlı kitapçığı Ahmet Naim tarafından sade ve güzel bir Türkçe ile tercüme edilip 1925 yılında basılmıştır. Aslında Ahmet Naim, bu hadislerin büyük bir kısmını daha önce Sebilürreşad mecmuasında tercüme edip yayımlamıştı. Daha sonra, eserin geri kalan hadislerinin tercümesini de ekleyip kitap halinde bastırmıştır.

Kitap, Nevevi'nin mukaddimesi aynen alındıktan sonra, hadis metinleri harekeli olarak verilmiş ve hadisin sahabi ravisine işaret edilerek tercüme edilmiştir. Tercümenin sonunda hadisin, bazen sıhhat durumuna da işaret edilerek kaynağı verilmiştir.

---

375 M.Cevdet, *Müderris A. Naim*, s. 9. Ahmet Naim'in bu kitabı ve diğer eserlerindeki felsefe ve bilim terimlerine dair tartışmaları sözlük standartlarında ve uzun bir tetkikle İsmail Kara tarafından *Bir Felsefe Dili Kurmak* adıyla (Dergâh Yayınları: İstanbul 2001) yayımlanmıştır.

376 Necati Öner, *Tanzimat'tan Sonra Türk İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1967, s. 62-63.

Ahmet Naim, kitaba yazdığı önsözde, hadisin aslındaki i'caza riayet etmek için şahsî görüş ve açıklamalarını katmamayı prensip olarak kabul ederken, maksadın anlaşılması için ilavesi zaruri olan kelimeleri de parantez içinde göstermiştir. Yer yer bazı kısa açıklamalar da yapmıştır.[377]

Kırk Hadis edebiyatında Nevevi'nin *"Kırk Hadis"*i diğerlerini gölgede bırakmış,[378] Türkçe tercümeleri arasında da metin çevirisinin en başarılı örneği olma vasfının bu tercümeye ait olduğu kabul edilmiştir.[379]

7. Felsefe Istılahları Teknik Sözlüğü, Fransızca'dan Türkçe'ye: Ahmet Naim, 1329/1914'te yazdığı *Hikmet (Felsefe) Dersleri* adı ile George L. Fonsegrive'nin *Psychologie* isimli eserinin birinci kısmından 1331/1915 tarihinde yaptığı *"Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs"* adlı tercümesinin sonuna 100 sayfalık *Felsefî Terimleri Sözlüğü* denilebilecek bir lügatçe eklemiştir.

Bu luğatçe İsmail Kara tarafından yeniden düzenlenerek yayınlanmıştır.[380]

8. Tevfik Fikret'e Dair Filozof Doktor Rıza Tevfik Beyefendiye: Ahmet Naim'in *"Tevfik Fikret'e Dair"* adlı risalesi ise Filozof Doktor Rıza Tevfik'in 1920'de Türk Ocağı'nda Tevfik Fikret'in dinsizliğini değil, dindarlığını savunmak için vermiş olduğu ve başta Mehmet Akif olmak üzere İslamcılar'ı tenkit ettiği konferansına karşılık; *Tarih-i Kadim* şiirini, dinî açıdan gözden geçirerek hem şairi, hem de onu savunan Rıza Tevfik'i eleştiren makalesidir.

---

377 Örnekler için bkz: *"Kırk Hadis"* (Terc: A. Naim), Ankara 1985, s.17,18,25.

378 Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s.127.

379 Abdulkadir Karahan, *İslamî Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara 1989, s. 284.

380 Bkz. Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 333-391.

Bu makale önce Sebilürreşad, XV-373, s.176'da yayımlanmış, aynı sene (1920) kitap halinde basılmıştır.

9. Ahlâk-ı İslamiyye Esasları: Eserin aslı 1912'de Lahey'de toplanan ikinci Ahlak Kongresi'ne sunulmak üzere hazırlanmış bir tebliğdir. Dönemin Maarif Nâzır'ı Emrullah Efendi tarafından görevlendirilen Ahmet Naim, tebliğini hazırladığı sıralarda kabine değişmiş ve hükümet kongreye katılmaktan vazgeçmiştir. Bunun üzerine Ahmet Naim hazırladığı notları Sebilürreşad'ın 224. sayısından itibaren *Ahlak-ı İslamiyye Esasları* başlığı altında yayımlamıştır. Bu makale 1340/1924'te kitap halinde basılmıştır. 1945 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından sadeleştirilerek *İslam Ahlakının Esasları* adıyla 96 sayfa halinde Yüksel Yayınevi tarafından basılan eser, Çığır Yayınları tarafından 1976'da *İslam Ahlakının Esasları* adıyla tekrar sadeleştirilip yayımlanmış, son olarak Dr. Recep Kılıç tarafından *Ahmet Naim'in Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası* adlı 34 sayfalık bir bölüm eklenerek Diyanet Vakfı Yayınları (1995) arasında çıkmıştır.

10. Genel Çizgileriyle İslam: Dairetu'l Maarif için hazırladığı "İslam" maddesi daha sonra Sebilürreşad mecmuasında[381] *"İslamiyetin Esasları, Mazisi ve Hali"* adıyla yayımlanmış son olarak Çığır Yayınları tarafından sadeleştirilerek 1975 yılında *"Genel Çizgileriyle İslam"* adıyla yayımlanmıştır.

381 SR, XII-284, s.369.

MAKALELERİ

1. İttifak Gazetesinde Arapları Irkçılığa Karşı Uyaran Yazıları:

Ahmet Naim bu gazetede şu başlıklarla dört yazı yazarak Müslüman Araplar'ı ırkçılık konusunda uyarmıştır.[382]

1) "Arap kardeşlerimize bir nasihatımız"[383]

2) Arap İttihad Kulübü, Mehmet Emin Bey'e[384]

3) "Efrâd-ı Araptan İsa" imzalı mektup sahibine[385]

4) Bilcümle yazı arkadaşlarımızdan bir rica.[386]

İslam kardeşliği ve birliği meselesinde daima dikkatli ve titiz davranan Ahmet Naim, bu birlik ve beraberliği zedeleyecek her çeşit fikir ve harekete derhal karşı çıkmıştır. Bu yazılarında da Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da Arap İttihad Kulübü adı altında bir dernek kuran Araplar'ı tenkit etmekte ve uyarmaktadır. Araplar tarafından kurulan bu kulübe mutlaka bir isim verilecekse bunun "Arap" değil "Osmanlı" olması gerektiğini, çünkü "Arap" denmesinin Müslümanlar arasında ayrılığa sebep olacağını ifade etmektedir. İlk yazısına kulüp mensupları tarafından

---

382 Bu yazılar M. Ertuğrul Düzdağ *Türkiye'de İslam ve Irkçılık Meselesi, s.81-93* sayfaları arasında yer almaktadır.

383 *İttifak Gazetesi* 17 Ağustos, 1324/ 30 Ağustos 1908, Sy:4.

384 *İttifak Gazetesi,* 20 Ağustos 1322 / 2 Eylül 1908, Sy:17.

385 *İttifak Gazetesi,* 20 Ağustos 1322 / 2 Eylül 1908, Sy:17.

386 *İttifak Gazetesi,* 20 Ağustos 1322 / 2 Eylül 1908, Sy:17.

cevap verilmesi üzerine yazışma yukarıdaki başlıklarla devam etmiştir.

2. Vaizler: Bu makalede Ahmet Naim istibdat döneminde vaaz ve irşat faaliyetlerinin yasaklandığını, gerçek din alimlerinin vaaz rahlelerinden uzaklaştırıldığını, kalanlarının ise camilere sokulan hafiyeler yüzünden suya sabuna dokunmayan konuları anlatmak zorunda kalarak halkı uyuşturduğunu anlatmaktadır.

Gerçek vaizlerin nasıl olmaları gerektiğine değindikten sonra nübüvvet vazifesinin devamı sayılan bu görevin ne yazık ki uzun süreden beri çeşitli hükümet politikalarına göre istismar edilip zararlı sonuçlar doğurduğunu, böylece Müslüman milletin geleceğinin karartıldığını, hissiyatının uyuşturulduğunu belirtmektedir. Bu siyasetin bir sonucu olarak geçen dönemde (istibdat devri) vaizler resmen dersiamlardan aşağı bir derecede tutulmuş, özellikle ruus imtihanlarını kazanamayanların bu göreve atanarak milletin gözünden düşürüldüklerini, iktidarsız hale getirildiklerini ifade etmiştir.

Vaizlerin artık "fıtır sadakasını bana veren cennete girer" deme durumuna düşürüldüklerini, geçim sıkıntısından dolayı ilim öğrenmeye ve kendilerini yetiştirmeye vakit bulamadıklarını, vaaz kürsüsüne çıktıklarında ise bu eksikliklerini kürsüyü yumruklayarak gidermeye çalıştıklarını, akıl almaz hikaye ve hurafelerle cemaati oyaladıklarını, böylece zaten sağlam bir dinî eğitim görmeyen avamın ve özellikle gençliğin dalâlete girmesine sebep olduklarını belirtmiştir. Bununla beraber kabahatin tamamını, bu biçarelere yüklemek istemediğini, suçun

özellikle alimlerinin bu duruma düşmesine seyirci kalan duygusuz ve endişesiz millete ait olduğunu belirten Ahmet Naim en kısa zamanda vaizlerin durumunun düzeltilmesini istemiştir.[387]

3. "Devr-i İstibdat'da Mektebi Sultani'de Verilen Derslerden: İlm-i Tevhidin Tarifi, Suret-i Tedvini, Gayeti I ve II.

Dokuz makale halinde tefrika edilen bu yazılarda kelam ilminin tarifi ve konusu verildikten sonra bu ilmin aklî temellere bina edildiğini, inanç esaslarını savunmak için nadiren naklî delillere başvurulduğunu belirtmiştir.

Dinî inançları korumak için İslam'dan önce de kelam ilminin her ümmette var olduğunu ancak bu ümmetlerin dinlerinin aslî hüviyetini koruyamadıkları gibi yalan yanlış birçok şeyin de inanç esaslarına karıştırdıklarının tarihî bir gerçek olduğunu, hasmı ilzam etmek için din adına ileri sürdükleri delillerin akla aykırı olduğunu ve bu durumun giderek *"Sakın düşünme yoksa sapıtırsın."* şeklini aldığını kaydetmektedir.

İslam'ın gelişiyle akidenin yeniden sahih şeklini aldığını, İslam'ın hiç kimseden körü körüne inanmasını istemediğini aksine hep akletmeye ve düşünmeye çağırmak suretiyle, imana davet ettiğini örnekler vererek açıklamakta ve İslam dini ile akıl arasında bir çelişki bulunmadığını şu sözleriyle açıklamaktadır: "... Bunun içindir ki bütün Müslümanlar, dinî meseleleri ile beraber, Cenab-ı Hakk'ın varlığı, peygamberler göndermeğe kadir olduğuna inanmak gibi hususların ancak akıl ile tasdik edileceğine, dinî hükümler arasında aklın mahiyetini kavrayamayaca-

---

387 SR, I-2, s.22 vd.

ğı şeyler olsa bile aklen imkansız olan şeyler olmadığına ittifakla karar vermiştir." İkinci bölümde de bu anlamda kelâm ilminin tarihi gelişimi incelenmiştir.[388]

4. "Akide-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyânı"

Sırat-ı Müstakim dergisinin dört sayısında[389] yayımlanan bu makaleler daha önce yazılan İlm-i Tevhid'e dair makalelerin bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu makalelerinde Ahmet Naim, İslam'da sahih inanç esaslarının akla ve fenne aykırı olmadığını, dinin ilerlemeye mani olmadığını, bu alanda yapılan buluş ve icatların aslının İslam'da zaten var olduğunu ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

"İlm-i Tevhid'in ne olduğunu açıkladıktan sonra şimdi de inanç esaslarımızın ne olduğunu öğrenelim." diyerek başladığı yazısında Ahmet Naim, Allah'a nasıl iman edileceğini ve Allah'ın sıfatlarını genişçe anlatmaktadır. İkinci bölümde, yine Allah'ın sıfatları ve nübüvvet meselesi üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde, sahabe hakkında ehl-i sünnetin inancı özetlendikten sonra: "Dünyada da ahirette de kurtuluş sebebi olan nezih İslam inancımız budur, fıtratı bozulmamış insanlar bunu rahatlıkla kabul ederler." demiştir.

Dördüncü ve son makalesinde, İslam dininin hakikatin kendisi olduğu için girdiği kavmin içinde kök salıp kaldığını, iman nurunun girdiği kalpleri diğer dinlerin tasallutundan kurtardığını dolayısıyla bu dinin yayılması için büyük paralar harcamaya ve misyonerlik faaliyetleri yapmaya ihtiyaç duyulmadığını belirterek şu ilginç tesbitlerle yazısını bitirmiştir:

---

388 SR, I-3,4, s.37-55.
389 SR, I-5, s.75-76.

"... Bütün insanlık alemi bilerek veya bilmeyerek bu gerçeğin yücelmesi için çalışıyor. Zaman geçtikçe, medeniyet ilerledikçe, ilimler geliştikçe geleceği haber veren ayet ve hadislerin doğruluğu ortaya çıkıyor. Zaten başka ne beklenirdi? İlimlerin konusu eşyanın gerçeğini ortaya çıkarmak olunca, düşünürlerin dehaları ile ilim aleminde isim yapan bilginlerin aklen ve hissen red ve inkar edilemeyen keşifleri gerçeğin ta kendisi olan dinimizin hükümlerini teyit etmez de ne yapar? Zaten Kur'an-ı Kerim de bizi eşyanın ve yaratılışın sırlarını düşünmeye, ilahî kudretin eserlerini, hayvanlara mahsus bir basitlikle değil de insana yakışır dakik ve hikmetli bir bakışla düşünmeye çağırmıyor mu? Dinimiz ilmî gerçeklere aykırı olsa Cenab-ı Hak bu tarz düşünmeye nasıl izin verir? Buna göre bilim adamlarının bilmeyerek ve inanmayarak da olsa bu çalışmaları, Allah'ın bir fazlı ve ihsanı olarak kalplerimize yerleşen bilgi hazinelerinin kapılarını açtığı, Allah ve Rasulü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hikmete binaen manalarının keşfi gelecekte anlaşılacak olan sözlerini tefsir ettiği açığa çıkmaktadır.

Kısaca medeniyet aleminde ileri doğru atılan her adım İslam'a doğru bir yakınlaşmadır, ilimde ortaya çıkan her gerçek Müslümanın meşru malıdır. "Hikmet mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır." dedikten sonra gerçek bilim adamlarından, bilim adına ortaya çıkıp bilimin artık her şeyi çözeceği, kainatın bütün sırlarına vâkıf olduğu iddiasında bulunup gerçeklerden habersiz olan avamı saptırmaya çalışan cüretkârlara fırsat vermemelerini tavsiye eder ve "Zaten amacı gerçeği arama olan ilim ve fen, aldatma ve saptırmaya dayalı fikirlerden uzaktır." diye bitirir.

5. İlm-i Tarih, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyeyi Cenâb-ı Peygamberin Sureti Neşet ve Zuhuriyle Isbat eder.[390]

Mecmuanın dört sayısında yayımlanan bu makalesinde Ahmet Naim, İslam'dan önceki Arap toplumu ile Roma ve Bizans imparatorluğunun hakim olduğu toplumlardaki vahşeti, zulmü, düzensizliği ve cahiliyeti tasvir ettikten sonra İslam'ın gelişiyle sadece Arap toplumuna değil bütün dünyaya huzur ve refah geldiğini bunun da İslam'ın ilahî bir din olduğunun ispatı olduğunu anlatmıştır.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı açısından da meseleyi ele almış, hayatını kısaca verdikten sonra peygamberlikten önceki hayatında insanları cezbedecek, etrafında toplayacak bir özellik bulunmadığına dikkat çekerek davetinin ilahî olduğunu şu mısralarla ifade etmiştir:

"Bir mektebe oldi kim müdavim
Allah idi zatına muallim"

6. "Sırat-ı Müstakim Ceride-i İslamiyesi Müessisi Muhteremesine"

Ahmet Naim bu başlıkla gönderdiği mektupta mecmuayı, asırların zulüm ve cehaleti içinde aklen ve hissen ölmüş ümmete, diriliş ruhunu zihinlere ve kalplere yeniden üfleyen bir sur olarak nitelemekte ve iki buçuk senelik yayım hayatında bu ümmete öğretilecek çok şeyin olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Tefsir ve hadis alanındaki çalışmalara öncelik verilmesini, fakat şimdiye kadar bu konuda mecmuada bir yayın yapılmamasının

---

390 SM, I-10, 11,15,19, s.153,172,232,296 vd.

eksikliğine işaret ederek bunun en kısa zamanda giderilmesini istemiştir.

Hadis konusunda mütehassıs olmamakla beraber hiç olmazsa tercüme yoluyla yardımcı olabileceğini belirterek bu konuda Zebidî'nin *Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih'*ini tercüme edip göndermeyi teklif etmiştir.

Ahmet Naim'in bu teklifi mecmua tarafından memnuniyetle kabul edilmiş ve 120. sayıdan itibaren hadis tercümeleri mecmuada yer almaya başlamıştır.[391]

7. Lisan Meselesi

Edib-i Muhterem Süleyman Nazif Beyefendiye

Süleyman Nazif (1869-1927)'in 3 Eylül 1325 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde *"Liseyi bitirmiş veya bitirmek üzere olan çalışkan ve gayretli bir gencin kısa bir sürede Osmanlıca'yı çözecek kadar Arapça'yı nasıl öğreneceği"* şeklinde Ahmet Naim ve Hacı Zihni Efendiye yönelttiği soruya Ahmet Naim'in verdiği cevaptır.[392]

8. "Semâ": Mahfil[393] dergisi'nin 24. Sayısında yayınlanan Muhammed İzzet Beyin "Feza ve Sema" adlı makalesine cevaben Ahmet Naim'in Kur'an-ı Kerim'de geçen "yedi kat semâ"nın ne anlama geldiği ve Kur'ân ayetleri ile bilimin vardığı sonuçlar arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair makalesidir.[394] Bu makalenin bir özeti, Tecrid-i Sarih'te 222. hadisin açıklamasında da verilmiştir.

---

391 SM, V-120, s.256-258.
392 SM, III-55, s.39.
393 Tahiru'l-Mevlevi (Olgun) tarafından 1338-1344 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan aylık ilmî edebî mecmuadır.
394 Mahfil Mecmuası, III, (1341 Safer), Sy. 24, s. 73-80.

9. İslam'da çok evliliğe dair yazıları

Bu konuda şu yazıları yazmıştır:

1. Mudafaat-ı Diniye

Taadüdü Zevcat İslamiyet'te Men Olunabilir mi imiş?[395]

2. Mudafaat-ı Diniye

Li'l-bâtili savletün süme yazmahillu (Batılın Dehşetli bir savleti olabilir ama çok sürmez muzmahil olur?[396]

3. Mudafaat-ı Diniye

İnsafın O Yerde Namı Yok mu?[397]

4. Mudafaat-ı Diniye

Yine Taadüdü Zevcata Dair.[398]

Modernist eğilimleriyle tanınan Türkçü-İslamcılar'ın çıkardığı İslam Mecmuası yazarlarından Mansurzade Said Beyin "Ey inananlar! Allah'a itâat edin, Elçiye ve sizden olan buyruk sahibine itâat edin..."[399] ayetindeki "ulü'l-emr" kelimesinden yola çıkarak İslam'da taaddüd-ü zevcatın (çok evlilik) bir kanunla yasaklanabileceğini savunan yazısı üzerine verdiği cevaptır. Bu tartışma daha sonra uzamış Ahmet Naim yazdığı son yazısında *"Gerçek kimliğiniz ortaya çıkmıştır, şimdiye kadar yazdığım yazılarla yetinerek artık zehir saçan cevaplarınızın hiçbirine karşılık vermeyeceğim, bundan sonra size cevabım sükuttur."* diyerek noktalamıştır.

Ahmet Naim bu yazılarında söz konusu iddiaya mesnet edilen Nisa suresinin 59. ayetinde geçen "ulû'l-emr"-den ne anlaşılması gerektiğini, yetki ve sorumluluğunun

---

395 SR, XII-298, s.216.
396 SR, XII-304, s.309.
397 SR, c.XII-306, s.351.
398 SR, XII-308, s.376.
399 Nisa (4), 59.

sınırlarını, tarihî boyutuyla beraber açıkladıktan sonra Kitap, sünnet, icma ve kıyas ile sabit olan bir meselede içtihad yapılamayacağını savunmuştur. Bu iddiayı ileri süren yazara: "Mademki bu meseleyi İslam'a nispet etmek bühtan ve iftira ise onu yasaklayacak kanunu neden teklif ediyorsun? Yok olan bir şey yasaklanır mı?" diye sormuştur.

Konunun siyasî ve sosyolojik boyutuna da değinerek bu idianın kaynağının Avrupalılar'ın dedikoduları olduğunu, Fransızlar'ın bunu beğenmemesi olduğunu söyleyerek bu meseleyi bir Orta Çağ vahşeti olarak görme eğiliminde olan yazara bir Müslümanın ağzından ve adı "İslam" olan bir mecmuadan böyle bir iddiayı duymanın korkunçluğuna dikkati çekmiştir.

Hilmi Ziya Ülken'e göre bu makale Batı filozof ve alimlerine başvurularak yazılmış ilmî bir araştırma niteliğindedir.[400]

10. Bizde Din ve Devlet

Vakit gazetesi başyazarı Ahmet Emin Beyin *"Din ile Devletin Tefriki"* adlı yazısında yapılacak yeniliklerin başında acilen din ile devletin ayrılması maddesinin konulmasını teklif eden yazısına karşılık Ahmet Naim'in İslam'da din ile devletin ayrılamayacağını savunan yazısıdır.[401]

11. Tesettürle İlgili Yazıları

"Tesettür İşine Zabıta Karışmasın mı?"[402]

"Yine Tesettür Meselesi"[403] başlıkları altında iki yazı yazmıştır.

---

400 Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi,* s.203.
401 SR, XV-380, s.293.
402 SR, XVI-391, s.13.
403 SR, XVI-393, s.37.

Bazı gazetelerde tesettürün sadece dinî bir mesele olup ahlakla ilgisi bulunmadığını, ahlakın ise bir eğitim meselesi olduğunu ve hükümetin buna karışamayacağını savunan yazılara karşı Ahmet Naim'in tesettürün hem dinî hem de ahlakî bir mesele olduğunu, ahlakî oluşunun da dinden kaynaklandığını dolayısıyla hükümetin bu konuda tedbir alma hakkının olduğunu savunan yazılarıdır.

12. Bir Cevap

Ahmet Naim'in Sebulürreşad mecmuasının 361. sayısının 197-199 sayfalarında bir hadisi açıklarken "İslamî şiarların / adetlerin korunması konusunda yazdığı yazıyla ilgili olarak *"mütedeyin bir genç"* imzasıyla gelen bir mektuba verdiği cevaptır.

Modern eğitim ve öğretim görmüş dindar bir çevreden gelen gençte uyanan, uyandırılan şüpheleri ve içine düştüğü çıkmazları göstermesi ve aynı zamanda o dönemdeki gençliğin bir kısmının düşünce ve duygularını yansıtması açısından ilginç bir mektuba verilen ilginç bir cevaptır.[404]

13. Hüseyin Cahid Beyefendiye Açık Mektup

İtalyan Prensi Müsteşrik Leoene Caetani (1869-1926)'nin yazdığı İslam Tarihi'nin Tanin gazetesi sahibi Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) tarafından hükümet adına tercüme edilip yayımlanması üzerine Ahmet Naim'in yazdığı mektuptur.

Ahmet Naim, bu eserin varlığından yaklaşık on beş sene önce haberdar olduğunu, ancak İtalyanca yazıldığı için okuyamadığını ve bildiği bir yabancı dile tercüme edilmesini beklediğini, Türkçe tercümesi yayımlanan ilk iki

404 S.R., XIV-363, s.236.

cildi dikkatle okuduğunu ve tercümesini çok başarılı bulduğunu belirtmektedir. Kitabın muhtevasıyla ilgili olarak yazarın açık belge ve vesikaları çarpıtarak ilme ihanet ettiğini, dolayısıyla bu kitabın yayımlanmasının Müslüman mahallesinde salyangoz satmak anlamına geldiğini: *"Ben hiçbir açıklama eklemeden aynen tercüme ettim, alimler gerekli cevabı versin, elçiye zeval olmaz."* diyen mütercimin niçin düşmana elçi olduğunu anlayamadığını, kitabın tamamı hakkında şimdilik zaman ve zemin açısından müsait olmadığını ancak kitabın nasıl garazkâr ve kasıtlı bir üslupla yazıldığını göstermek üzere beş-on makale yazmayı düşündüğünü belirttikten sonra, bu makalelerinin Tanin gazetesinde yayımlanıp yayımlanamayacağını sormuştur.

Ahmet Naim'in bu isteğinin Hüseyin Cahit tarafından kabul edildiği Sırat-ı Müstakim tarafından yapılan açıklamadan anlaşılmaktadır.[405] Bunun üzerine Ahmet Naim'in yazdığı iki makale *Tanin* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makalelerin devamının niçin gelmediğini tesbit edemedik. Sırat-ı Müstakim bu mektupla beraber diğer iki makaleyi de tekrar yayımlamıştır. Bunların muhtevası hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

14. İslam Tarihi Hakkında

Medhal I ve *Medhal II* adıyla giriş mahiyetinde yazılan bu iki makalede mütercimin "tarafsız" olarak nitelediği yazarın hakaretvâri, garazkâr üslubu eleştirilirken Hıristiyanlık kiniyle ne kadar tarafgir davrandığını örnekler vererek göstermiştir.[406]

---

405 SR., XXV-638, s. 211.
406 SR., XXV-640-641, s. 244-260.

15. Şeyh Muhyiddin-i Arabî: Tefsirlerinde ve Yazılarında Batınilik Var mıdır?

Ahmed Hamdi Akseki'nin: "Muhyiddin-i Arabî'nin Kur'ân ayetlerinin tefsirine dair yorumlarını, nassın zahirine muhalif görüp, bir nevi batınî sapıklıklar olarak telakki eden Ahmed Hamdi Akseki'nin tereddütlerini gidermek maksadıyla yazdığı 2/3 Temmuz 1934 Pazartesi tarihli hususi bir mektuptur."[407]

407 Şeyh Muhyiddin-i Arabi: Tefsirlerinde ve Yazılarında Batınilik Var mı? SR. X/226, sh.9-11, Ağustos 1956 nşr. Dücane Cündioğlu, İbn Arabi'nin Yorumu, Akseki'nin Suali, Ahmed Naim'in Cevabı, Dergâh, Sy.99, Aralık 1997, s. 19-20.

ÇEŞİTLİ MECMUALARDAKİ DİĞER TERCÜMELERİ

Ahmet Naim'in tercüme makalelerini iki kısımda inceleyeceğiz: Birinci kısımda Arap edebiyatından seçtiği parçaların tercümeleri ile Fransızca'dan tercüme ettiği felsefî makalelerin isimlerini vereceğiz. İkinci kısımda ise hadis tercümelerine değineceğiz.

Arapça'dan yaptığı tercümeler genellikle onun edebi zevkini yansıtan parçalardır. Fransızca'dan yaptığı tercümeler ise felsefeyle ilgilidir. Aslında Edebiyat Fakültesi Mecmuası Tercüme Kısmı'nda yayımlanan bu makaleleri, bir kitabın ilk bölümleridir. Kendisi de tercümenin girişinde buna işaret ederek şöyle demiştir: "Fransa'nın son devirde yetişen en değerli filozoflarından Paul Jane'nin aris Edebiyat Fakültesi'nde tedris edip de sonra *"Mebadi-i Mâ Bâde't-Tabîa"* ve *"Mebâdiu İlmi'n-Nefs"* adıyla basıp yayımladığı iki ciltten oluşan eseri, metafizik ile psikoloji arasındaki tartışma konularına dair pek faydalı bilgiler, güzel ve kolay bir üslupla ifade edilerek yazılmış olduğundan vatanın ilimle uğraşan evladını muhtevasından haberdar etmek için tercüme ediyoruz."[408]

1. Arapça ve Fransızca'dan Tercüme Ettiği Makaleler:

a- Arapça'dan Yaptığı Tercümeler: Arapça'dan yaptığı bu tercümeler, *"Bedâyiu'l-Arab"* başlığı altında *Servet-i Fünun* mecmuasında yayımlanmıştır.

---

408 Bkz. *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I-1, 153.

1. *“İbn-i Fâriz’den”*[409]
2. *“Fazıl b. Yahya ile Bir Arabî”*[410]
3. *“Ferizdele’in Bir Kasîdesi”*[411]
4. *“Bir şâiri Bahâdır Yahud Bişr b. Ebî Avâne”*[412]
5. *“Semevel’in Bir Fahriyesi”*[413]
6. *“Esef-i Azîm”*[414]
7. *“İbn-i Fârizden”*[415]
8. *“Yine İbn-i Farizden”*[416]
9. *“Yine İbn-i Farizden”*[417]
10. *“Ebu’l-Ulâ el-Ma’arrî’nin Fahriyesi”*[418]
11. *“Kays-ı Âmirî’nin Garâmiyyâtından”*[419]
12. *“Kays-ı Âmirî’nin Hikâyâtından”*[420]
13. *“İntara’nın Hamâsiyyâtından”*[421]
14. *“İntara’nın Hamâsiyyâtından?”*[422]
15. *“Seyfu’d-Devle Hakkında, Mütenebbî’den”*[423]
16. *“Yine Mütenebbî’den, Hüseyin b. İshak Hakkında”*[424]
17. *“İbn-i Zeyd’in Bir Gazeli”*[425]
18. *“İbn-i Zerîk’den”*[426]
19. *“Ebu’l-Hasan el-Enbârî’nin Bir Mersiyesi”*[427]

---

409 Servet-i Fünun, XV-385, 330.
410 SF, XV-387, s. 359.
411 SF, XV-385, s. 391.
412 SF, XV-390, s. 406.
413 SF, XVI-392, s. 23.
414 SF, XVI-395, s. 71.
415 SF, XVI-396, s. 87.
416 SF, XVI-398, s. 118.
417 SF, XVI-400, s. 151.
418 SF, XVI-402, s. 187.
419 SF, XVI-404, s. 215.
420 SF, XVI-407, s. 267.
421 SF, XVI-407, s. 298.
422 SF, XVI-411, s. 327.
423 SF, XVI-415, s. 388.
424 SF, XVII-418, s. 21.
425 SF, XVII-421, s. 71.
426 SF, XVII-425, s. 130.
427 SF, XVII-426, s.150.

b- Fransızca'dan Yaptığı Tercümeler:

Bu tercümelerin ilk dördü, 1823-1899 arasında yaşamış olan Fransız Filozofu Paul Janet'in 1877'de Metafizik ve Psikoloji'nin İlkeleri (Principer de Metaphsyque et de Psychologie) adıyla yayımladığı iki ciltlik eserinin Bilim Felsefesine Giriş adını taşıyan birinci bölümün ilk dört kısmının tercümesidir. Darülfünun'da ders notu olarak kullanılan bu tercümeler Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasında dört makale halinde yayımlanmıştır.[428]

1. *"Felsefe Bir İlim midir?"*[429]
2. *"Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi"*[430]
3. *"Felsefede Misdak"*[431]
4. *"Geçen Ders Hakkında Bazı İzâhat"*[432]
5. *"Ruhiyat Dersleri" (Kitap Tenkidi)*[433]
6. "İlim Hakkında" (Emile Picard'dan Tercüme)[434]

---

428 Bu makaleler, Ülker Öktem tarafından kısa bir değerlendirmeyle birlikte günümüz Türkçesi'ne çevrilerek "Paul Janet'in Metafizik ve Psikolojinin İlkeleri kitabının Bilim Felsefesine Giriş Adlı Birinci Bölümündeki İlk Dört Kısmın Babanzâde Tarafından Yapılmış Çevirisi Üzerine Bir İnceleme" adıyla (İmaj Yayınları: Ankara 1997) yayımlanmıştır.

429 *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası (EF),* I-1, 1332, s. 153

430 EF, I-2, s. 197.

431 EF, I-5, s.508.

432 EF, I-6, s 598.

433 EF, II, s. 243-244.

434 EF, IV-V, s. 177-199.

MECMUALARDAKİ HADİS TERCÜMELERİ

Ahmet Naim'in ilk hadis tercümeleri Sırat-ı Müstakim mecmuasında yayımlanmıştır. Bu mecmuanın daha sonra Sebilürreşad ismini alarak yayımına devam ettiği dönemde de onun hadis tercüme ve yorumları devam etmiştir. Sırat-ı Müstakim mecmuasının kısa bir süre yayımına ara vermesi üzerine daha önce yayımlanan tercümeler o tarihte (1912) yayımlanmakta olan *Kelime-i Tayyibe* mecmuasında da yayımlanmış ise de Sırat-ı Müstakim'in tekrar yayımlanmaya başlanması üzerine Ahmet Naim'in tercümeleri de burada yayımlanmaya devam etmiştir. Bu mecmualardaki tercümeler ve özellikleri bu çalışmanın "Hadis Tercüme Metodu" bölümünde incelenmiştir. Burada sadece yayımlandıkları mecmuaların cilt ve sayı numaralarını vermekle yetineceğiz.

Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad'ın şu sayılarında hadis tercümeleri yayımlanmıştır:

1. SM, V-126, 121-131.
2. SM, VI-131-140, 149, 151.
3. SR, VIII-205, 206
4. SR, IX-212, 214, 221
5. SR, XI-283
6. SR, XII-294-295, 301-303, 305-308
7. SR, XIII-314-324,326-336
8. SR, XIV-361
9. SR, XV-366.

YARIM KALMIŞ ESERLERİ

1.Tecrîd-i Sarîh Tercemesi

Tam adı *et-Tecrîdu's-Sarîh Li Ahâdisi'l-Câmii's-Sahîh* olan ve Türkçe'ye *Buhârî Muhtasarı-Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* diye tercüme edilen eserin musannifi, Ebu'l-Abbas Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif b. Ebu Bekir Ahmed b. Ömer el-Yemâni eş-Şerci ez-Zebidî el-Hanefi olup 816/1413'de Yemen'in Zebid beldesinde doğmuş, 893'te yine orada vefat etmiştir. Muhaddis, edip ve şairdir. En meşhur eseri sistematik ve kullanışlı oluşuyla şöhret bulan Sahih-i Buharî'nin özeti sayılan *et-Tecrîdu's-Sarîh* adlı muhtasarıdır.[435]

Sahîh-i Buhârî'deki tekrar hadisler, hadisin farklı vecihlerini göstermek amacıyla değişik yerlerde getirildiğinden bir hadisin yerini bulmak güçtür diyen Zebidî, bu eseri hazırlamaktaki amacının hadisleri tekrardan ve kolayca bulunabilmesi için senetlerinden arındırarak yazmak olduğunu belirtmiştir. Bir hadisi ilk geçtiği yerde verdikten sonra ikinci geçtiği yerde farklı bir fazlalığı ihtiva ediyorsa yazdığını belirterek, Buhârî'deki müsned ve muttasıl olmayan hadisleri de kitabına almadığını ifade etmiştir. Maktu' ve muallak haberleri almadığı gibi içinde Nebi

435 Tecrîd Mukaddimesi, s. 2.

(sallallahu aleyhi ve sellem) anılmayan sahabe ve tabiin haberlerini de yazmadığını belirten musannıf, buna örnek olarak Sakife olayı ve burada cereyan eden tartışmaları göstermiştir. Hadisin sadece sahabi ravisini Buharî'deki aslına uygun olarak zikrettiğini belirtmiş ve bu kitabı rivayet edebilmek için Buharî'ye ulaşan birçok isnadlarının olduğunu söyleyerek bunlardan âli isnad olanların üçünü zikretmiştir.[436]

Yukarıda kısaca tanıttığımız bu eserin tercüme ve şerhi Ahmet Naim'i haklı bir şöhrete kavuşturmuştur. 21 Şubat 1341/1925 tarihinde, kuruluşunun henüz ikinci yılında olan Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, din hizmetlerinin mevcut durumu ve geleceği, Diyanet teşkilatından beklenen hizmetler, halkın dinî kültürünü besleyecek dinî eserlere olan ihtiyaç, din hizmetlerinin yetersizliği gibi konular tartışılmış ve Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi ve 52 arkadaşının imzasını taşıyan bir önerge Meclis'e sunularak, başta tefsir ve hadis tercümeleri, ilmihal ve hutbe kitapları olmak üzere ihtiyaç duyulan dinî eserleri yayınlamak üzere 20 bin lira özel ödenek konulması talep edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın hazırladığı Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsirle, Ahmet Naim Bey ve Kamil Miras tarafından tercüme edilen Tecrid-i Sarih işte bu Meclis kararının sonucunda vücut bulmuştur.[437] Bu işin takibi için Diyanet İşleri müşavirlerinden Ahmet Hamdi Akseki

---

436 *Tecrîd* I-VIII.

437 TBMM Zabıt Ceridesi, c. 14, s. 249-270, nakl. Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayın Faaliyetleri", İslamiyat Dergisi, IV (2001) 1, s. 63. Bu teklifin hazırlanmasında Kâmil Miras'ın katkısı için bkz. Veli Ertan, *"Prof. Kamil Miras Diyanet Dergisi"*, X-106,107, s.122-124; Eşref Edip, *M. Akif*, s. 101.

görevlendirilmiştir. Ahmet Hamdi Akseki'nin bu tercümeyi Mehmet Akif'in yapmasını ısrarla istediği ancak Akif'in, "*...o bunu benden daha iyi yapar."* diyerek her defasında Ahmet Naim'i tavsiye ettiği belirtilmiştir.[438] Sahih-i Buharî'nin tercüme ve izah edilmesinin Babanzâde Ahmet Naim Bey tarafından yapılması için Kamil Miras'ın da çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.[439] Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'in tercüme ve tefsir işi Elmalılı Muhammed Hamdi ile Mehmet Akif'e, Tecrid-i Sarih tercümesi de Ahmet Naim Beye verilmiştir.[440]

Ahmet Naim'in Arapça tercümelerindeki başarısını, ilim alemi Sırat-ı Müstakim mecmuasında yayımladığı *Tecrid-i Sarih* tercümesinden öğrenmiştir. Bu mecmuada başlayıp daha sonra Sebilürreşad mecmuasında devam eden hadis tercümelerindeki başarısı muhtemelen Sahih-i Buharî Muhtasarı'nı tercüme işinin ona verilmesinde etkili olmuştur.[441]

Ahmet Naim'in tercüme ve şerh ettiği bu eser 1346/1928 yılında İstanbul'da Evkaf Matbaası'nda basılmıştır. Hadis usûlüne dair bir mukaddime ile başlayan bu eserin ilk iki cildi 1928'de eski harflerle tamamlanıp basılmıştır. Ahmet Naim'in tercümeyi bitiremeden vefat etmesi

---

438 Ergin, A. Naim'in Zatı ve Eserleri, s.15.

439 Bkz. Nesimi Yazıcı, Kamil Miras: Hayatı ve eserleri, DİB yayınları, Ankara 2002, s. 50-51.

440 Diyanet İşleri Başkanlığı ile Elmalılı Hamdi Efendi ve Şair Mehmet Akif arasında yapılan Kur'ân-ı Kerim tercümesi ve tefsirine dair anlaşma metni için bkz.TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dosya: 2218 Yer No: 26.149.18. 26.10.1341 (1925) tarihinde imzalanan bu sözleşmeye göre mütercimler 6'şar bin lira karşılığında İtikadda Ehl-i sünnet, amelde Hanefi mezhebinin esaslarına riayet ederek Kur'an'ın tercümesi ile muhtasar bir tefsirini yapacaklardır. Ahmet Naim ile yapılan mukaveleyi ise ne yazık ki bütün çabamıza rağmen bulamadık.

441 Ergin, *A. Naim'in Zatı ve Eserleri*, s. 15.

üzerine tercümenin tamamlanması için görevlendirilen Kâmil Miras müsvedde halinde bulunan üçüncü cildin tercümelerini gözden geçirmiş, yer yer tashih ve itirazlarda da bulanarak tamamlamış ve 1936'da yeni harflerle basmıştır. Böylece Ahmet Naim tarafından tercüme ve şerh edilen Tecrîd-i Sarîh hadislerinin sayısı 584 olup mukaddime ile beraber üç cilt halinde basılmıştır. Tecrid'in kalan kısmının tercüme ve şerhi ise Kâmil Miras tarafından 1947'de bitirilmiş ve 1948'de basılmıştır.[442] 1957'de ise ikinci baskısı yapılmıştır. Eserin son olarak 12. baskısı yapılmış olup Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1993'te Ankara'da basılmıştır.[443]

2.Türkçe Sözlük

Ahmet Naim, Mehmet Akif ile birlikte, Asım Efendinin Kamus Tercümesi'ndeki Türkçe kelimeleri seçerek bir Türkçe sözlük hazırlamaya çalışmış, ancak bu girişimi yarım kalmıştır.[444]

---

442 Yazıcı, age, s. 53.

443 Ahmet Naim'in hadisçiliğini incelediğimiz bölümde bu eser ve mukaddimesi ayrıca geniş olarak tanıtılmıştır.

444 Kuntay, s. 113.

ŞİİRLERİ

Ahmet Naim bir aralık şiir de yazmış, hatta şiirlerini kitap olarak bastırmıştır. Fakat daha sonra bu şiirleri kendisi de beğenmeyerek, şairlikten vazgeçecek ve kendini ilme verecektir.[445] Nazmına örnek olarak, Mülkiye'de hocası olan Kuyucaklızade Muhammed Atıf Beyin vefatı üzerine 24 Eylül 1314 (7 Ekim 1898)'te yazdığı bir Mersiye, Ali Çankaya'nın Yeni Mülkiye tarihinde bulunmaktadır.[446]

---

445 Kuntay, s. 105.
446 Bkz. Çankaya, age, III, 604-605.

EKLER

EK 1: YAZILARINDAN SEÇMELER

BİR HADİS-İ ŞERİF[447]

"Düşman ile karşı karşıya gelmeyi temenni etmeyiniz de Allah-u Teala'dan afiyet ve selamet talep ediniz. Zira düşmanlarınızın eliyle ne gibi iptilalara giriftar olacağınızı bilemezsiniz. Onlarla karşılaştığınız vakitte de 'Ey onların da bizim de rabbimiz olan Allah-u Azimu'ş-şan! Bizim de nasiyelerimiz onların da nasiyeleri senin yed-i kudret ve tasarrufundadır. Onları hacîl ve şermizâr (utandıracak ve mahcup) edecek de ancak sensin diye dua ediniz.[448] Ondan sonra yerinizde oturup sebat ediniz. Üzerinize yürüdüler mi hemen kalkınız ve tekbir alınız."[449]

---

447 Sebilürreşad, (24 Eylül 328) C.32, Sy.214, s.103
448 (Bkz. Buharî, III, 1082; 1101; 1102, VI,2644; Muslim, III, 1362,1363.)
449 Bu Hadis-i Şerif, Hakim'in Müstedrek'inde mezkûr olan ehadis-i

Yine buna karib olan diğer bir hadis-i şerifte de: 'Onlara mülaki olduğunuz vakitte ise sebat ediniz. Ve zikr-i ilahîyi çokça ediniz. Onlar eğer gürültü, yaygara ederlerse siz sükûtu iltizam ediniz' buyurulmuştur.[450]

Devlet harp açmak üzeredir deniliyor. Düşmanlarımız her taraftan hücuma hazırlanmış, namus-i İslam'ı kesr edecek tekalif-i .... bulunuyormuş. Silahların her an patlayacağı beklentisi içerisindeyiz. Durum böyle iken cihadın faziletlerini Hz. Resul-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz Hazretleri'nin kutsal teşviklerini okuyucularımıza bildirmek icab ederse de bekasının mayası cihad sevgisiyle yoğrulmuş hayat nefesi üflendiği günden son nefesini verdiği ana kadar cihad menkıbeleriyle dolmaktan boş kalmamış bir millete, cihadın faziletlerinden söz etmeyi zaid görmüyor. Bununla beraber şimdilik ertelemeyi uygun buluyorum.

Bu hadis-i şerifi bugün Müslüman kardeşlerimizin ibretli bakışlarına arz etmemin sebebi -doğrusunu söylemek gerekirse- geçen hafta İstanbul sokaklarında dört beş gün geceli gündüzlü devam eden şamatalar, gösteriler ve mitinglerdi. Hükümet sıkıyönetim mührünü ağzımıza basıncaya kadar hep bir ağızdan savaş isteriz. Düşmanlarımız kahrolsun dedik durduk. Düşmanlarımızın mağlubiyetini, kahrolmasını, gazaba uğramasını temenni etmeye bunun için gece gündüz huzur-u ilahîde el açıp yalvarmaya kırık bir kalp ile niyazda bulunmaya diyeceğimiz yoktur. Fakat

---

şerifedendir. Ravisi Hz. Cabir (ra)'dir. (Yukarıda geçtiği üzere hadis hem Buharî hem de Muslim'de birden fazla geçmesine rağmen Hakim'in bu hadis, Buharî ve Muslim'in şartlarına uygun olduğu halde tahric etmemişlerdir (Müstedrek, 2/87 H. No: 2413) demesi, bir zuhul eseri olsa gerektir. Muhtemelen Ahmet Naim de bu açıklamaya binaen kaynak olarak sadece Müstedrek'i vermiştir.)

450 Bu son iki kısım için bkz. Taberani, Evsat, ; Sağir, II,65 H. No :790.

savaş istemek gördüğünüz gibi Muhammedî (sallallahu aleyhi ve sellem) pak ruhun razı olacağı işlerden değildir. Özellikle yeri göğü inleten bu nümayişler (gösteriler) İslamî ruhun ciddiyetiyle hiç bağdaşmıyor. Nümayiş! İşte size İslam'ın hiç de hoşlanmadığı bir kelime. Nümayiş kelimesinin zımnında az çok sahtekarlık vardır.

İslam'ın en çok nefret ettiği şey sahtekarlıktır. Sahtekarlık din ve inançla ilgili olunca onu nifak olarak adlandırmıştır. Tamam Müslümanca hareket edeceksek ya göründüğümüz gibi olmalı ya olduğumuz gibi görünmeliyiz. Hiç bir ayıbımız olmadığı zamanlarda olduğumuz gibi görünmeli fakat şarlatanlığa boşboğazlığa yorumlanabilecek davranış ve hareketlerin tamamından kaçınmalıyız. Güçlü, azimli, ayakları yere basan cesur biri gibi. Biz musibetin yılmaz cengaver kahramanları olduğumuzu ise şehir kaldırımlarında değil savaş meydanlarında gösterelim.

Düşmanlarımız bizi kızdırmak için böyle yapıp dururken: "Biz sessiz mi kalalım?" diyeceksiniz. Hayır sessiz kalmayalım fakat onlara vakar ve sükûnetle karşılık verelim. Hem emin olunuz ki vakar ve sükûnet halimiz, düşmanlarımızın kalbine hiç ummadığımız bir korku ve ürperti verir. Hem anlamam onların her yaptığını yapmaya niçin gerek duyuyoruz? Gerçi vakıa, kâfirlerle mallarınızla nefislerinizle ve dillerinizle cihad ediniz diye diğer bir emir varit olmuştur. Fakat mücâhede "Düşmanlarımız kahrolsun veya şöyle keseriz, böyle asarız" demekle olmaz. Düşmanları gerçek manada tehdit edecek, kalplerini korkutacak sözlerimiz varsa söyleyelim, yoksa onlara cevap ve karşılığımız olsun savaş meydanındaki sebat ve celadetimiz olsun.

Miting yapma fikrine karşı değilim, çünkü o milletin resmî olmayan bir meclisi niteliğindedir. Millet orada ifra-

ta varmamak, devletin siyasetini bozmamak, selametini tehlikeye atmamak şartıyla bazı isteklerini, bazı arzularını belli bir şekilde hükümete sunabilir, fakat konuşmacılar anlamsız böbürlenmelerle, şer'an yasaklanmış atıp tutmalarla Hz. Resul-i Ekrem Efendimizin zem ettiği şekaşik-i hitabetle, luğat parçalamakla...

Savaş istemek bahsine gelince, bunda da rehberimiz yazımızın başında zikrettiğimiz Nebevî Hadis-i Şeriftir. Cihadı namazdan sonra en faziletli ibadet sayan "Yedi büyük günahtan sakınınız: Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, savaş meydanından kaçmak... hadisi şerifine göre savaş safından kaçmayı, şirk ile adam öldürmekle beraber sayacak kadar büyük bir günah kabul eden, hatta mensuplarını sayıları fazla iken iki kat, az iken on kat fazla düşmana karşı sebat ve mukavemeti vacip kılan bir dinle mütedeyyin oluğumuz halde düşmanla karşılaşmayı arzu etmekten acaba neden men' olunuyoruz?

Bunun cevabı Said b. Cübeyr (r.a.)'in rivayet ettiği hadis-i şeriftir: "Nebiy-i muhterem, sefere çıktıkları zaman Cenab-ı İlahî'den çokça afiyet talebinde bulunuyordu. Ashaptan biri: "Ey Allah'ın Nebisi! Cenab-ı Allah'tan çokça afiyet talebinde bulunuyorsun. Halbuki biz iki şey arasında muhayyeriz: Ya fethe nail oluruz, ya şehit oluruz deyince Rasul-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimiz Hazretleri: '(Hezimeti kast ederek) Ben sizin için bu ikisi arasındaki şeyden korkarım.' buyurdular."

Kısacası şerefimize nâkısa verecek, İslam'ın itibarını düşürecek teklifler karşısında metin olalım, İslam'ın alanını (İslam topraklarını) zilletten tebrie edelim. Bu teklifleri -dil ile yapılan cihad kabilinden olduğu için- şiddetle reddedelim. Zira İslam'ın ruhu zilletten incinir. Bunu hiç

bir zaman kabul etmez. Ancak nümayişlerden vazgeçelim. Zira sahtekarlık değilse bile, Rabbim muhafaza etsin, şaşkınlık alametidir. Sokak sokak dolaşarak "Kahrolsun fulan! Mahvolsun fulan!" diyeceğimize, zaferi elde etme yollarını ağırbaşlılıkla düşünelim, çalışalım. Bir taraftan da düşmanın kahrolmasını, İslam'ın muvaffak olmasını, beş vakitte secde başında mahzun bir kalp ile derûnî niyazlarla Cenab-ı Hayru'n-Nasirin'den taleb edelim ve Nebi'nin yüce sünnetine uyarak: "Ey bize kitabı gönderen, bulutları yürüten, Ahzab savaşçılarını kaçıran şanı yüce Allah! Onları hezimete uğrat ve bizleri onlara karşı muzaffer eyle!" duasını usulüne uygun okuyalım. Çünkü "Zafer ancak Allah katındandır." ayeti gereğince, zaferin ne taraftan geleceği belli değildir. "Ve ben, benim yüzümden benim için kalbi mahzun olanların yanındayım." hadisi kudsisine nazaran Allah yolunda inkisar etmiş kalplerden sadır olmuş nusret duasının -sair dualar gibi- Allah katında kabul olma ihtimali çok yüksektir. Düşmanın üzerine zamanı gelmedikçe atılmayalım. Fakat atıldığımız düşmanla karşı karşıya geldiğimiz zaman da "Onlarla karşılaştığınız zaman sabrediniz ve biliniz ki cennet kılıçların gölgesi altındadır" hadis-i şerifine iman ederek sabır ve sebat edelim. Ve cennetin kılıç gölgeleri altında olduğunu bilelim.

Ahmet Naim

HADİS RİVAYET METODUNUN TARİH METODOLOJİSİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI[451]

Ahmet Naim, hadisçilerin dinî metinleri rivayet ederken "Mustalahatu'l-Hadis" adı altında geliştirdikleri rivayet metotlarının, bilimselliğini ortaya koymak için bunları, mantık kaideleri ve buna bağlı olarak geliştirilen "methode historique" denilen tarih metodolojisi kurallarıyla karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmada, metodolojinin yeni çağın başlarında ortaya koyduğu bilimsel kuralların hadisçiler tarafından asırlarca önce senet ve metin tenkit kuralları adı altında başarılı bir şekilde uygulandıklarını, bunun da hadisçilerin bu alandaki öncülüklerini ve üstünlüklerini ortaya koyduğunu belirtmiştir.

Karşılaştırmaya tarihin geçirdiği aşamalara kısaca değinerek başlayan Ahmet Naim'e göre, tarihi olaylar, geçmişte kalmış, duyularla gözleme ve inceleme imkanı olmayan ölü olaylardır. Aktarılan şekilde olup olmadıklarını deneme imkanı olmadığı gibi, bunları öğrenmek için başkalarının duyularına ve hafızalarına müracaat etmekten başka çare olmayan bir kere olmuş bitmiş olaylardır.

---

451 Hüseyin Hansu'nun, Babanzâde Ahmet Naim ve Türkiye'de Hadis çalışmalarının Yeniden Başlaması (İslamî Araştırmalar Dergisi, (1997), s.178-182'de yayınlanan makalesinden özetlenerek alınan bu yazının aslı Tecrid-i Sarih Mukaddimesi, s. 82-100. sayfalar arasındadır.

Bu özelliğinden dolayı da tarih ilminin güvenilirliği meselesi, hâlâ çözülememiştir. Dolayısıyla buna dayalı olarak geliştirilen tahlil ve yorumların geçerliliği de her zaman tartışmaya açıktır.[452]

Ancak buna bakarak tarihin verdiği bilgilere güvenmemek yanlıştır. İlmî olmak kaydıyla şahit olmadığımız birçok olayın vukuuna inanmak mümkündür. Tarihi kendi gözlemlerimize indirgeyerek insanların şehadetini kabul etmemek, şahitliklere dayalı olarak yazılmış tarihle beraber birçok bilgimizi de altüst edecektir. Çünkü yaptıklarımızın yüzde doksanında merviyata ve başkalarının gözlemlerine dayanırız ve çoğu zaman da bunda isabet ederiz. Hatta gözlem ve deneye dayanan pozitif ilimler bile, bu sahadaki bilginlerin şehadetine dayanılarak kabul edilir. Bir fizikçi veya kimyacı, bu ilimlerin çok az bir kısmını bizzat gözleyerek veya deneyerek inceleme fırsatı bulabilir. Bundan dolayı, yalan ve hata karışmamış bir rivayetin, şehadet veya ihbarın ilmî bir değeri vardır. Böyle bir şehadet veya ihbarın geçerliliği ve doğrudan doğruya elde edilmiş bilgi gibi kabul edilebileceği, mantıkta hem tümdengelim (limmî delil) hem de tümevarıma (innî delil) dayalı gizli bir istidlal ile sabittir. Tümdengelim delili şudur:

– Filan ravinin verdiği haber, yalan ve bilgisizlik veya hata ihtimalini ortadan kaldıracak niteliktedir.

– Böyle olan her rivayet de mervinin varlığına veya vukuuna hüccettir.

– Öyleyse bu rivayet de mervinin varlığına veya vukuuna hüccettir.

Tümevarım delilinde ise, olayın haber verilişi göz önüne alınca, ihbarın bazı ayırıcı niteliklerinden ravinin

452 Tecrid Mukaddimesi, I, 83.

ehliyeti ile doğruluğuna ve onun bu iki niteliğinden de haberin doğru olduğu sonucuna varılır. Öyleyse yapılması gereken, haberlerin doğruluğunu, haber verenin güvenilirliğini incelemek böylece bize ulaşan haberleri, metodoloji kaidelerine göre bilimsel olarak tenkit etmek, ondan sonra da eser ve vesikaların gösterdiği olayları göz önünde canlandırıp sebep ve illetlerini araştırmaktır.[453]

Tarihin sözlü ve yazılı kaynakları demek olan merviyyat (traditions) ve mektubatla (ecrist) ilgili tenkit kuralları ya olayın kendisine ya da ravilerine, hadisçilerin deyimiyle ya metin ya da senetle ilgili olduğunu belirten Ahmet Naim özetle şunları söyler:

Metne yönelik tenkit noktaları:

1. Nakledilen olayın her şeyden önce mümkün olup olmadğına, aklî ilkelere ve ilmî kaidelere uyup uymadığına bakılarak aklen muhal olanı reddolunur. Mesela Çin imparatorunun gökyüzünün oğlu, Japon imparatorunun güneşin oğlu (Mikado) olduğuna dair efsaneler bu türden olup ilk bakışta reddedilecek haberlerdir. Bazı rivayetler de akla aykırı olmaz fakat kaynağı belli değildir. Bu çeşit rivayetlerin haber verdiği olay ne kadar eski, oluş tarihi ile kayıt ve tespit tarihleri arasındaki süre ne kadar fazla ise o kadar az güvenilir kabul edilir. Arapların Ad, Semûd, Amâlika gibi yok olmuş kavimler hakkındaki rivayetleri gibi. Bunlar daha güvenilir kaynaklardaki bilgilerle desteklenmedikçe doğruluklarına veya yanlışlıklarına dair bir değerlendirme yapılamaz. Ancak ayrıntıları ve nakil şekilleri açısından şüpheli olsalar bile, rivayetlerin bütününden olayın varlığı anlaşılabileceği gibi, bazen de ilgili oldukları kavmin ahlak ve yaşayışlarına ait önemli bilgiler

453 Tecrid, I, 84 vd.

ihtiva edebilirler. Fakat yine de bunları tarihi rivayetler arasına katmak doğru olmaz.

Ahmet Naim bu noktada bir haberin her zaman aklî ölçülerle değerlendirilemeyeceğini aklen müsteb'ad (akla uzak, mümkün oluşu aklen zor) kavramı etrafında tartışarak meselenin hassasiyetine dikkat çeker. Buna göre aklen müsteb'ad olan rivayetleri her zaman reddetmek doğru değildir. Akla uygunluk konusunda rivayet edilen olayların ne dereceye kadar muhtemel veya müsteb'ad olduğunu hesaba katmak ve ona göre tasdik veya inkar etmek gerekir. Önceleri müsteb'ad hatta muhal olduğu düşünülmüş çok şey vardır ki, sonradan gerçek olduğu ortaya çıkmıştır. Sinema, telefon, telsiz gibi bir asır öncesinde muhal sayılmış buluşlar gibi. Ahmet Naim, bu örnekleri verirken şu ifadeyi kullanmaktan kendisini alamamıştır: "Bugün hatta telsiz sinemanın (television) tatbikatını saha-i tahkika çıkarmaya çalışıyorlar. Aya seyahati bile aklına sardıranlar vardır."[454]

Dolayısıyla her müsteb'ad olan şeyi müsteb'addır diye reddetmek ilme aykırıdır. Buna göre "Filan olayın benzerine şimdiye kadar rastlamadık." veya "Bunu aklım almıyor." demekten başka bir delile dayanmaksızın şehadet ve rivayetin sıhhatini yok edecek bir kusur bulamayan kimselerin rivayetlerini kabul etmemek ilmî bir tutum değildir.

2. Yazılı vesikalarda da metin tenkidi yapılır. Yazının yazarına ait olduğu kesinleştikten sonra muhtevasına yani metnine geçilir. Eser sahibinin anlattığı şeyler akla yatkın mıdır? Kapalılık ve çelişkiden uzak mıdır? Olayı yazan bizzat kendisi mi görmüştür? Yoksa çağdaşların-

454 Tecrid, I, 87.

dan işiterek mi yazmıştır? Rivayete ehliyeti, doğruluğu, aklî yetenekleri, hafızası, olayı hemen kaydedip etmediği, dolaylı nakletmişse aradaki kişilerin durumu gibi hususlar araştırılmadıkça yazılı vesikaların güvenilirlik derecesi hakkında itimada şayan bir ilim hasıl olmaz, olsa bile haber-i vahid derecesinden öteye gitmez.

Metodolojinin senet tenkidi için tespit ettiği kurallar ise özetle şöyledir:

1. Prensip olarak bir olay ne kadar alışılmışın dışında ve akla aykırı görünüyorsa ravilerin doğruluk derecelerinin o kadar sıkı aranması gerekir. İstenilen nitelikleri taşıma derecesine göre rivayet kuvvet kazanır. Buna göre rivayet ya doğru, ya yalan ya da şüpheli olur.

İkinci ve üçüncü ihtimal durumunda ravinin, yalancılığı ile tanınmamış veya rivayetinde yalan söylememiş, her duyduğunu veya gördüğünü yeterince araştırmadan rivayet etmemiş biri olduğuna kanaat getirilmiş ise sadece doğru olma ihtimali kalır.

2. Ravi ya bir ya da birden fazla olur:

Ravi bir kişi ise, doğru sözlü, akıllı ve dirayetli olmasına, anlayış ve zekasının rivayet ettiği haberi anlamaya ve nakletmeye yeterli olup olmadığına bakılır ki bu da ravinin ahlakî durumunu ve ruh halini iyice bilmeye bağlıdır. Yani ravi yalancılığı ile tanınmış mı? Özellikle rivayet ettiği haberde yalan söylemekte bir çıkarı var mı, yok mu? Her iki durumda hafızası gevşek mi kuvvetli mi? gibi nitelikler aranır.

Tabiatıyla bu durumları her zaman kesin olarak bilmek kolay olmaz. Bu nedenle de haber-i vahid her zaman kesinlik bildirmez. Bununla beraber tarih ilminde bazen tek başına hüccet olan raviler bulunur. Dolayısıyla adl

ve zabt sıfatlarını taşıyan bir ravinin rivayeti büsbütün kıymetsiz değildir.

Raviler birden fazla ise önce tek tek incelenip tezkiye edildikten sonra sözlerine bakılır; sözleri ya tutarlı ya da çelişkili olur. Rivayetlerin tutarlı olması, anlaşma veya hepsini yalana sevk edecek yahut da yanıltacak bir duruma bağlı değilse, doğruluktan başka ihtimal kalmaz. Haber de kesinlik derecesinde zan ifade eder. Avrupa mantıkçılarınca pek değinilmediği halde, İslam alimlerine göre yalan ve yanılma üzerinde ittifakları aklen muhal olan bir topluluk tarafından verilen habere -ki buna mütevatir haber denilir- inanmamak inat ve kibirden başka bir şey değildir.[455]

Tarihçiler tarafından en çok başvurulan yazılı kaynaklar da senet tedkikinden geçirilir. Bu da yazının apocryphe (sahte) olup olmadığının incelenmesidir.

Ahmet Naim'e göre ravilerin durumlarını incelemek rivayete göre olması kesin veya ona yakın olan fiil ve olayları, sebep ve illetlerini sonradan araştırmak üzere kabul etmek, tarihin inceleme ve araştırma metotlarının gereklerindendir. Tarih, ancak şahitliklere dayalı olarak yazıldığından ciddi, algılama gücü kuvvetli ve doğru sözlü bir insanın rivayeti bizi doğru bir kanaate ulaştırmaya yetebilir. Şu halde tarih ilminde, kendi ortamında güvenilir olan bir şahidin ifadelerine makul bir güven göstermeliyiz.

Rivayetler ve nakiller böyle sıkı bir incelemeden geçirilirse, elimizdeki tarih kitaplarının acaba ne kadarı bu ölçüye göre ilmî sayılabilir? sorusunu soran Ahmet Naim şöyle devam eder: Tarihî vesikaları böyle bir süzgeçten geçirmek, mazi hakkında insan bilgisinin çok az olduğunu

455 Tecrid, I, 89.

itiraf etmek etmek olacağı için o koca koca ciltleri pek aza indirmeye razı olmak demektir. İkinci olarak böyle eserler mazi hakkında çok şey bilmek isteyen okuyucuların merakını tatmin etmekten uzak olacaktır. Bu sakıncalardan dolayı tarihçiler hem nakil ve rivayetleri edebi bir şekle sokmak, hem de gerekli vesikalarla sabit olmayıp eksik kalan kısım ve boşlukları hayali ayrıntılar ve olaylarla doldurarak bu karmaşık olaylar bütünü üzerine tahlil ve yorum yaparlar. Bu tahlil ve yorumlar ise zan ifade eder, zannın ise ilimde bir kıymeti yoktur.[456]

Yahudi ve Hıristiyanların kendi kitapları hakkındaki ihtilaflarına bakılırsa, bugün dünyada hiç bir dinin mensupları Müslümanlar kadar, peygamberlerinin hayatını ve öğretilerini şüphe ve zandan uzak bir şekilde ayrıntılarıyla bilmezler. Çünkü kendileri ile ilk dindaşları arasında muttasıl bir senet yoktur. Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) kadar maruf ve hakkında o derece sahih vesikalar toplanmış bir fert dünyaya gelmemiştir. Dinî olan bu vesikalar, aynı zamanda tarihî vesikalardır. Dolayısıyla İslam tarihini, hele hele ilk dönemini yazmak isteyen bir tarihçi, İslam ve Müslümanların geçmişini olduğu gibi yansıtmakta hiç bir zorluk çekmez.

Ahmet Naim metodolojinin, rivayetleri tenkit kurallarını bu şekilde özetledikten sonra İslamî nakilleri İbn-i Hazm'e (456/1064) dayanarak şu şekilde tasnif eder:

1. Kitabullah: Kur'an-ı Kerim'in sure ve ayetleri, her devirde bütün ümmet tarafından kendisinden sonraki ümmete tebliği suretinde bir tevatürü haiz olduğu gibi, kıraat alimleri denilen bir ulema sınıfının muttasıl bir isnat ile mahfuz olan müselsel rivayetleri de ayrıca bir

456 Tecrid, I, 91.

tevatürü haizdir. Namaz, zekat ve haccın yapılış şekilleri de bu şekildeki bir tevatürle sabittir.

2. İkinci derecedeki nakiller: Ayrıntıları bütün ümmet tarafından bilinmediği halde ilim ehli bir topluluğun ilim ehli bir topluluğa her asırda naklettiği hükümlerdir. Hac menasiki, zekat hükümleri vs.

3. Üçüncü derecedeki nakiller: Hepsinin zatı, şanı, adaleti, içinde yaşadıkları zaman ve mekan bilinen ve her biri rivayet ederken kendisine haber veren zatın ismini, kimin oğlu olduğunu, nisbetini bildirerek, sikatın sikata bildirdiği nakillerdir. Bu tür rivayetlerden de dinî hükümlerin alınabileceğinde tereddüt edilmez.

4. Bunlar da sikanın sikaya rivayeti olmakla beraber, isnattaki son ravinin durumu bilinmediği için bazılarınca amel edilebilirse de bir çok İslam alimine göre amel edilmez.

5. Senedinde cerhe uğramış bir ravi bulunan nakillerdir ki genellikle reddedilir.

6. Sahabe ve tabiine dayanan haberlerdir ki bunlarla amel etmek tartışmalıdır.[457]

Dinî rivayetlerle amel etme konusunda da Ahmet Naim, İslam alimlerinin görüşlerini şu şekilde gruplandırır:

1. Senet yönüne ağırlık verenler: Bunlar senedi sahih görünce, artık başka bir şey aramaksızın hemen hadisin sıhhatine hükmetmişlerdir. Bunu doğru bulmayan Ahmet Naim, bu ilmin ileri gelen alimlerinin: “İsnadın sıhhati hemen metnin sıhhatini gerektirmez.” görüşünde olduklarına işaret eder. Ravi, hata ve yanılma veya mana ile rivayet yüzünden, şari’in maksadını tam olarak ifade etmemiş olabilir. Bunun için ehil olmayan kimsenin, bir hadisin

457 Tecrid, I, 95.

sadece isnadını sahih bulmakla hemen metnin sıhhatine hükmetmesi caiz değildir. Çünkü senedi sahih olan hadisin gizli bir kusuru bulunabilir. Nitekim bu görüşte olanlar, bazen çok zayıf hadisleri bile kabul edebilmişlerdir.

2. Diğer bir grup da senede bakmayıp hadisin metnini önemli görmüştür. Bunlar isnadı tenkit edilmiş olsa bile, mezhep ve meşreplerine uyarsa "Aleyhis's-Salat ve's-Selam şöyle buyurdu." demekte beis görmezler. Mu'tezile ve bazı Kelam fırkaları, mezheplerine uymayan hadisleri, senetleri çok sağlam olsa bile, akla aykırılık gerekçesiyle reddetmişler, buna karşın mezheplerine uyan hadisleri ise zayıf bile olsa Resulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet etmekte bir beis görmemişlerdir.

3. Bunlar arasında orta yolu tutan üçüncü bir grup daha vardır ki bunlar, senedi veya metni tek başına esas almadan şari'in maksadını her iki yönde araştırma yolunu seçerler. Böylece meseleyi hakkıyla değerlendirip gerek isnada gerekse metne bakıp hak hangi yönde tecelli ederse öylece kabul ederler. Hakka tabi olmayı hevaya tabi olmaya tercih edenlere yakışan bu yoldur. Ümmetin seçkinleri, öteden beri bu sonuncu metodu takip etmişlerdir.[458]

---

458 Tecrid, I, 275-277.

BİZDE DİN VE DEVLET[459]

Ahmet Emin (Yalman 1888-1973)'e Cevap

Vakit'in "Sulh hazırlığı" başlığı altındaki makaleler ve mütalaalar serisini okudum. Vukuf ve malumatı akran ve emsalini kıskandıran genç refikimiz -kendi kavlince- bir İngiliz dostundan iktibas ettiği fikirlerin, doğruları pek çok olmakla beraber, bazı noktalarda ve ezcümle sulh masasına çağrılacağımız sırada Avrupalı dostlarımıza, düşmanlarımıza şirin görünmek için yeni bir tuvaletle arz u endam ederek yapacağımız acil ıslahatların başında din ile devleti birbirinden ayırmak maddesini koymak lüzumunda kendilerine katılmıyoruz.

Buna İslâm (mecmuasın)ın verdiği mufassal cevap, kâfi ve yeterli olmakla beraber Ahmed Emin Bey ile müsadenizle bendeniz de bir hasbihalde bulunmak isterim.

Her şeyden önce rivayetlere göre nihayet bir ay sonra akdedilecek olan sulh konferansına kadar geçecek kısa bir müddet içinde, genç mütehassıslarımızın gönlünce kendimize çekidüzen verebileceğimizi hiç de zannetmem. Bu kadar kısa bir zamanda içtimaî kıyafetimizi değiştirmek değil, terziye ısmarlayacağımız kostümü bile elde etmek mümkün değildir. Böyle bir teklif, içtimaî konuların ve

---

459 Sebilürreşad, XV, 293-94 (1334)'te yayımlanan bu makalenin sadeleştirilmiş hali, İsmail Kara'nın Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (İstanbul 1997) adlı eserinin 392-396. sayfalarından alınmıştır.

işlerin değişmesinde ortaya çıkan yavaşlığı herkesten çok bilmesi gereken bir içtimaiyat mütehassısı ruhundan ziyade -halkın hiç de kendilerini muhtaç görmedikleri faydasız bir ıslahı kendilerine zorla kabul ettirmek için- Aile Kararnamesi'ni gümrükden mal kaçırırcasına açılışından birgün evvel Meclis-i Mebusan'a sunanların aceleci ruh yapılarını ifşa ediyor. Bizden ziyade kendileri bilirler ki, milletlerin içtimaî ve idarî müesseseleri, özellikle de dinleri -ne kadar kuvvetli olursa olsun- beş on kişinin "değişsün," demesiyle değişmez. Ahmed Emin Bey, Ayrupalılar'ın, "Rusya'nın çöküşünden sonra din ile devleti birbirinden ayırmayan biricik devlet Türkiye'dir. Dinle devletin aynı düşünülmemesi Türklerin çağdaş devlet fikrini hazmedemediklerine ve hala pek eski bir kafa ile yaşadıklarına en kuvvetli bir delildir." diyeceklerinden korkuyor. Halbuki bizim böyle bir sözden pervamız yoktur. Çünkü dini devletten ayırmakla Avrupalılar tarafından hakkımızda serdedilecek bu gibi çok hatalı çirkinliklerin müstelzim olabileceği zararlı şeylerin bin kat daha beterini başımıza açacağımıza kesinlikle inanıyoruz. Bir pire için yorganımızı yakmaya biz taraftar değiliz. Eski kafada olmak, eğer kafanız iyi düşünüyorsa ayıp değildir, bilakis hiç bir ihtiyaç ve zaruret yokken komşuya bakarak her gün bir kıyafete girmek, yeni şekil ve kıyafetin bize uygun gelip gelmediğini hesaba katmaksızın sırf "yeni kafalı", "münevver fikirli" unvanlarını kazanmak için her gün birini taklit etmek maymunluk değilse bile maymun iştahlılıktır.

Bir kere düşünelim ki, milletleri ve kavimleri saadetin en son menziline ulaştıracak en sağlam, en emin hükümet şeklini, taklit etmek istediğimiz milletlerin hukeması kat'î surette tayin edebilmişler midir? Hayır. Vakıa bugünkü medeni milletler hep teokrasiden-demokrasiye doğru git-

mişlerdir. Bu inkılapların seyrinden gaye, daima zalimlerle mazlumların sayısını azaltmak olduğu halde buna hangi devirde ve hangi diyarda muvaffak olabilmişlerdir? Milletlerin refah ve saadeti, hiç şüphe yoktur ki, hükümet şekline değil, idarecilerle (rai) idare edilenlerin (raiyye) terbiye ve ahlakına tabidir. Böyle olunca en doğru hükümet şeklinin hangisi olduğu ictimaî ilimIerin -kesin delilleriyle demiyeyim, çünkü bu muhaldir- ikna edici tecrübeleriyle taayyün ve takarrur etmedikçe "asrın modasına uygun" bulmadığımız kıyafetimize kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur.

Bir de Avrupa'da dini devletlen ayırmaya sebep olmuş birçok ictimai sebep ve etkenler ve mesela kilisenin varlığı ile kilise teşkilatına dahil olan ruhbanın suistimalleri gibi sebepler vardır ki bunların bizde varlığı bilinmediği gibi o türde teşkilatın milletin sırtına yüklediği zulüm ağırlığını tahayyül bile edemeyiz. Aynı reçeteyi birbirine benzemeyen ictimai hastalıklara tatbik etmek herhalde mütehassıs bir ictimaiyat tabibinin kârı olmasa gerekdir.

Biliyorum, Ahmet Emin Bey'i bu kadar tehlikeli bir ilacı tavsiye etmeye sevk eden şey, yetişme ve tahsil itibarıyla gayr-i müslim milletler hakkında çokça bilgili olduğu halde, şarkın, özellikle de İslam'ın ictimaî hallerini tetkik ve araştırmaya vakit bulamamış olmalarıdır. Ahmet Emin Bey, ikinci makalesinde, "... dinî müesseseleri sırf dinî, ahlakî ve ictimaî işlerle uğraşacak bir kuvvet haline koymaya muktedir dimağlar bulunsaydı..." sözünden anlaşılıyor ki, İslam dinini bugünkü Hıristiyanlık gibi bir din zannediyor. Çünkü dinî vazifeleri dine -yani bizim tabirimizle akideye- ahlaka ve yine ahlaka raci olacak ictimaî vazifelere yani müesseselere hasrediyor. Gerçekten Hıristiyanlıkta "teokrasi" tabir ettiği, dünyevi öğretilerde nebilerden hiç

bir iz taşımayan İncil adıyla elde gezen mukaddes kitaplarda "Allah'a ait olanı Allah'a, Kayser'e ait olanı Kayser'e ver", hükmü ile "Sağ yanağına tokat atana sol yanağını da çevir" hükmünden başka bir şey görmüyoruz. Bu iki hükme de Hıristiyanlar yalnız zaaf ve acz günlerinde riayetkar olup eli ayağı tuttuktan sonra Hz. Mesih'den nakledilen bu emir ve nehye ne kadar muhalefet ettiğini on yedi asırlık mezhep ve siyasî mücadeleler ve özellikle dört senedir insanlık alemini kana boğduktan sonra bizim ta kalbgahımıza kadar sokulan demir yumrukları ile pek güzel isbat ettiler. İşte böyle bir din ile mütedeyyin olan milletlerin, ruhbanın fuzuli olarak hükümet işlerine karışmasına mani olmaktan daha tabii bir hakkı olamaz. Böyle iken Avrupa milletlerinin bu tabii haklarını elde edinceye kadar ta Luter'den (?) kadar kaç asırlık mücadele ve münazaa ile uğraştığı malumdur. Hatta hükümetin kiliseye şimdiki galebesi yalnız dış görünüşte olup bu mücadeleler gerçekte hala devam etmektedir.

Bizde de böyle midir? Müslümanlar, hicretin ilk gününden itibaren hükümeti olan bir teşkilata sahiptir, anlaşma akd eden, harp eden, sulh eden dinî ve siyasî bir uzviyet halindedir. Bugüne kadar mahfuz kalan Kitap ve sünnet, inançlarımızı, ibadetlerimizi, ahlakımızı, idari kanunlarımızı, kısaca zahirî ve batınî işlerimizi ihtiva etmekte olup, dünyevî ve uhrevî saadetimiz için mutlaka uyulması gerekir diye bildiğimiz düsturlardan meydana gelen ve parçaları birbirinden ayrılmayan bir bütündür. Bir Müslüman İslamî inançları nasıl hak ve doğru tanıyorsa, ibadetleri nasıl Allah rızası için yapıyorsa ahlakî güzellikleri de, şeriat dairesindeki alış verişini de, tabi olma veya matbu olmayı da yine Allah rızasını kazanmak için yapar, yerine getirir. Kötü huylardan kaçınır-

sa, muamelelerinde eğrilikten çekinirse, başkasına zulm etmekten kaçınırsa hep ilahî yasaklara muhalefet etme korkusundandır. Her Müslüman haline, derecesine göre iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma (emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker) ile yükümlüdür. Dinî hükümler deyince biz yalnız itikat ve ibadetle ilgili öğretileri anlamayız. Güzel ahlakı da, hukuki muamelelerle şer'i cezaları yerine getirmeyi de bu mefhuma dahil ederiz. Bu kısa tarife göre İslam'da hükümet şekli teokratiktir denilebilir. Fakat ruhbanlık olmadığı için bir Avrupalı'nın veya zihni Avrupa efkarından başkasını hazmedemeyen bir gencin anladığı manada, teokratik değildir. Çünkü bizde muameleler şöyle dursun, ibadetleri bile idare etmekle görevli özel bir sınıf yoktur. Herkes ilahî şeriattaki hükümleri gücü yettiği ölçüde icra etmekle mükelleftir ve Allah'ın emir ve nehiylerinden sorumludur. Ve bunda şahın köleden farkı yoktur. Bu ümmette ne hata işlemez kabul edilen, ne kutsallığı olan ve sorumlu olmayan kimse vardır. İnancımıza göre peygamberler bile yaptıklarından sorumludurlar. Yaptığından sorumlu olmayan yalnız Allah Teala'dır, gerisi "onlar sorumludurlar"a (Saffat, 37/23) dahildir.

İşte bu inançla -tabir mazur görülsün- bu zihniyet ile yetişmiş olan, "Şeriatın kestiği parmak acımaz." diyen ahaliyi dinsiz, hatta dine karşı lakayıt bir hükümet fikrine alıştırmaya çalışmanın, insanların rahat ve huzurunu ellerinden alan ne yaman mücadelelere kapı açacağını artık tasavvur ediniz.

Hayır! Kanunların, idarî hükümlerin halkın mizacına uygun olması, herkesin kabulüne mazhar olması, refah ve saadete medar olduğu fikir ve inancını halka telkin etmenin lüzumu, en kabul edilmiş ve en bilinen ictimai ilk kaidelerden biri ise dinden mücerret bir Osmanlı devleti

yaşatamazsınız. Biz ıslahat devrine gireli bir asır kadar zaman geçti. Bu ıslahat, halkımızın fikir ve inançlarına uygun bir tarzda yapılmadığı için halk hükümete bir türlü ısınamamıştır. Daha dün yapılan "Aile Kararnamesi" başta Müslümanlar olmak üzere Hıristiyanları da, Yahudileri de gadaba getirdi. "Tevhid-i Mehakim" (Mahkemelerinin birleştirilmesi) gibi yanlış ve müsemmasına uygun olmayan mahud kanun, hakimleri tayin eden makamı değiştirmekten ve hakimler arasına şeriatın şöhretini duymamış bir kaç hakim sokmaktan başka bir fayda temin etmedi.

Devleti dinden ayırmakta gayet büyük bir ictimai mahzur daha vardır: Hükümeti dinî korumak ve emirlerini yerine getirmekle şer'an vazifeli bilen halkımız, hükümetin bu vazifeden imtina ettiğini hoş gördüğü gün, diğer dinî vazifelerini de, buna bağlı olarak ahlakî davranışlarını da, ictimaî vazifelerini de ihmal eder.

Çünkü önceden de arz ettiğim gibi şer'i hükümler bölünme kabul etmez bir bütündür. Bu bütünün neresini baltalar yıkarsanız hepsini birden yıkmış olursunuz. Hepsini yıktıktan sonra da artık ictimaî nizamımızı muhafaza etmek için ictimaiyat alimlerinin yüz bini bir araya gelse çare bulamazlar. Ahmed Emin Bey'in tecrübesi ilmi kadar olsa, bu kadar mühim ve nazik bir işe çamaşır değiştirmek kadar kolay bir hal çaresi göstererek ictimaî-yapımızın temeline dinamit doldurmaya eminim ki gönlü razı olmaz.

Sözün kısası, Ahmed Emin Bey'in, dostu olan İngiliz'i memnun etmek için zannettiği gibi bir ayda hatta bir kaç asırda kıyafet değiştirmemize imkan yoktur. Olsa da fayda vermez. Çünkü ahlakla diğer ictimaî düsturlar, insan vicdanına etki derecesi malum olan din fikri ile çok kolay muhafaza edilebilirse de her gün yenisi çıkan felsefî

nazariyelerle bu ahkam yürütülemez. Maksat halk arasında adalet ve refahı temin ederek rahat ve huzurlarını sağlamak ise bunun hükümet şekli ile alakası yoktur. Fertlere ferdî ve ictimaî vazifeleri güzelce yerine getirecek bir ahlakî terbiye verdiğiniz gün istenen şey fazlasıyla elde edilmiş olur.

İşte o kadardır ol hikayet
Bakisi düruğ-ı bi-nihayet

ARAPÇA ÖĞRETİMİ HAKKINDA[460]

Arab Dilini Tahsil Etmenin Vacib Olduğu ve Tedris Usulü Hakkında Birkaç Söz

Vacib olan edadan sonra derim ki :

Din lisanı olmak hasebiyle, hakim tesirini izhar ederek İslam lisanlarının kaffesine girmiş, kaynaşmış, adeta zevale ermez bir köklü esasını teşkil etmiş fasih bir dil olan Arapça'yı teallum ve tahsile, her mümin ve muvahhidin, bahusus yazı dilindeki kelimelerin yüzde yetmişi Arapça olan bir Osmanlı'nın şiddetli bir şekilde muhtaç olduğunu beyan etmek malumu ilam kabilinden olduğu için bu konuda deliller serdetmeyi zaid sayarım.

Son zamanlarda ilim ve marifetlerin beşiği Batı ülkeleridir. Arapça eserlerin bize lüzumu yoktur, hep Avrupa'ya bakalım. Selefimizin mirası bizi doyurmaya, beslemeye artık kâfi gelmiyor. Kendimize mirasyedi süsü vererek boş yere kendimizi aldatmayalım. Var - yok hep Avrupa'dadır. Şark'tan istifade edecek hiç bir şeyimiz kalmamıştır diyen ifrat taraftarlarının fikrine akl-ı selim sahiplerinin iştirak etmeyeceği aşikardır. Bu gibi fikirler ve mütalaalar ne kadar parlak ifadelerle beyan edilirse yine az zaman içinde

460 Süleyman Uludağ tarafından sadeleştirilen (Arapça Sarf adlı kitabın girişinde) bu yazının aslı, Ahmed Naim'in Temrinat, İstanbul 1323 adlı eserinin girişinde bulunmaktadır.

çürüklüğü ve mazarratı idrak edilerek göz alıcı parlaklığı söner, hükümden sakıt olur.

Filhakika millî varlığımızın harici tezyinatı demek olan sanat eserlerinin nevilerini Avrupa'da aramalıyız. Lakin bundan evvel de beka sermayesini, esas unsur olan hayatını kendimizde bulmaya çalışmalıyız. Var olduğunu göstermek için yabancı bir ele muhtaç olan heykel, sanat eserleriyle ne kadar süslense, cazibesi ve parlaklığı artırılsa, yine cansızdır. Kendiliğinden ileriye doğru bir adım atamaz. Fennî ve sınaî vasıtalarla yürütülse bile -idraktan mahrum ve hatta kendi varlığından da habersiz olduğu için- maksud olan semti bilmez. Yine yabancı bir elin sevk ve idaresine muhtaç olmaktan kurtulamaz.

Bir milletin kendini bilmesi, tanıması, millî mevcudiyetini lıissetmesi, malum olduğu üzere lisanı, ahlakı, adetleri ve bunların hepsine hakim olan dinî fikirleri ve itikadlarıyladır. Alemdeki muhtelif kavimleri birbirinden ayıran, rekabet sahasına düşüren, terakki meydanında müsabakaya davet eden, diğerlerine üstün ve galib olma zevkini, tadını ve inhitat elemini duyuran hep bunlardır. Dinî durumu za'fa uğramış, milli adetleri ve ahlakı inhitata yüz tutmuş, lisanı bozulmuş bir kavmin nesli mevcut olsa da kendisi varlık aleminden silinmiş demektir.

Cüz'i bir teemmüle koyulsak görürüz ki: -Diğer Müslüman milletler gibi- bizim de Avrupalı komşularımızdan büyük bir farkımız vardır. Medeni vasıtalar bizi onlara ne kadar yaklaştırsa, yine aramızdaki mesafe, meşrık ile mağrib kadar yekdiğerinden uzaktır. El ele tutuşacak surette birbirimize yaklaşsak, yine aramızdaki -mesafe dolmaz -yahut dolsa bile iki taraftan birinin varlığının bekası ile dolar- bir uçurumdur. Şark yine şark, garb yine

garbtır, Bize göre büsbütün Avrupalılaşmak gayet güçtür, muzırdır, adeta helak edicidir.

Avrupalı'nın ilim ve fennini sevmeli, adeta ona meftun, tutkun olmalıyız. İşimize yarar her ne görürsek almalıyız. Zaten bununla memur değil miyiz? Lakin bu muhabbet ve meftuniyet bizi bize unutturmamalı, millî ahlak, anane ve fikirlerimizi gözümüzde küçültmemelidir. Bizim de gözler kamaştıracak gayet parlak bir mazimiz, bir vakitler medeniyete rehber, yükselme yolunda hidayet meşalesi olmuş gayretli bir selefimiz vardır. Onların izinden yürümek, faaliyette onların takibçisi olmak, marifet ummanına atılarak, bugün yükselme yolunun öncüleri sayılan fazıl (ve üstün) kavimlerle yarışmak da onların torunlarına, yani bizlere ait bir vazifedir.

Bu vazifenin ulviyet ve fazilet derecesini bihakkın takdir ise, ancak millî mefahirimizi unutmamaya, unutulmuş olanlarını hatırlamaya, hasılı kendimizi tanımaya, öğrenmeye bağlıdır. Pek esaslı ve ruhlu olan bu maksadı takib için de, onların nice emekler sarf ederek vücuda getirdikleri halde, kıymet bilmemek günahının neticesi olarak unutulmuşluk köşesine attığımız, mutalaasına rağbet ve hatta tenezzül etmediğimiz, tozların altında çürüttüğümüz, güvelere yedirdigimiz o sonsuz ve sınırsız kıymetli yadigarlardan, hiç olmazsa yok olma pençesinden kurtulmuş olabilenlerinin kıymetini, ehemmiyetini takdir ederek tetebbu eylemek lazımdır. Bu tebettu, kadirbilirlik de -bu eserlerin yüzde doksanı Arapça olduğundan- behemehal Arapça'nın tahsil edilmesinin vâcib olduğu neticesini ortaya çıkarır.

Bir Türk'e göre mefahir-i milliyesini aramak için Asar-ı Arabiyyeyi tetebbu'a neden ihtiyaç olsun? Arab lisanının bar-ı minneti altına girmek neden bu kadar zaruri olsun?

gibi bir suale hacet yok, zannederim. Zira biz Osmanlılarca badi-i iftihar olan mehasin ve fazail-i sabıka, terakkiyat ve tekemmülat-ı maziye yalnız Osmanlılık dairesinde cereyan edenlerden, Türkçe yazılmış eserlerde mazbut olanlardan ibaret olmayıp bin üç yüz bu kadar yıldan beri tahaddus eden vekayi-i azimenin, saha-i şuhuda gelen şuur-i cesimenin kaffesi ile alakadarız. Hükümet-i seniye-i ebediyyu'l - istikrarımız -Hilafet-i kübraya makarr-ı iclal ve bütün millet-i beyza-ı islamiyeye ka'betu'l- a'mâl olmak hasebiyle- bir hukümet-i Osmaniye olmaktan ziyade bir hükümet-i muazzama-ı İslamiyedir, demekte asla tereddüt etmeyiz. Cihet-i camia-ı İslam akvam ve ecnas-ı muhtelife-i İslamiyeyi bir rayet-i manevîye altına cem ederek -hukema-ı garbın hayalhane-i emelinden öteye geçmeyen- rabıta-ı ittihad ve yekvücudiyi o kadar ekmel bir surette hasıl etmiştir ki, Arab'ın malı olan mahasin katfeten ve bila noksan Acem'in de Türk'ün de malı olmuş ve Acem'in, Türk'ün vücuda getirdiği asar-ı terakkiden Arab da istifade etmiş ve hepsi hadika-i islamın mahsul-ı bereketi addedilerek kardeşce paylaşılmış ve -umumun mülk-i meşru'u olduğunu ifham etmek, neşr-i fuyuz-i maarifte buhl olmadığını göstermek için de- bu asarın ekseri lisan-ı Kur'ân ile yazılmıştır.

Bu mutalaamızı asr-ı ahir içinde varlığımızı bile kendimize unutturacak derecede terakkiyat-ı garbiye hakkında hasıl olan hayret ve meftuniyetimizin bir muzırr-ı aksul'ameli addedenler, asar-ı Arabiye'ye adem-i rağbetten dolayı çekdiğimiz zararları lüzumsuz yere i'zam ettiğimize kâil olanlar, eksik olmaz. Bunlar düşünmüyorlar ki: Bu lisan, lisan-ı din olduğu için vücud-i ma'neviyemizin uruk ve a'sabına (damarlarına ve sinirlerine), a'mak-ı ruhuna kadar icra-ı hüküm ve tesir ederek keyfe mayeşâ taht-

ı idaresine almış ve -bu te'sir-i adimü'n-nazir ile vücud bulan, bekamızı temin eden- efkarımızın, ahlakımızın, adâtımızın çoğu taa bin üç yüz bu kadar seneden beri kıymetli bir emanet, nadide bir yadigar-ı milliyete halel gelmesin diye kitaplara dercedilerek kütüphanelerin sine-i hıfz ve ihtimamına tevdi edilmiştir.

Düşünmüyorlar ki: ehemmiyetsiz, lüzumsuz addettikleri bu lisanın lugatı ve hatta terakibi Osmanlı lisanının hemen hemen yarısını, ve' hele lisan-ı kitabet ve inşanın sülüsanını hey'etiyle ve hiç bir tahrife uğramaksızın işgal etmiş, bir cüz-i layenfekki mesabesine geçmiştir.

Arabın ulum-ı riyaziye ve hikemiyesi şimdiki derece-i terakkiye vasıl olmadığından dolayı kaffe-i ulum-ı Arabiye'ye nazar-ı istihfaf ve istihkarla bakanlar, ulum-ı Arabiye'den hiç bir istifade edemiyeceğimizi iddia edenler -mu'tekadat ve a'male taalluk edenlerden, tefasir ve ahadisin enva'ına ait olanlardan sarf-ı nazar edilse- ulum-ı garbiyenin mühim, hem de pek mühim bir kısmını teşkil eden ahlaka ve hukuka dair yazılan kitapların pek değerlilerini, pek mufassallarını şark kütüphanelerinde de bulurlar. Bu kitaplardan, yalnız Avrupalı meftunu olanların değil, Avrupalılar'ın da bihakkın istifade edebileceğini anlarlar. Bu kadar terakkilerle beraber bir çoğu henüz halledilemeyen, bu kadar velvelelere sebep olan hukuki ve ictimaî meseleleri de şer'î hükümlerin ihatalı dairesinden kurtulamamış, diyanet hasebiyle İslam ulemasının, sonsuz tetebbuatını mucib olmuş ve o gibi ihtilaflara ve çekişmelere hacet bırakmayacak surette halledilmiş olduğunu, hasılı Avrupa'da henüz çocukluk yaşında olan bu ilimlerin bizde ihtiyarlamış -bizde bu ilimlerin esasları pek sağlam olduğu için ne kadar yaşlansalar ihtiyarlamış olmazlar- daha doğrusu olgunluk çağına erişmiş olduğunu görürler.

Acaba bir ecnebinin minnet yükünü çekmeden kendi helal ve meşru malımız olan bu ilimlerden istifadeye kalkışsak ziyan mı ederiz? Acaba içinde çoğu mübhem, yekdiğerini nakz eden o bir sürü nazariyeler ile, henüz başlangıç halinde olan ve acemi sayılan zihinlerimizi doldurmak bize daha ziyade mi faydalı olacak? Avrupa'nın o nevi eserlerinden üstün olduğunda hiç şüphe olmayan bu kitaplara da ihtiyacımız yok mu denilecek? Yoksa bunların da değerli şeyler olduğunu mutlaka Avrupalı ağzından işitmeye mi lüzum görülecek?

Bu gibi zevatı Avrupa ilimlerinden en ziyade muhtaç olduğumuz bilgi nevilerini bir tarafa bırakarak bize nazaran ehemmiyeti üçüncü, dördüncü derecede kalan Frenk edebiyatının künhüne ve anlaşılması müşkil kısımlarına ulaşmak için bütün ömürlerini harcadıkları, güzel sanatlara merak diye bu kadar uzaklara uzandıkları halde yanı başlarında duran Arab edebiyatını -yine o merakın sevki ile olsun tetebbu ve tetkik etseler, zevke aşina oluşlarına, güzel sanatları beğenişlerine halel mi arız olacak? Yoksa şarka dair malumat edinmeyi bir müsteşrikin himmetinden mi bekliyorlar? İslam alemindeki ilimler tarihine dair bir fikir peyda etmek için yalnız Avrupalı dostlarımızın tercümelerini okumakla mı iktifa edecekler?

Frenk hikmetine ve felsefesine vakıf olmayı medar-ı mefharet, Avrupa hükemasının ve filozoflarının, birbirini - nakzeden, ekseriyetle kendi kendini yıkan, esası hep ihtimallere dayanan o bitmez tükenmez felsefî nazariyelerini bilmeyi en büyük deha ve marifet sayanlar, biraz da kendilerine gelseler, -Akaid ilminden başka- şeriatın illet, sebep ve hikmetlerinden bahs eden, şeriatın hakikatını ve mahiyetini tavzih eden, hakikatların özünü toplayan 'Tasavvuf ilmi' namiyle bir İslam felsefesinin mevcut oldu-

ğunu, bu yüce ilmin -yalnız zamanın tahribkar elinden kurtulan- kitaplariyle pek zengin kütüphaneler vücuda getirilebileceğini gözleriyle açıkça görmüş olurlar. Sırf mücahede, müşahede ve mükaşefeye istinad eden bu ilmi tedvin eden ve meydana getiren büyük arifler ve alimler, ümmetin hiç bir noktada -Avrupa filozofları gibi- ihtilaflara düşmediklerini, tatlı suya benzeyen hakikat feyzlerini doğrudan doğruya menbaından aldıklarını ve öğrendiklerini, oradaki hakikatların kuru bir sözden ibaret kalmayarak, çok mühim bir husus olan ahlakı terbiye ve düzeltme işine nasıl tatbik edildiğini, kalb ile cesedi ruh ile beden arasında mevcut olup -asırlarca süren çalışmalardan sonra filozofların keşfeder gibi oldukları - kuvvetli münasebetlerin ne kadar açık ve seçik olarak malum ve olgunluk seviyesine çıkmak için kullanılan merdivene tatbik edilmesinin ne kadar hakimane bir surette icra sahasına konulmuş olduğunu, hasılı ruhun gizli hallerine vakıf olma konusunda ne kadar ileri gidildiğini gördükleri zaman hayrete duçar olmaktan kendilerini -eminiz ki- kurtaramazlar. Kendimizin bu kadar muhkem ve metin, bu kadar esaslı bir felsefemiz var iken, zihinlerimizi yabancı fikirlerin, evham seline kaptırmaya neden muhtaç olalım?

Velhasıl, malumu ilan için serdedilen bu uzun mukaddimeden sonra, demek isterim ki: Frenk'ten alacağımız çok şeylerimiz varsa, Arabdan alacağımız onlardan az değildir. Belki ehemmiyetçe onlardan üstündür. Her sınıfı binlerce cildlere ulaşan tefsire, hadise, akaide, tasavvufa, ahlaka, fıkha, usul-ı fıkha, -bizim hikmet-i hukukumuz, yani hukuk felsefesi budur-, tarihe, siyere, tercüme-i ahvale ve hatta edebiyata ait Arapça kitapları kamilen Türkçe'ye tercüme etmedikçe, onların muhtevasına tamamen vakıf olmadıkça, Arab sermayesine muhtaç ve ona bağlı olma

durumundan kurtulamayan lisanımızın istiklalini külliyen kazanmadıkça Arapça'dan müstağni olamayız. Onu öğrenmekten bir türlü vazgeçemeyiz. Bu işi görebilmek için de -hiç şüphe yok ki- uzun asırların geçmesi lazımdır. Bu asırlar geçtikten bu işler görüldükten sonra da acaba en özel bir istek olan bu gına, muhtaç olmama hali hasıl olacak mıdır? Yine hiç şüphe yoktur ki, Kur'ân ile hadis Arapça oluşlarını muhafaza edip dururken kıyamete kadar bu lisanın tahsilinden müstağni olamayacağız.

Binaenaleyh, halihazırdaki ilim ve fenlerin ulaşmış oldukları olgunluk mertebesine yükselebilmek için yabancı dillerden hiç olmazsa birini (ya İngilizce'yi veya Fransızca'yı) tahsil etmek nasıl zaruret hükmüne girmiş ise; -her millete göre, millî özelikleri imtiyaz ve seçilme medarı ve sebebi olduğu gibi- bizim için de bir şeref sermayesi olmak lazım gelen millî asabiyetimizi (millî hasletimizi, gururumuzu milliyetçiliğimizi) millî fikirlerimizi ve ahlakımızı muhafaza, bunlarla münasebeti olmayan, hatta bunlara zıt olan ecnebi fikirlerden ve adetlerden kendimizi korumak, velhasıl -bir milletin medenileşmenin şahane yolunda, yükselme meydanında mesafe alabilmesinin en büyük vasıtası olan, millî mevcudiyeti hissettiren- mazideki mefahirimizi unutulmuş olma durumuna düşmekten kurtarmak için Arab lisanını tahsil etmekte öylece zaruri ve belki daha ziyade mecburi olmak lazım gelir.

İfadesi beliğ olan bu lisan, öteden beri mekteplerimizde yalnız Osmanlı lisanının istiare suretiyle aldığı Arapça kelime ve terkiplerin kullanma şekillerini belletmek, mekteb rahlelerinde yetişecek katipleri ve kalem sahiplerini, Osmanlı şivesine aykırı yanlışlardan korumak maksadıyla tedris edilmekte olup, bu dili öğrenme seviyesine ulaşmak, yalnız genişce bir kamus, düzgünce bir Osmanlı grameri

ile mümkün olan böyle sınırlı ve kısa bir emel ile başlattırılan derslerin hemen daima o maksadı da edaya kafi gelmeyerek akim kaldığı Arapça muallimliğinde bulunan zevatın daima dikkat ve esef nazarlarını celbetmektedir. Halbuki zann-ı acizaneme göre bir lisanı talimden hakiki maksat o dilin kendisi olmadıkça, kâfi ve faydalı semereler husule gelmez. Ecnebi bir lisanı ve mesela Fransızca'yı, sırf Fransızca öğrenmek için tahsil ettiğimiz gibi Arapça'yı da -Türkçe'ye yardımcı olduğu için değil- Arapça öğrenmek için tahsil etmeliyiz.

Bu lisanın tahsilini en fazla müşkil hale getiren, öğrenilmez bir lisan olduğuna dair umumi bir fikir hasıl eden şey tedris usulümüzün fenalığıdır, bir Türk'e göre terkip edilmemesidir. Bu hakikat, meşhur ve eşsiz faziletli saadetlu Zihni Efendi Hazretleri'nin el- Muntahablarında Arapça'nın öğrenilmesi için zannolunan zorluk sadece bir vehimden ibarettir. Arab lügatı, dilimizin en büyük rüknü olup bizce ecnebi olmadığı cihetle onun öğrenilmesi, Frenk dillerini öğrenmekten kolaydır. Çekilen güçlük talimdeki üslup ve usulun yolsuzluğundandır.- diye izah ve beyan buyrulduğu gibi Avrupalılar'ın az zaman içinde onu bizden daha a'la öğrenmeleriyle de sabittir.

Malumdur ki, ilk -ve hala medreseye devam eden ilim taliblerince riayet edilen- usul, tatbikat (ve temrinat) namına hiç bir şey görmeksizin derse devam etmek ve gözünü açar açmaz lisan kaidelerinin bilinmeyen ve anlaşmayan bir lisandan -şerhlerin ve haşiyelerin o bitmez tükenmez faydasız tartışma ve ihtilafları, konu haricinde kalan fazladan tafsilatı ile beraber- ezberlemektir ki, bu usulun en büyük mahzuru on beş yirmi senelik tahsil ve meşguliyetin, Arapça iki satırlık yazı yazmaya olsun kâfi gelmemesiyle sabittir.

Arapça tedrisatında atılan ilk ileri adım, Rüşdiye mekteblerinin açılması üzerine Arapça kaideleri çocuklara Türkçe ve özlü bir şekilde belletmek ve ibaresi Arapça olan kitaplar yerine Türkçe mefhumlar ezberletmek usulü olmuştur. Lakin -Arapça'yı öğretmekten maksat, hiç düşünmeden bir solukta 'Nasara' nın siğa çekimini yaptırmaktan, 'Mübteda ile haber merfudur.' ibaresini çocuğun ağzına vermekten ibaret imiş gibi- talebenin zihinleri tatbikat ile temrin ve terbiye edilmediği, anlamaktan ziyade ezberciliğe alıştırıldığı cihetle ileriye doğru atılan bu adımdan da umulan fayda hasıl olamadı. Yine Arapça anlaşılmaz, halledilmez bir muamma halinde kaldı. Mektep talebesince ona dair bir fikir ve malumat hasıl olmadı gitti.

Uygun olmayan bu halin ıslahı, bu tedris usulünün değiştirilmesi bir taraftan faziletli Üstadımız devletlu Hacı Zihni Efendi Hazretleri'nin, diğer taraftan Hacı İbrahim Efendi merhumun itina ve ihtimam gösteren ellerine tevdi olmak mukadder imiş ki el-Muntahabların, el-Muktazabların istifade sahasına konulmasından. Daru'l-Talim'in açılmasından evvel bu cihet -fevkalade ehemmiyetli olmakla beraber- nazar-ı dikkati o kadar celbedememişti.

Daruttalim'in açılması, gece-gündüz Arapça ile uğraşan bir talebenin az zaman içinde Arab edebiyatına hakkiyle vakıf, inşa ve yazı yazmaya bile muktedir olabileceğini ispat etti. Bu hal medresede oturan talebeye bir tayy-i zaman harikası göstermek demek idi. el-Muntahab ile el - Muktezab da Sultanî Mektebi gibi tali derecede lüzumlu ilimIerin ve fenlerin hepsinin tedris edildiği bir mektepte, Arapça ile haftada yalnız iki saat meşgul olunca, yine o kadar bir müddet içinde Nahiv ve Sarf kaidelerini gayet mazbut olarak bellemek, ibareyi sökmeye bir meleke

ve kudret peyda etmek, mektepten çıktıktan sonra az zaman içinde bu tahsili layık olduğu dereceye ulaştırmak imkanının mevcut olduğunu gösterdi. Bu da umumi mektebler muhitine göre harikulade bir terakki eseri idi. Lisan kaidelerini, tatbikatı ile beraber öğrenmekten ibaret olan bu usullerin her ikisi de bire on, belki de bire yüz faydalı semereler vermeye başladı. Aralarında bir fark var: Birincisi yalnız Arab lisanını öğretmek için açılan bir hususi mektepte tatbik mevkiine konulabilir. İkincisi ise umumi ve hususi her mektepte tatbik edilmekle beraber umumi mektepler için ötekinden daha elverişlidir. (Birinci usul Zihni Efendinin, ikinci usul İbrahim Efendinin takip ettikleri usuldur.)

Eskiden beri ma'ruf ve meşhur olan Arapça kaide kitablarından hiçbirini okumaya, tetkik etmeye henüz vakit bulamadığım halde sırf bu iki kitab (muntahab ve muktazab) sayesinde az çok ibare sökecek, anlayacak derecede meleke peyda ettiğimi, renkli ve gönül çekici bu iki eserin faziletli müellifi karşısında feyz almak niyetiyle oturup da az zaman içinde birçok şeyler -hem de ruhlu ve esaslı bir surette bellememek kabil olmadığını burada -bir nimeti dile getirmek maksadiyle- zikr ve irada lüzum görürüm.

Bu kitapların içinde temrinlerle misaller o kadar çok, o kadar çeşitlidir ki, bunların yalnız onda birini zabt ve iyi bir şekilde bellemek nahiv kaidelerini öğrenmeye kâfi ve vafidir. Fazla olarak bunlar öyle birer faydalı edebi hazineler ve lugat nükteleridir ki, değil talebeleri, onları okutan muallimleri bile senelerce faydalandırır, her okutuşta yeni yeni bir takım lisanın sırlarına ve meziyetlerine aşina kılar.

Sarf kısmı olan el- Muntahab'dan talebeler için zorluğu açık olan i'lal, idğam, ibdal kaideleri hazfedilerek kitabın muhtelif bölümlerine gayet mahirane ve üstadane bir surette tevzi edilmiş ve böylece talebelere hiç bir yorgunluk hissettirmeden bu kaidelerin hepsinin, ameli olarak talim edilmesinin yolu bulunmuştur.

Nahiv kısmı olan el - Muktazab'dan da amil - ma'mül gürültüleriyle, manasından ziyade lafzı maksud olan diğer ıstılahlar tayyedilerek kitap sureten muhtasar görünmekle beraber nahiv kaidelerinin kaffesini mufassal olarak ihtiva etmiş, her konusu Arab dili ve edebiyatının en bediî ve en güzel eserlerinden seçilmiş yüzlerce misallerle süslü bir hale getirilmiştir.

Sağlam olan tedrisat şahrâhının ıslahına herkesin serbest girebilmesini kolaylaştırmak için Hazret-i Üstad'ın kemal-i semahatla açtıkları bu büyük terakki kapısından girmek, orada yol almak zamanı artık gelip çatmış, gayret sahibi marifet ehlinin iyi niyetine kalmıştır. Elbette ki ileriye doğru atılması icap eden son adımı, atmış sayılmayız. Bu lisanı kolay öğrenmek için daha birçok çareler düşünmek zaruridir. Lakin sağlam ve mazbut, alimane ve üstadâne bir surette te'lif olunmuş, hadsiz ve nihayetsiz nefis ve kıymetli sözlerle tezyin edilmiş böyle eserlerin o ayardaki kemal sahipleri tarafından evvel be evvel tedvini, zaruri idi.

İşte bu mübarek lisanı elden geldigi kadar aramızda neşr ve tamime hizmet etmekten ibaret olan, îfası farz görevin himmet omuzuna yüklediği faaliyetin, kalbe, verdiği şevk ve gayretin sevki iledir ki, Sultanî Mektebi'ne Arapça muallimliğine haddim olmayaraktan tayin olunduğum günden beri Hazret-i Üstad'ın eserini takip etmeyi, talebelik şükranesi olarak, güç yettiği kadar (yeni esaslar

ve) usuller araştırmayı en aziz ve en değerli maksat bilerek -acz ve noksanıma, vazifenin ağırlığına asla bakmadan- ona göre çalıştım.

Mekteb-i Sultanî'deki talebelere, daha birinci senede iken Arapça'dan Türkçe'ye, Türkçe'den Arapça'ya tercümeler yaptırmak istedim. Tecrübeye koyuldum- tatbikat ve temrinler yaptırırken bizim gibi talebeler için mübah mal sayılan el - Müntahab ile el- Muktazab'ın pahası yüksek cevherlerinde, istediğim gibi tasarruf edişime intihal (ve söz hırsızlığı) denilmez sanırım.

Görülüyor ki tedris usulu ıslah edildikten sonra hiç bir ilmin ve fennin tahsilinde güçlük kalmıyor. Anlaşılıyor ki herhangi bir muallim bu cihete zihnini hasrettikten, biraz da tedris esnasındaki tecrübelerini nazar-ı itibara aldıktan sonra ta'lim işinin kolay bir cihetini bulabilir. [....]

İSLAM AHLAKININ ESASLARI[461]

Ahlak ve İman

Ahlak kurallarının en kuvvetli müeyyideleri dindedir. Ahlak ilkelerinin en büyük bekçisi ve koruyucusu; mutlak bir güç ve kuvvet sahibi olan Allah'ın, ahiret gününde kullarını ödüllendireceğine veya cezalandıracağına olan kuvvetli imandır.

İslam ülkelerinde ahlakın en sağlam temeli, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) getirdiği dindir. Ahlakî güzelliklerin ve faziletlerin, halkın en aşağı tabakasından en yüksek sınıfına kadar, toplumun her kesimi arasında yayılıp genel kabul görmesine sebep olan şeriattır. Müslümanlar, ahlakî kötülük ve rezilliklerden korunmak, ahlakî güzellik ve faziletlerle bezenebilmek için, "Kitap" ve "Sünnet" ten başka ilim ve feyz kaynağına ihtiyaç duymamışlardır. Aynı şekilde Hz.Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş olan seçkin Ashab ile Ashab'ın yetiştirmiş oldukları Tabiinden başka rehberlere, modellere değer vermemişlerdir.

Hind ile Yunan'ın bir aralık islam eline geçen felsefî birikimleri, Müslümanlarda ahlakın genel seyrine etki

---

461 Ahmet Naim'in Ahlak-ı İslamiyye Esasları adlı eserinin Recep Kılıç tarafından "İslam Ahlakının Esasları" (Ankara 1995) adıyla yapılan sadeleştirmesinden bazı tasarruflarla aktarılmıştır.

açısından hiçbir iz bırakmamıştır. Gerçekte Hind'in "Kelile ye Dimne"si İbnu'l-Mukaffa'a; Eflatun ile Aristo'nun ahlak kitapları Farabilere, İbn-i Sinalara, İbn-i Miskeveyhlere, Tusilere, İbn-i Rüşdlere bazı fikirleri aşılamışsa da, bunlardaki pratik ilkeler Kur'ân ile Hadis'in coşkun bir sel gibi fışkıran taysiyelerine karşı duramayacak kadar ruhsuz görünmüştür. Sonuçta kalbleri terbiye etmek özelliği, yalnız peygamberlik kaynağından ortaya çıkan emir ve yasaklar ile bunları ahlak kanunu kabul eden ilim ve fazilet adamlarına münhasır kalmıştır.

Gerçekten de, İslam dinindeki pratik hikmetin içerdiği ayrıntılar, insaflı her insanı hayrete düşürecek kadar çoktur. İslam dini, hakikaten ahlak dinidir. Kur'an'ın herhangi bir ayeti incelense, ya mantukunda ya mefhumunda insanları hidayet ye fazilet yoluna sevk edecek, mutluluğa engel olan ahlak ve eylemlerden insanları koruyacak uyarıları keşfetmekte güçlük çekilmez.

Kur'an-ı Kerim'in araştırmacılara zor gelecek, içinden çıkılamayacak bir yönü varsa, o da özellikle ahlak ve adaba ilişkin olan ayet-i kerimeleri seçmek ve grublandırmak zorluğudur. Bu da Kur'an'dan, İslam dininden en önemli hedef ve gayenin, insanlığın ahlakını güzelleştirmek ve temiz kılmak olmasındandır. Hz. Peygamber hakkında Kur'an'da geçen en büyük övgü ve yüceltme, "Şüphesiz Sen, ahlakî güzelliklerin çok büyük ve yüce bir seviyesini haizsin." anlamına gelen ayet-i kerimedir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de kendi gönderiliş gayesini şu hadis-i şerifi ile belirler: "Ben ancak ahlakı güzellikleri tamamlamak için gönderildim."

Temiz eşi Hz. Ayşe'ye: "Rasulüllah'ın ahlakını bize tarif et." denildiği zaman; "O'nun ahlakı, Kur'an'dan ibaretti." cevabını veriyor. Böyle büyük bir dava ile ortaya çıkan bu

din, çıkışından beklenmekte olan gayeye asrın bir çeyreği içinde ulaşmış ve dünya tarihinde ortaya çıkmış olan en büyük devrimi gerçekleştirmiştir. Kur'an'ın faziletleri koruyup, reziletleri yok etmesinden, o şerefli Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamada rehberlik etmesindendir ki, ashabı içinde bunca büyük insan ortaya çıkmıştır. Bunların her biri, bir millet için övünç sermayesi olacak çapta faziletlidir.

Dinimizin temeli, ruhu güzel ahlak ile ahlaklandırmaktan ibarettir. Hedef alınan bu yüce gayeye ulaşmaya yardım edecek hiçbir ayrıntı ihmal edilmemiştir. İşte bu sebepten, yeryüzünde bu kadar kısa bir süre içinde, insanı hayrete düşürecek çapta bir devrim gerçekleşmiştir. (s. 10-12)

İslam, Hem Maddî Hem de Manevî Hayat ile ilgilenir

İslam dini insana yalnız Yaratıcı'ya karşı yükümlü olduğu görevleri öğretmekle kalmıyor. İslam, maddî ve manevî hayatımızda muhtaç olduğumuz şeylerin -bilinen tabiriyle din ve dünyamızın- her türlü inceliklerini bize öğretmiş bir dindir. Namaz ile orucun yanı başında, insanlara her zaman yardım etmek, hak sahibinin hakkını vermek, bazı haklardan vazgeçmeyi kolaylaştıran bir ulüvv-ü cenab hakkındaki tavsiyeler sayılamayacak kadar çoktur. Medenî kanunlarımızın hükümlerini yerine getirmek de, dinî görevlerimizden önemli bir cüzdür.

Aileyi ilgilendiren konular, akla durgunluk verecek incelik ve ayrıntı ile belirlenmiştir. Aile fertlerinin, eşlerin, komşuların, dostların birbirlerine karşı hak ve görevleri bütün incelikleriyle açıklanmış ve bütün Müslümanlar arasında hakiki bir kardeşlik sağlanmıştır. Bir Müslüman İslam ülkelerinin neresine gitse, yabancılık duymaz. Aksine, yabancılığı kendisi hakkında fazla bir ilgi ve yar-

dım gösterilmesine sebep olur. Daima dinî bir farz olarak kendisine yardım için uzanan ellerin eksik olmadığını görür.

Peygamberimiz'in: "Bir insan kardeşine yardım ettiği sürece Yüce Allah da ona yardımcı olur." va'dini duyan hiçbir Müslüman düşünülemez ki, sefalette kalmış bir kardeşini kurtarmak için koşmasın.

İnsanın ruhî kuvvetlerinin her birini ayrı ayrı benzeri olmayacak bir olgunluk seviyesine ulaştıracak şekilde terbiye etmeyi garanti eden böyle bir dinin, yalnız başına bir büyük medeniyet kurması yadırganamaz. Gerçekten de dinimiz bu medeniyeti kurmuştur. Hem de yalnız başına, diğer medenî milletlerin felsefesinden yardım istemeksizin kurmuştur.

Müslümanlar dinî emirlerine sımsıkı sarıldıkları devirlerde, insanlığa pek parlak ve hayırlı bir medeniyet bahşetmek suretiyle hizmet ettiler. Yine mecd-i sabıklarına rücu için ahlakî görevlerine karşı takındıkları ihmal ve kayıtsızlıklarından vazgeçmeleri gerekir. (s. 26-27)

İslam ve Akıl

İslam dini ise, en doğru, en güvenilir bir felsefenin ahlak ilkelerinden hiçbirini ihmal etmeksizin, bütün buyruklarını akıllı akılsız, zengin fakir, alim cahil, şerefli şerefsiz her insan tabakası arasında aynı kuvvet ve nüfûz ile yaymağa başlayalı on üç buçuk asır oldu. Ahlakî görevlerin Müslümanlar arasında din boyasına boyanması aklî niteliğini hiçbir zaman zedelememiş ve hiçbir zaman Müslümanlar arasında akıl ile din arasında korkulacak bir çatışma ve çakışma ortaya çıkmamıştır.

Dinimizin temeli, aklın ilkeleridir. İslam dini aklı haiz olduğu yüksek seviyeden hiçbir zaman aşağı indirmemiş-

tir. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) "İnsanın dini aklıdır, aklı olmayanın dini de yoktur." buyuruyor. Aklın dinî delillerden biri olduğunda bütün İslam bilginleri görüş birligi içindedirler. Bundan dolayıdır ki, bizim akıl ilkelerimizde aklın iyi karşılamayacağı hiçbir şey yoktur. Bunu anlamak için çeşitli ahlak felsefeleri içinde en doğru ve ruhunu İslam'a en uygun bulduğumuz Akılcıların ilkelerini ele alarak, bunların bizim ilkelerimize ne kadar uygun olduğunu göstermeyi faydalı görüyoruz. (s. 30)

Kader İnancı ve Cebriyecilik

Eski ve yeni felsefede ahlak için keşfedilip belirlenen ilkelerin en önemlisi "Hürriyet (liberte)"tir. Bu münasebetle Müslümanların "kadere(predestination, prescience)" iman etmelerini ele almaktan kendimizi alamayız.

Gerçekte Müslümanlar kadere iman ettikleri için eleştirilmektedirler. Bu sebepten dolayı Müslümanlarda eylemlerin ahlakî bir değeri bulunmadığını düşünenler eksik değildir. Halbuki biz Müslümanların kadere nasıl iman ettiğimizin anlaşılamadığına inanmaktayız.

"Cebriyecilik" şeklinde tercüme edebileceğimiz "fatalizm" teorisine eleştiri konusu olacak şekilde bağlı olan bazı felsefî akım ve teorileri unutup da bu kavram ile yalnız İslam'ın delalet ettiği şey arasında o kadar şiddetli bir bağ tasavvur etmek ve ne zaman İslam hatıra gelse cebr'i de derhal hatıra getirerek, Müslümanlara bir ayıplama payı çıkarmak, zihnimizin bir türlü almadığı bir haksızlıktır.

Dinlerin hiçbiri bu bahsin hakikatine varamamış iken takdir ve hürriyet meselesini Müslümanlar tam bir ciddiyetle ele almışlardır. Yaratıcı'nın varlığını ispat eden ve etmeyen fatalist felsefe teorilerinin çoğunu kendilerine

başlangıç noktası edinerek aklî ve dinî delilleri bir araya getiren, din ile felsefeyi barıştıran İslam bilginleri cüz'i iradeyi isbat ederek problemi bugünkü rasyonalist ahlakçıların istedikleri şekilde çözmüşlerdir.

Bundan dolayı hazır sırası gelmişken Müslümanlar hakkındaki böyle yanlış bir zannı düzeltmek bizim için en büyük bir görevdir.

O halde herkes tarafından bilinsin ki, Müslümanların kadere olan imanları, eylem ve niyetlerinin ahlakî değerini noksanlaştıracak nitelikte değildir. Müslümanlar hem kadere iman ederler; hayır ve şerrin yaratıcısının Yüce Allah olduğuna inanırlar; hem de Allah tarafından kendilerine gösterilen mutluluk yolu ile mutsuzluk yolundan hangisine girseler kendi seçimleriyle girdiklerine inanırlar.

Biz, tarafsız olabilen her akıllı ferdin, metafiziğin inceliklerine girmeksizin böyle bir düşünce yürütebileceğini uzak görmeyiz. Dünyada hiçbir din düşünülemez ki, bir taraftan beşerî eylemlerin olmazsa olmaz şartı olan sorumluluk (responsibilite) vasfını insandan kaldırsın, diğer taraftan da buyruk ve yasaklar koysun. Eğer insanın hürriyeti yoksa, hürriyetin güzel bir şekilde kullanılmasından başka anlamı olmayan dinî kanun ve emirler neye yarar?

Eğer insan sorumlu tutulmayan bir yaratık ise, dinen farz, haram ve mübah kılmanın ne anlamı kalır? Bir insanın seçme gücü yoksa, ona niçin bazı şeyleri serbest bazılarını da yasak kılalım? Eyleminde ne değer kalır ki o eylemi iyilik ve kötülük ile nitelendirebilelim? Bütün bu durumlarda iyi ile kötü insan arasında ne fark kalır ?

Herhangi bir din, bağlılarından sorumluluk fikrini kaldırırsa, idam kararını kendisi vermiş olur. Halbuki biz, inançlara, ibadetlere, her türlü beşerî ilişkiye, cezalara,

ahlakla ilgili konulara ait İslam dini kadar buyruk ve yasakları çok olan bir din bilmiyoruz. Aynı şekilde helal ve haram arasındaki sınırı onun gibi belirlemiş, beşerî düzeni sağlayan en yüce ve en ince beşerî eylemlerden tutunuz da insanların geçimlerini düzenleyen bir dizi eylem ve davranışın en düşüğü kabul edilenlerine kadar her şeye önem vererek "şunu yap, bunu yapma" demiş bir din tanımlıyoruz.

İnsanların nefislerini terbiye etmeyi en yüce gaye edinmiş, ahlakî güzellikleri tamamlamak için kurulmuş ve bundan dolayı özellikle insanın iradesini terbiye etmeyi hedef edinmiş bir din, nasıl olur da insan hürriyetini yok sayarak kendi bünyan-ı bekasını temelinden yıkar. (s.30-33)

[....]

Din ve İlim

Semavi dinlere inananlar tecrübî ilimlerde vahiy ve mucize hakkındaki imanlarını zedeleyecek bir önerme, bir kural bilmezler. Bu takdirde ayet-i kerime: "Siz, sünnetullah'ı öğrenebildiginiz kadar bilirsiniz. O bildiğiniz miktarda ise değişme bulamazsınız. Ne değiştirmeye, ne de değişime uğradığını göremezsiniz. Bununla beraber şu keşfettiğiniz sünnetin görünen eserleri de zorunlu değildir. Bunlar kainatın Yaratıcısı'nın hür iradesiyle ortaya koyduğu eser ve işlerinden ibarettir. Bu eserlerin kendi içinde(bizatiha) değişmesine imkan vardır." gibi bir manayı içermiş olur.

Kısaca ilim ile sahih din, daima barışık gider. Çünkü her ikisi de hakikattir. İki hakikatin ise, çatışmasına imkan yoktur. Aklî esaslara hiç de dokunmaksızın vahye, mucizeye iman etmenin yolunu, imkanını dinimiz bize gösteriyor. Ayrıca dinimiz, varsayım devresini geçmiş, doğrulanmış ilmî esasların bütününü iman ile telif ettiği gibi

vazife ve sorumluluk, çalışma ve iş esaslarını da kadere iman ile pek güzel telif ediyor.

Gerçekte Avrupalılar'ın hakkımızda su-i zannını çeken çözülme ve geriliğimiz, kendileriyle girdiğimiz yarışmadaki geçici ve arızî aczimiz, görünürde onlara hak verdirecek gibi görünür. Eski gücümüzü elden kaçırdığımızdan dolayı bizi ne kadar ayıplarlarsa itiraz etmek elimizden gelmez. Bu gibi itirazlar bizim için belki eski güçlü devirlerimize dönmek için teşvik edici bir sebep olur. Yalnız bu alçalma ve çözülmeyi, Müslümanların inancından kaynaklanan doğal bir sonuç gibi kabul ederlerse pek ziyade yanıldıklarını hatırlatmaya kendimizi yine borçlu sayarız. Çünkü bu dini tam olarak yaşayanların, iyi Müslümanların sayıları çoğunlukta olduğu sürece Müslümanlar ilerlemiş; iş tersine döndükten sonra ise bu acı sonuçla karşı karşıya kalmışlardır. Müslümanlar çalışma ve gayreti terk etmişler, tevekkül faziletini kötüye kullanmışlarsa, kabahat dinlerinde değildir. Hz.Peygamber tevekkülü bize böyle öğretmemiştir. Aksine "Deveni bağla, sonra tevekkül et." buyurmuştur.

Kesin olan bir şey varsa, o da kadere iman inancından Müslümanların medenî, siyasî, ilmî ve ahlakî ilerleme açısından oldukça istifade etmiş olmalarıdır. İslam devletinin bir asır içinde bilinen derecede yayılma sınırlarını genişletmesi, bu imanın bahşettiği azim ve dayanıklılık sayesinde gerçekleşmiştir. Müslümanların yine bu kadar müddet içinde ümmilik ve çöl kültüründen en medenî milletlerin medeniyet imkanlarına kavuşmaları yine bu sayede olmuştur. Sosyal ve tabiî ilimlerde bugünkü Avrupa düşünürlerinin zamanında üstatlığını yapmış olmalarında dahi bu yüce ilkenin küllî bir tesiri olduğuna şüphe yoktur.

Hele ahlakî sahada kadere imanın gösterebileceği son derece harika tesirleri görmemek, insan ruhunu çok az

araştırmış olmanın sonucu olsa gerektir. Cömertlik ve ikram, askerî ve medenî cesaret, felaketlere karşı sabır ve tahammül, menfaati ve hatta hayatı küçümseme gibi özellikler, insanı son derece üstün bir yetkinlik seviyesine ulaştırmakta böyle bir imanın gösterebileceği olağanüstünlükleri yalnız hatıra getirmek yeterlidir. (s. 55-57)

Ahlakî Görevlerin Kaynağı Vahiydir

Böyle bir girişten maksadımız, İslam'da ahlakî vazifenin dayanağı vahiy olmakla aklî niteliğinden bir şey kaybetmediğini anlatmaktır. Evet, bizde ahlakî görevlerin kaynağı dindir, vahiydir. Ahlakî görevlerle ilgili olan emir ve yasaklar, sayılamayacak kadar çoktur. Fakat bir Müslümana göre, görünüşte kendi dışındaki bir kaynak tarafından belirlenmiş olan bu emir ve yasaklara itaat etmek, gerçekte yine görev tasavvurunu, asıl çıkış yeri olan akıldan almak demektir. Çünkü onun esasen Müslüman oluşu, iman etmesi, zaten aklî delillendirme sonucu idi.

Her Müslüman, varlığına iman ettiği yüceler yücesi Zat'ın her şeyi bildiğini, kainatın yaratıcısı olması dolayısıyla insanî yaratılışın her türlü inceliklerini bildiğini, ulaşabileceği olgunluk seviyesini yakalayabilmesi için gereken irade terbiyesinin nasıl olması gerektiğini de kendisinden daha iyi bildiğini, yaratılmış varlık dünyasından hiçbir şeye ihtiyacı olmaması dolayısıyla emirlerinin daima iyilikle ilgili, yasaklarının daima kötülükle ilgili olduğunu bilir.

İş bununla da kalmaz. Hz. Peygamber tarafından tebliğ olunan bu emir ve yasakların fayda ve zararları da sayılarak, olgunluk seviyesine nasıl ulaşılacağının yöntemi hakkında çoğu kez yapılan açıklama ve yorumlar ile hidayet

yolu aydınlatılır. Diğer bir ifadeyle İslam, dinî tekliflerini ortaya koyarken o tekliflere uymanın beraberinde getireceği mutluluğun delillerini de birlikte ortaya koymaktan, yani aklın yol göstericiliğini kullanmaktan uzak durmaz.

Dinî emirlerle yükümlü olan Müslüman, dinî buyrukların her zaman iyiliğe ulaştırdığına, dinî yasakların ise kötülükten uzaklaştırdığına aklen kanaat getiriyor. Mademki insana akıl nurunu veren; iyi ve kötü, mutluluk ve mutsuzluk, doğru ve yanlış, vazife gibi ilk ilkeler ile aklı donatan Yaratıcı Zat'tır. Yine o Yaratıcı Zat'ın bazı emir ve yasaklar ile insanî görevlerin detaylarını bir lütuf olarak bildirmesi, aklın aydınlatma hizmetini kolaylaştırması, aklı sahip olduğu yüce seviyeden neden aşağılara indirsin? Böyle bir itirazın ortaya konuş şeklini belirlemekte insan, şüphesiz zor bir durumda kalır.

İslam dininde hakikaten ahlakî gayenin, diğer ifadeyle ahlakî kanunun, mutluluk rehberi olacak evrensel kuralın, noksanlık ve istisna kabul etmeyen evrensel ve zorunlu bir kanunun kaynağı, ilahî vahiydir. Fakat bunun böyle olması, Kant'ın genellikle kabul olunan "Öyle hareket et ki, iradenin tabi olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğin kanun, evrensel bir kanun ilkesi şeklinde olsun." meşhur kuralını kabul etmemize hiç de engel değildir. Engel olmak şöyle dursun, bizim tabi olduğumuz ahlakî kanun da zaten bundan ibarettir diyebiliriz. Çünkü hadis-i şerifte Peygamberimiz: "Hikmet mü'minin kaybolmuş malıdır, onu nerede bulsa alır." buyurmuştur. (s. 65-67)

[....]

İSLAM'A GÖRE IRKÇILIK[462]

"... Buradaki Müslümanlar arasında "kavmiyet ve cinsiyet davası"nın veya başka bir tabirle "ırk ve cinsine taraftarlık" cereyanının belirmesi, 15-20 senelik bir şeydir. Fakat en ziyade açığa vurulması ve memleketin hayat ve memat meselelerinden biri haline getirilmesi 1908'de Meşrutiyet'le başlar.

Bu da cahillik sebebiyle Avrupa'dan edindiğimiz zararlı -ve acizane kanaatimce- İslam varlığı için kanser denecek kadar tehlikeli, bir yabancı bidattır. Zaten Avrupa'nın daima en fena şeylerini almak, iyi şeylerini de bozmadıkça tatbik etmemek bizim en ziyade göze çarpan felaketlerimizden biridir. Bazı asabi hastalıklar ilk önceleri sahte bir canlılık, geçici bir hareketlilik gösterek ortaya çıkarlar. Irkçılık hareketi de ilk bakışta ve Avrupa gözlüğü ile tetkik edildiğinde mühim bir terakki adımı, canlılık veren bir hayat kaynağı gibi görünüyor. Fakat bu frenk hastalığı İslam'ın basiret gözüyle tetkik edilirse; bu ümmetin muhakkak ölümüyle neticelenecek ve tedavisi çok güç, bulaşıcı bir hastalık olduğu anlaşılacak.

Bizim iddiamız şudur: Irkçılık davası -Musa Kazım Efendi Hazretleri'nin buyurdukları gibi- şer'an kötülenmiş

---

462 Ahmet Naim'in İslamda Da'vâ-yı Kavmiyyet adlı eserinin M.Ertuğrul Düzdağ tarafından "Yakın Tarihimizde İslam ve Irkçılık Meselesi" adıyla yapılan sadeşleştirmesinin 13-26.sayfalarından bazı tasarruflarla aktarılmıştır.

ve reddedilmiştir. Şer'î tabiri ile bu bir "davay-ı cahiliyet"-tir. İslam'ın varlığına ve devamına, Müslümanların refah ve saadetine en müthiş bir darbedir. Hele ki, bütün İslam diyarları elden çıkmış, diyar-ı küfr olmuş iken, buradaki bir avuç Müslümanın 'ben Türk'üm, ben Kürd'üm, ben Lazım, ben Çerkezim' gibi yeni heveslerle, birbirleri ile olan bağlarını zerre kadar gevşetmeleri nasıl olur! Düşmanlarımızın tecavüzlerini ta kalbgahımıza uzattıkları bir sırada, bu cinnet değil de nedir. Üstelik şu hal, ırk taraftarlığı bayrağını ellerinde tutanların anladığı manada da vatanperverliğe aykırıdır.

Din ve iman, akıl ve izan sahasından uzaklaşılsa bile, 'Irkın saadeti' denen aldatıcı serabın ardından koşan Arnavut kardeşlerimizin başına gelen büyük felaket, bize müthiş bir ibret dersidir. Aynı sebepler aynı neticeleri doğurur. Bu tabiî ve aklî bir kaidedir. O halde bu yolda devam ettiğimiz takdirde, er geç bizim de başımıza gelecek musibet budur. Bu gidişle, İslam'ın son sığınağı olan bu diyar Allah korusun -Arnavutluk gibi- daru'l-küfr haline girecektir.

Bazı Arap kardeşlerimizin, ırk davasına düşmekle takip ettikleri gayeyi bilmezsek de, "Türkçü" namını takınan Türk kardeşlerimizle temasımız çokça olduğu için, yollarını ve fikirlerini biliyoruz, zannındayız. Kürt kardeşlerimiz ise anladığımıza göre henüz bu hastalığa tutulmamıştır. Bundan sonra da düçar olmamalarını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim.

Türkçüler'le münakaşa ve munazaralarımız oldu. Beş senedir çalışmalarına rağmen, kendilerine saglam bir gaye edinmekte birleşemediklerini anladık.

Bunların içinden, nereye ve niçin gittiğini idrakten aciz ve bütün yaygaraları uydum kalabalığa demekten

ibaret olan çoğunluğu bir tarafa bırakıyoruz. Türkçüler'in ileri gelenleri, reislerini önderlerini, ulularını ikiye bölünmüş görüyoruz. Bir takımı halis "Türkçü", diğer takımı ise "Türkçü-İslamcı"dır.

Halis Türkçüler büsbütün yeni bir "mefkure" (müşterek gaye demek olacak) ortaya koymak, eski ananelerle münasebet bağını keserek, yeni ananeler vücuda getirmek, "yeni bir iman" ile "yeni bir kavim" ve "yeni bir millet"i kalıba dökmek hevesindedirler…

"Türkçü-islamcı" olan diğer ulular ise ne serden, ne yardan geçemiyorlar. İslam mefkuresi ile kavim mefkuresinin hiçbirini feda etmek istemezler. Birincilerle yani halis Türkçüler'le burada uzun uzadıya münakaşa etmeyi abes görüyoruz. Bunların aşılamak istedikleri şey açıkça dinsizlik mefkuresidir. Halbuki din inancı yok edildiği zaman,yerine ona denk olacak diğer bir şeyin konulamayacağını, İ'la-y-ı Kelimetullah uğruna kılı kıpırdamayan bir herifin, ta Kamçatka yaylalarındaki ırkdaşları için silaha sarılamayacağını; bin yıldan beri kardeşimdir dediği, bin yıldan beri hüznüne ve sevincine ortak ettiği, uğrunda hayatını fedadan çekinmediği din kardeşini bırakan bir kimsenin Sibirya'nın bilmem hangi boz ovalarında Nasrani mi, Şamanist mi belli olmayan Yakut kardeşini sevemeyeceğini düşünemeyen, Türkler'in ikbal devrinin İslamiyet'e sarıldıkları zamana rasladığını, düşüşlerinin ise iman ve akidelerinin gerilemesinden itibaren başladığını örtbas etmeye çalışan zevat ile münakaşa yeri herhalde bu makale değildir. Biz yalnız "Türkçü-İslamcı"larla dertleşebiliriz. Zira bunlarla İslam çerçevesi içinde anlaşmak, onlara hakikati din namına kabul ettirmek daha kolaydır.

"Türkçü-İslamcı" olan ulularla yaptığımız temaslar, bunların diğer arkadaşlarından nisbet kabul etmeyecek derecede daha insaflı olduğunu göstermiştir. Gerçi bunlar da Türk unsurunun zaafından, yardıma muhtaç olduğundan bahsediyorlar. Fakat İslam camiasını dağıtmak da istemezler. Bu camiayı, hem diğer Müslüman unsurların bizden ayrılmaması, hem de Türkler'in kolaylıkla yetiştirilip yükseltilmesi için lüzumlu sayarlar. Yalnız bir noktada yanılıyorlar:

"Türklük câmiası, İslam camiasını kuvvetlendirir. Kendi ırkına taraftarlık etmek, asabiyet davası gütmek İslam'a aykırı değildir. Bu iki mefkure birbiriyle çatışmaz aksine yekdiğerini tamamlar ve ilerleyip kuvvetlenmesini kolaylaştırır. Ne yazık ki, bir çok gencimiz iman ve İslam'dan nasipsiz kalmıştır. Bunları hiç olmazsa vatan ve ırk sevgisi adına İslama ısındırmaya çalışabiliriz." diyorlar ve din imanının yanı başına bir de kavim imanı koyuyorlar. Hatta içlerinde iman ve İslam'a olan bağlılıklarından hiç şüphe etmediğim bazı zatlara tesadüf ettim ki bunlar "Irkları ile övünmenin İslamî hislere hiç zarar vermeyeceğini" düşünüyor; bilakis bir insan Müslüman da olsa diğer kavimlere karşı, bir varlık gururuyla övünecek olursa pek yüksek bir terakki mertebesine vasıl olur" diye cidden inanıyorlardı.

Türk'ün yardıma ihtiyacı olduğu, sizlerin himmet ve irşadına cidden muhtaç bulunduğunu inkara imkan yoktur. Fakat Türk'ü bundan sonra da zararına sebep olacak yorgunluklara salıp, dünya ve ahiret saadetini düşünemeyecek hale getirmek reva değildir. Onun ictimaî vaziyetini düzeltmek istihsal kuvvetini çoğaltmak, manevîyatını kuvvetlendirmek, yüksek hasletlerini geliştirmek, kötü alışkanlıklarını gidermek cidden takdire şayan, Allah'ın ve kullarının indinde makbul hayırlı bir iştir.

Bu işte muvaffak olmak için de Türk'ün lisanına hizmet etmek, edebiyatını cidden ruha gıda olacak hale getirmek, kavmin ilmî ve amelî kuvvetini arttırmak lazımdır ve bu pek mübarek bir vazifedir. Hatta bu vazifede aslen Türk olmadığı halde Türkçe konuşan diğer Müslüman kardeşlerin de size yardıma koşmaları dinî vazifeleridir. Nitekim bizim yaptığımız bundan başka bir şey değildir. Lakin bu ictimaî hizmetlerin ifası hiçbir vakitte sizleri cevaz sınırını çiğnemenize ve soy sop ile en eski ejdad ile övünmenize sebep olmamalıdır. Lisan ve lugat bir anlaşma vasıtasından ibarettir. Bunu güzel kullanınız, münkerata alet etmeyiniz. Türke muhtaç olduğu din ve dünya ilimlerinin hepsini ifade edip anlayabileceği basit veya yüksek bir lisan öğretiniz. Kütüphanesini dünyanın en zengin kütüphanesi haline koyunuz. Fakat daima.. Evet, bundan gaflet etmeyiniz. Daima kendisine "Ey Türk" diyecek yerde "Ey Müslüman" diye hitap ediniz. Kendisine daima Müslümanlığından bahsediniz. Türklüğünden bahsetmeyiniz. Gayretini gıcıklamak istediğiniz vakit Türklük namına değil, Müslümanlık namına gıdıklayınız. Türk'ün tarihini İslam tarihinden ayırmayınız....

YAHYA KEMAL BEYATLI İLE BİR TARTIŞMASI[463]

AHMET NAİM BEY

1921-22 arasında, Zeynep Hanım Konağı'nın Edebiyat Fakültesi olan katında o vakit fakültenin katip-i umumiliğini eden Behçet'in odasında felsefe müderrisi Ahmed Naim Bey'le İslamiyet'in telakkisine dair, sertçe bir kavgamız oldu.

Ahmet Naim Bey'le 1915'te, yeni Darülfünun'a beraber gitmiştik. O zamandan beri tanışırdık. Buluşup konuşmamız fırsatı yalnız ders aralarında tenefüs saatlerinde yahut da Meclis-i Müderrisîn olduğu günlerde çıkardı. Bu fırsatla da ekseriya muarızane konuşurduk. Naim Beyin ruhunda şahsıma karşı bu muarızlığın asıl sebebi ne idi? Bunu uzun zaman, tamamiyle tesbit edememiştim.

Darülfünun'un Türkçü müderrislerinden biri olduğum için bu çok sünnî ve hanefî müderrisimizin fazla teveccühüne muntazır olamazdım. Ancak o, güler ve gülümser ve hayli manidar konuşmasını bilir bir alimimizdi. O vakit ise, Zeynep Hanım Konağı'nın salonlarında, bazı müderrislere bazı muharrirlere, bazı siyasîlere dair, alaylı musahabelerimizde çok anlaştığımız noktalar olmuştu. İslam

463 Yahya Kemal Beyatlı, Siyasî ve Edebî Portreler, Baha Matbaası, İstanbul 1968, s. 51-58.

taassubu bertaraf edilirse Naim Bey'i ruhuma çok uzak görmemiştim.

1918 mütarekesi olunca Naim Bey sarahatle, Ferid Paşa safına geçti. Darülfünun'un, milliyetçi unsurlarına karşı düşman tavırları takındı. Bir küçük müddet fakülte reisi oldu. Hatta fakültenin milliyetçi müderrislerini çıkarmak vazifesiyle mükellef olduğu halde, tasfiye komisyonu namını alan komisyona girdi. Diğer arkadaşlarımızla beraber beni de ihraç etmeyi teklif eden komisyon, Ali Kemal'in Maarif Nâzırı olmasıyla dağıldı.

Naim Beye bu komisyonda bulunmuş olduğu için, serzenişkâr olmağa lüzum görmemiş ve aldırmayan bir adam tavriyle daima selam vermiştim.

1921-22 arasında 'Tevhid-i Efkar'a Milli Hareket'e dair, milliyeti benim anladığım yolda, bir nevi yazılar yazıyordum. Hemen hepsi eski İstanbul'un ruhanî semtlerini teşrih etmeğe çalışan bu nesirlerde, fetih hatıraları ve İstanbul toprağına gömülmüş olan ilk cedlerin mezarları etrafında teşekkül etmiş mahallelerin manaları, hülasa bu toprağın 'vatan toprağı' diye tekevvün edişinin hikayesi vardı. Şüphesiz ki bu yazıları, ben her şeyden evvel bir Türk gibi duyarak yazarken, İslamiyet'in çok katı çok maddî adeta riyazî olan uknumlarının üstünden atlayarak, nehyettiği noktalara, butlanların zevkine kadar gidiyordum.

Bu nevi edebiyattan tam hamiyetli Müslüman olan ruhlar şiddetle hoşlanıyorlardı, lakin medresenin çok sünnî yapılı kafaları zevk almazlardı, hatta ürkerlerdi; irşadın bu tarzında putperestliğe bir gidiş görebilirlerdi; daha başka bir nokta var: İslamiyet'i yalnız bir milletin, mesela bir Türk milletinin kendi zevkine ve hülyasına

göre anlayışını ulum-ı İslamiyye reddederdi... Kur'ân'ın hükümleri malumdur, tafsil etmek lüzumsuzdur.

İşte Ahmed Naim Bey'le aramızda kavga bu bahisten çıktı.

O gün galiba Tevhid-i Efkar'da, 'Eyüb' e dair nesrim çıkmıştı. Bu nesirde Eyüp şehrinin nasıl tekevvün ettiğini hikaye ediyordum. Peygamber'in hicrette Mekke'den Medine'ye gelişini, devesinin Eba Eyyub'un evinde duruşunu, o eve misafir oluşunu hicreti müteakıb zuhur eden Bedir gazasında Eba Eyyub'un Peygamber'in bayrağını taşıyışını, sonra Eba Eyyub'un İstanbul muhasarasına gelişini, ölüp Haliç kenarında şimdi yattığı noktada gömülüşünü, Eyyub'un ölümünden sonra kaç defa İstanbul'u fethetmeğe gelen İslam ordularının onu hatırlayışlarını nihayet bu anane Türk ordularına intikal ederek Eba Eyyub'un 'Alemdar-ı Resulullah' olarak her neferimize, İstanbul surları önünde görünüşünü, nihayet 1453'te, Fetih'ten birkaç gün evvel, tam halk kafasında bir veliyullah olan Akşemseddin'in alem-i manada, Eyyub'un kabrini keşfedişini bu keşif yüzünden orduda emsalsiz, şedid, ruhanî bir vecid hasıl oluşunu bu vecdin sevkiyle şehrin fethedilişini, hulasa, Fetih'ten sonra ilk şehitlerin Eyyub'un etrafında çevrilen mezarlarıyle, o güzel Ölüm Şehri'mizin türeyişini tesbit etmeğe çalıştığım bu hikaye o günlerde vatandaşlarımızı tehyic ettiği halde Ahmed Naim Beyi kızdırmış.

Derslerden yeni çıkmıştık. Katib-i Umumi'nin odasında istirahat ediyorduk. Ahmed Naim Bey birdenbire dedi ki: 'İslamiyet'e sizin ettiğiniz zararı bu aralık kimse etmiyor.' 'Niyçün... Nasıl, ne gibi...' dedim. 'Mesela bugünkü yazınız gibi yazılardan...' dedi ve ilave etti: 'Zaten dalalete düşmüş bu zavallı milleti daima şaşırtıyorsunuz... Bir

zaman Türkçülük'le, şimdi de İslamiyet'i efsaneler üzerine kurulmuş bir din gibi göstererek... Hasılı bu şaşırmış halkı bir türlü şaşırtmayı icat ediyorsunuz... Bizim Abdullah Cevdet'in dinsizliğinden korkumuz yoktur, çünkü o sarahatle dinsizdir ve maddîdir; İslamiyet'i yıkamaz. Halbuki sizin 'Tevhid-i Efkar'da bir seneden beri çıkan bu yazılarınız İslam akaidini ve esasatını baştan başa tahrif ediyor. Beyefendi! İslamiyet'te ölülere ibadet, mezarlara muhabbet, ölmüş insanları filan veya falan semtte hazır ve nazır zannetmek gibi itikatlara yer yoktur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin kendi naşı bile İslam'da takdis olunamaz. İşte İslamın Hıristiyanlığa ve diğer dinlere bir faikiyeti de bundandır, böyle ebatına İslam'da inanılmaz!...'

Naim Bey çoşmuştu. Coşkunluğuna bir diyeceğim yoktu; zaten onun inanan bir insan oluşundan hoşlanıyordum. Ancak katı ve kırıcı bazı kelimelerini tahammülüm fevkinde gördüm ve aynı sert tavırla ve söyleyişle iade etmeyi zaruri addettim ve aynen dedim ki: 'Demin 'biz' korkmayız gibi bir şey söylüyordunuz. Siz kimsiniz? Kaç kişisiniz? Çokluksanız bile bütün bir Türk milletinin tarihi hatıralarına ne karışırsınız. Türk milleti, dinini istediği gibi benimsemiştir, diyanetini vatanının toprağına tahayyül ettiği şekilde karışmıştır. 'Biz' dediğiniz zevat kalkıp da: Ey Türkler, İslamiyet sizin vatan toprağınıza biganedir, sizin milliyetinizi ve diğer kavimlerin de milliyetini tanımaz. Zaten milliyet tanımaz. Sizin filan ve falan 'vatan'a İslamiyet'in ruhaniyetini şu bu şekilde hulasa putperestane bir itikat bakıyyesiyle izafe edilmesini İslamiyet istemez!' demenizle şu memlekette emin olunuz bir yaprak kımıldamaz.

Evet bu millet, İslamiyeti kendi mizacına göre kabul etmiş ve çok eski putperestliğiyle karıştırmış ve öyle sever, onun uğrunda yalnız bu sebeplerle ölür.

İslamiyet'i olsun, Hıristiyanlığı olsun, diğer dinleri olsun, bütün milletler daima kendi hilkatleriyle, temayülleriyle muhayyileriyle, ihtiyaçlarıyle, karıştırarak kabul etmişlerdir ve başka türlü almalarına zaten imkan yoktur... Nihayet ben, şikayet ettiğiniz bu yazılarda bu milletin inanmadığı bir şeyden bahsetmiş değilim. Siz ki bu yüzden bana karşı asabisiniz! Siz, kalkıp da padişaha karşı, onun şeyhülislamına ve Bab-ı Fetva'sına karşı ve birçok dalaletlere inanan bu halka karşı: Eyüb'ün mezarı ne demektir, böyle bir şey yoktur, böyle bir mevhumenin ziyaret edilmesi islam akaaidine mugaayirdir; hatta peygamber'in Medine'deki mezarını da ziyaret etmek ve orada bir ruhaniyet görmek İslam'a bu derece mugayir bir dalalettir; bunları hemen kaldırınız!' dediniz mi?

Halbuki bugün burada Abdullah Cevdet'ten daha muzır olduğumu söylüyorsunuz. Niçin İslamiyet'in inkar edilmesine razısınız, lakin bizim millî tahayyülümüze göre mevcut olmasına ve öyle teşrih edilmesine razı olamıyorsunuz!'

Aramızda bu sözlerle kavga büyüdü; sonuna doğru da bahis yalnız bir noktada toplandı: Ona göre: Herhangi Müslüman bir millet kalkıp da İslamiyet'i kendi milliyetinin unsurlarından yalnız biri olarak telakki edemez ve kendine uygun bir şekle koyamaz. Müslüman bir kavim kavmiyetini unutmak ve İslam'ın nass-ı katı'larına tamamıyla bağlamak şartiyle Müslüman olur ve diğer Müslümanları aynen kendi milliyetinden bilir.

Naim Bey'e izah ettim ki bizde yeni türeyen bu kavga Avrupa milliyetleriyle katolik ve sair kiliseler arasında

zaten oldu ve galiba kilise göz kapamağı daha münasip gördü. Hatta papazlardan bile milliyetçilerin zuhur ettiğini gördük. Kim bilir, belki bizde de böyle olabilir.

Bu münakaşanın üzerinden on üç sene geçti. 1934'te uzun bir gaybubiyetten sonra, İstanbul'a avdet etmiştim; eski semtleri bir daha görmek sevgisiyle, İstanbul'un her gün bir köşesine gidiyordum. Bir gün de Şeyh Vefa Türbesiyle Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'ni ve aynı zamanda o taraflardaki medreseleri görmek niyetiyle çıkmıştım.

Öğleden hayli sonraydı, Vefa'ya doğru yürüyordum, karşıdan Ahmed Naim Beyin geldiğini gördüm. Rahatsızlıktan yeni kalkmış gibi yorgun yürüyordu. Beni görür görmez durdu, kollarını açtı, 'Bu tesadüf münasebetiyle Cenab-ı Hakk'a hamdolsun...' diyerek söze başladı. O kadar dostça bir tahassüsle hareket ediyordu ki mütehayyir kaldım. Sözüne devam ederek: 'Avrupa'da uzun müddet kaldınız, sizi artık görmeden öleceğime bile inanmaya başlamıştım. İkide birde: Yarabbi bu adamla son bir defa görüşmemi mukadder kıl! Ta ki söylemek istediğim birkaç sözü söyleyebileyim, diyordum. İşte bu saatte Allah'ın o lütfunu idrak ettim. Ondan seviniyorum, şimdi sana maksadımı izah edeyim, nereye gidiyordun' dedi.

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nin nerede olduğunu bile bilmediğimi ve görmek istediğimi söyledim. 'Pekala... Beraber yürüyelim...' diye teklif etti ve söze girişti: 'Seninle o kadar sene evvel, Darulfunun'da bir münakaşada bulunmuştum. O münakaşa sonra benim zihnimi senelerce meşgul etti. Son senelerde ise, ben İstanbul'un birçok semtlerinde gezmeği ve oralarda, tıpkı senin usulünde eski mimari eserlerinin tarihini araştırmayı itiyat edindim. Bu hoş merak beni sardıkça sardı. Senin bir zaman 'Tevhid-i Efkar' da çıkmış yazılarını buldum ve tekrar okudum, Azim bir zevk aldım.

Sana bu yüzden ne kadar haksızlık ettiğime o yazıların bir şair fantezisi olmayıp hakikaten manevî birer ufuk olduklarına kail oldum. İşte bundan sonra bu yüzden seni o vakit gücendirdiğime yandım ve bir daha görürsem isti'fa-yı kusur etmeği nezrettim. İşte azizim söyleyeceğim bu idi.' dedi.

Ekseriya müzeyyif olarak konuştuğunu bildiğimiz o Naim Bey bu sözlerini söylerken o kadar müminane bir teessür içindeydi ki ben de teessürümden önüme bakıyor ve ne cevap vereceğimi bilemiyordum.

Bana o saatte, 'Tevhid-i Efkar'da çıkmış makaleler zemini üzerinde tekrar ettiği teveccühkar teşrihleri uzun boylu birkaç defa tekrar etti. Ne derecede mütehassıs olduğumu mümkün mertebe anlatmağa çalışarak bu bahsi kapadık.

Beraber Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'ne girdik. Muhacirler iskan edilmiş bir ev halini almış olan bu vakfı ancak merdiveninden bir nebze gördük. Sonra Şehzadebaşı Camii'ne geldik. Arka kapının üzerindeki Mustafa İzzet sülüsünü seyrettik. Naim Bey: 'Muhakkak ki sülüs son asırda asıl mükemmel şeklini buldu. Gerçi hat-şinaslar eskiye itibar ettiklerinden daima Şeyh Hamdullah'tan vecidle bahsederler, hayır ben bu fikirde değilim... bu mükemmeliyet son zamanlarda hasıl oldu.' dedi.

Beraber bir müddet daha dolaştık. Oradan çıktık. İbrahim Paşa Medresesi'nin arkasından tenha sokaklardan Şehzadebaşı'na çıktık. Oradan ayrıldık.

Son ayrılışımızmış. Naim Bey bir ay sonra öldü. Benimle son bir defa görüşmek istediğine dair, yukarıda naklettiğim dileğinin, Vefa'da sırf tesadüf sevkiyle, tahakkuk etmesini hayretle telakki ettim.

Yahya Kemal Beyatlı

DOKTOR RIZA TEVFİK'LE BİR TARTIŞMASI[464]

Ahmet Naim, Tevfik Fikret (1867-1915)'in *"Tarih-i Kadim"* manzumesinden çok müteessir olmuştu. Onu manevî en büyük dayanaktan mahrum, bedbaht olarak ölmeğe mahkum bir insan diye nitelemiştir.[465] *Tarih-i Kadim* şiiri Tevfik Fikret tarafından 1905 yılında kaleme alınmış, imzasız ve tarihsiz olarak basılmış, ellerde dolaşıyordu. Mehmet Akif 1914 yılında çıkan *"Süleymaniye Kürsüsü'nde"* adlı kitabında bu şiiri dolayısıyla Fikret'i küçültücü mısraları yazmış ve onu zangoç[466] kelimesi ile nitelendirmiştir. Fikret, Akif'in bu tenkitine çok kızarak dinsizliğini, hatta din aleyhtarlığını açıkça gösteren *"Tarih-i Kadime Zeyl"* adlı manzumesini yayımladı.[467]

Doktor Rıza Tevfik'in özellikle felsefe yoluyla, filozof tavır ve kıyafetiyle, hatta jestleriyle gençler üzerinde olumsuz tavırlar bırakan bir düşünür olduğunu belirten

---

464 Kısa bir değerlendirmeyle beraber özetini verdiğimiz bu makale önce Sebilürreşad, XV-373, s.176'da yayımlanmış, aynı sene (1920) kitap halinde basılmıştır. Ahmet Naim ile Rıza Tevfik arasında geçen bu tartışmanın metinleri, iki müellif hakkında bilgiler ihtiva eden bir takdim yazısıyla ve "Rıza Tevfik-Babanzâde Ahmed Naim Münakaşası" başlığıyla 15 Aralık 1988 tarihinden itibaren Milli Gazete'de Mehmet Mestçi (Abdullah Uçman) tarafından tefrika edilmiştir. Nakl. Kara, Bir Felsefe Dili Kurmak, s. 73.

465 M. Cevdet, *Müderris A. Naim*, s.12.

466 Zangoç: Kilise hademesi ve çan çalıcısı demektir.

467 Mehmet Kaplan, *İA.*, XII-209.

Osman Nuri Ergin, Meşrutiyet Dönemi'nde metafizik ve sosyoloji sahasında başlıca üç aydının körü körüne tutmuş ve gitmiş oldukları yanlış yollarla gençler üzerinde fayda yerine büyük zararlar doğurduğunu belirterek bunlardan birincisinin Doktor Rıza Tevfik,[468] ikincisinin Doktor Abdullah Cevdet, üçüncüsünün de şair Tevfik Fikret olduğunu ifade etmiştir.

Fikret'in *"Tarih-i Kadim"* adlı şiiri birtakım şuursuz gençleri büsbütün yoldan çıkarmış onun menfî ruh ve yokluk felsefesi -kendi tabirince- irfanına tebdil-i tabiiyet ettirmiş[469] ve bu ruhla yetiştirmiş olduğu biricik oğlu Haluk, bir adım daha ileri giderek Müslümanlığını Protestanlığa, Türklüğünü de Amerikan vatandaşlığına çevirmiştir.[470]

Ahmet Naim bu konferans vesilesiyle yazdığı risalesinde, Tevfik Fikret'in durumunu hiç konuşmak istemediğini ve şahsî hiçbir alışverişinin olmadığını, Galatasaray Lisesi'nde 15 sene beraber çalıştıklarını ve bu süre içinde aralarında kırgınlığa sebep olacak hiçbir tartışma geçmediğini hatta iyi bir Müslüman olan babasını çok sevdiğini ve hürmet ettiğini belirttikten sonra ortada İslam'ı ilgilendiren bir durum olduğu için bu yazıyı yazmak zorun-

---

468 Rıza Tevfik'in ömrünün sonlarında tövbe ederek şunları söylediği nakledilir: "Ben şimdi eskisi gibi değilim. Yaşım ilerledikçe imanım da arttı. Hele yalın ayak Ka'be'ye gidip orayı yıkadığımdan beri Allah'a bir başka türlü inandım. Ben şimdi tam ve halis bir mü'minim." (Yeni Sabah Gazetesi, 7.11.1939, nakl. Ergin, Balıkesirli, s. 184)

469 Tevfik Fikret, 13 Nisan 1910 tarihinde Tanin gazetesi sahibi Hüseyin Cahid'e yazdığı bir mektupta: "Bugün sa'y ve irfanım tebdil-i tabiiyet ediyor." demiştir (akt. M. Kaplan, *a.g.m.*, s. 209).

470 Ergin, *Balıkesirli*, s.182;
Haluk Fikret, Robert Koleji bitirdikten sonra Amerika'da Michigan Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimi görmüş, daha sonra üç üniversitede ihtisas yapmıştır. 1943'te rahip yardımcısı olmuş, 1956 da baş rahipliğe getirilmiştir. (Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II,1038.)

da kaldığını ifade etmiştir. Doktor Rıza Tevfik'e hitaben, Fikret'in yazdıkları ortada iken niçin böyle bir zahmete(!) katlandığını anlayamadığını, iman ve İslam üzerinde olan bir kimsede ispata muhtaç görünenin din ve iman değil, küfür ve ilhad olduğunu belirterek: *"Filozofcuğum! Fikret büyük bir şairdir deyiniz, şiiri takdire layıktır deyiniz, peki deriz; nûmune-i fazilet idi deyiniz; bir çok kuyud-u ihtiraziye ile ona da peki deriz. Fakat mü'min idi, Müslüman idi demeyiniz çünkü, sizi herkesten evvel kendisi tekzib eder."* demiştir.

Fikret'in etkili bir konuşma gücüne sahip olmasının kendisine bir üstünlük ve metanet duygusu verdiğini, Yaratıcısı'na hitaben: *"Ben benim, sen de sen, ne rab, ne ibad."* diyecek kadar mağrur ve cüretkâr olduğunu, dolayısıyla bir tür tatminsizlik içinde bulunduğunu ifade ettikten sonra bu duygular içinde Amerikan bandralı, protestanların propağanda merkezi olan Robert Kolej'de görev kabul ederek Müslüman gençlerin dinî ve millî duygularını bozmaya hizmet(!) etmekte karar kıldığını ve en nihayet orada ve böyle şerefsiz bir hizmette can verdiğini belirtmiştir.

Beraber çalıştıkları süre içerisinde Fikret'i iyi tanıdığını, hoş sohbet birisi olmakla beraber onda iman ve İslam'ına dair bir işarete rastlamadığı gibi Fikret'in ahirete inanmadığını o zaman kendisine söylediğini hatta Galatasaray'dan istifa edip Robert Kolej'e geçmesinin sebebinin, dinsiz olarak yetiştirmek istediği öğrencilerin Müslüman bir çevrede (Galatasaray) sıkıntı çekmemeleri olduğunu, bizzat kendisine söylediğini ifade ettikten sonra şöyle devam eder:

"Fikret hiç kimseyi beğenmeyen mağrur kişiliği ile bu fikir ve görüşlerinden dolayı herkes tarafından hücuma uğrar. Hatta gariptir ki alt katında onu savunmak için

konferans verdiğiniz (Rıza Tevfik kastediliyor) Türk Ocağı, onun şairliğini, ahlakî faziletlerini, vatanperverliğini bile inkar edecek kadar ileri gitmişti. Ölümüne kadar, hatta ölümünden bir süre sonraya kadar durum böyle iken Tarih-i Kadim'e Zeyl adlı manzumesinin insanlar arasında yayılmasından sonra herşey birden bire değişir. Şairin Allah'a, Allah'ın gönderdiği peygamberlere karşı savurduğu cüretkâr hakaretler o kadar makbule geçer ki din düşmanı olan ne kadar kimse varsa cümlesinin ma'budu mertebesine çıkar. Yeni kurulmak istenen dinsizlik dinine bayraktar olur, artık bütün seyyiatı hasenata tebdil edilmiş, dün ona hücum edenlerin nazarında fazilet peygamberi, şiir ilahı olmuştur."

Fikret ve Abdah Cevdet (Abdullah Cevdet kastediliyor) tarafından Resulullah'a yapılan hakaretler karşısında niçin suskun kaldığını, ağzını açıp tek laf etmediğini, oysa dinine hücum edildiğinden dolayı yüreği sızlayan dindar bir şairin Fikret hakkındaki bir çift sözüne tahammül edemediğini, *"Nazarınızda Hz. Peygamber'in Fikret kadar da mı değeri yoktur?"* diye sorarak: *"Eğer böyle iseniz size insafsız, zalim bir feylesof demekte hiç teredüt etmem."* demiştir.

Daha sonra Fikret'in şiirlerinden örnekler vererek onun dinle imanla bir ilgisinin olamayacağını belirtmiştir. Fikret'in "Molla Sırat" diye alay ettiği Mehmet Akif'e karşı yazdığı manzumeden seçtiği mısraların bazıları şöyledir:

Ben ki birkaç pulu tercihinden
Protestanlara zangoçluk eden[471]

---

471 Mehmet Akif'in kendisini,
Şimdi Allah'a söver... Sonra biraz bol para ver
Hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder
mısralarına işaret ediyor.

Şairim....
......
Fakat aldanma üstadım
Ben de bir parça muvahidzâdem
Bana anlatma o ra'na dini
Bilirim ben de senin bildiğini
Okudum ben de Kitabı gaybi
Dinledim ben de ıtabı gaybi
Ben de zatın gibi cami cami
Dolaşıp Hakka oldum râki'
....
Ben de aşıktım ezan nağmesine
Bir koşardım ki o Allah sesine
Ben de tesbih ve dua, savm ve salat
Hepsini hepsini yapdım heyhat
Bilmeden görmeden iman ettim
Sevdim Allah'ı da Peygamberi de
O alay kaldı bugün hep geride.

"Fikret'in bu sözleri varken konferansınızdaki cemaati, imanına nasıl olup da ikna edebileceğinizi cidden merak ediyorum." diyen Ahmet Naim,

Din-i Hak bence bugün dinî hayat
Sen ne dersin buna hey Molla Sırat

deyişine bakılırsa; *"Dediler ki: "Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor." Fakat onların bu hususta*

1896 yılı sonlarında 500 kuruşluk maaşla Robert Kolej'de göreve başlayan Fikret'in maaşı, 1908'de 12 altına, ölümüne yakın ise 50 altına yükseltilmiştir. (Mehmet Kaplan İA, XII-.206).

hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.”[472] ayeti kerimesinde akideleri tarif edilen dehriye taifesinden olduğu anlaşılmaktadır, demiştir.

“Gerçek bu iken sizin gençleri heyecana getirip Akif ve Sebilürreşad hakkında galeyana getirmeniz haksızlıktır. Biz ise böyle şeylere değil, davamızın hak mı batıl mı olduğuna önem veririz. Yoksa pekala biliyoruz ki “Kahrolsun Akif” dedirtecek derecede coşturduğunuz tecrübesiz gençlerin bu duası yine onların o meclisteki “Yaşasın Fikret” duaları kadar müstecab olmuştur.” diye bitirmiştir.

---

472 Casiye (45), 24

EK 2: FOTOĞRAFLAR ve BELGELER



Ahmet Naim'in Son Resimlerinden Biri (M. Cevdet, Müderris Ahmed Naim s. 12)



Darülfünundaki Meslektaşlarıyla beraber. (Arslan Kaynardağ "Felsefecilerle Söyleşiler" adlı eserden)

Kendisinin de aralarında bulunduğu 1894 Mülkiye mezunları (Ali Çankaya, "Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, III, 558)

Edirnekapı'daki Mezarı

El yazısı (M. Cevdet, s. 47)

۳۵

سجل عمومی

Sicil Defterindeki Biyoğrafisi
(BOA, Sicil-i Ahval Defteri, No: 78, s. 35.)

Ahmed Naim Bey Tekke Sancağı mutasarrıflığından munfasıl saadetli Zihni Paşa'nın mahdumudur.

Bin iki yüz doksan sene-i hicriyesinde (sene-i maliye 289) Bağdat'ta tevellüd etmiştir.

Bağdat Mekteb-i İbtidaî ve Rüşdiye'sinde tederrüs-i Mekteb-i Sultaniye ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de ikmali tahsil ederek aliyyu'l-a'la derecesinde iki kıt'a şehadetname almıştır. A'rabî ve Farisî tercüme ve Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet ider. Kürd lisanına dahi aşinadır.

Bin üç yüz on iki senesi Rabiulevvel'inin yirmi beşinde (12 Eylül 310) yirmi iki yaşında iken mülazemetle Tahrirat-ı Hariciyye Kalemi'ne dahil olmuştur.

Tahrirat-ı Hariciye Kitabeti'ince yazılan mülahazada terceme-i halinin Kalem'e ait münderecatı tasdik olunmuştur.

Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane şehadetnameleriyle tezkere-i Osmaniye'sinin suret-i musaddakları terceme-i hal varakası ile mahfuzdur.

Mumaileyh Ahmed Naim Bey'e bin üç yüz oniki senesi Cemaziyelula'sının beşinde (23 Teşrin-i Evvel 310) yüz kuruş maaş tahsis olunmuştur.

Mumaileyhin bin üç yüz on üç senesi Şevval'inin on dokuzunda (21 Mart 312) maaş-ı mezkurla Tercüme Kalemi'ne naklederek bin üç yüz on dört senesi Muharrem'inin onunda (9 Haziran 312) dört yüz kuruşa ve bin üç yüz on altı senesi Zilkade'sinin dördünde (4 Mart 315) dört yüz otuz kuruşa iblağ edildiği Hariciye Sicil Şubesi'nin 11 Cemaziyelula 317 tarihli vukuat pusulasından anlaşılmıştır. Mumaileyh veazif-i memuriyetini mukaddimane ifa eylemesini mebni sene-i merkume Zilhicce'sinin yirmibeşinde rütbe-i…. tevcih buyurulmuştur.

Mumaileyhin maaşı bin üç yüz on yedi senesi Cemaziyelahir'inin on dördünde (7 Teşrin-i Evvel 315) dört yüz seksen kuruşa ve bin üç yüz on sekiz senesi Cemaziyelula'sı selhinde (12 Eylül 1316) altı yüz on kuruşa ve sene-i merkume Şaban'ının on dokuzunda (29 Teşrin-i Sani 316) altı yüz seksen beş kuruşa ve bin üç yüz on dokuz senesi Rabiulahir'inin yedisinde (11 Temmuz 317) yedi yüz

kırk beşe iblağ edildiği şube-i mezkurenin üç yüz on iki senesi (3 Kanun-i Sani 321) tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.

Mumaileyhe vazife-i memuriyetini ifada muşahed olan ikdam ve mesaisine mebni sene-i mezkure Receb'inin onbeşinde terfian rütbe-i saniye sınıfı sanisi tevcih buyurulmuştur.

Mumaileyhin maaşı bin üç yüz yirmi bir senesi Cemaziyelulasının yirmisinde (1 Ağustos 319) yediyüz yetmiş beş kuruşa ve bin üç yüz yirmi iki sene-i Zzilhicce'sinin dördünde (21 Kanun-i Sani 320) sekiz yüz on beş kuruşa iblağ edildiği mezkur vukuat pusulasında gösterilmiştir.

Mumaileyhin bin üç yüz on iki senesi Ramazan'ının on birinde (23 Şubat 320) ayrıca dört yüz elli kuruş maaşla Mekteb-i Sultani A'rabi muallimliğine tayin olunup maaş-ı mezkur üç yüz on altı senesi Rabiulahir'inin yirmi altısında (1 Eylül 314) beş yüz kuruşa iblağ edildiği Maarif Sicil Şubesi'nin (5 Nisan 326) tarihli müzekkire-i cevabiyesinde gösterilmiştir.

Mumaileyhe üç yüz yirmi beş senesi Rebiulevvel'inin yirmisinde nikelden mamul Hicaz Demiryolu madalyası ihsan buyurulup Kalem maaşı üç yüz yirmi altı senesi Rabiulahir'inin on dokuzunda (8 Mayıs 324) sekiz yüz doksan beş kuruşa iblağ ve sene-i mezkure Receb'inin yirmi dördünde (8 Ağustos 324) dört bin kuruş maaşla Meclis-i Maarif Daire-i Aliye Azalığı'na ve Zilhicce'nin yirmi ikisinde (2 Kanun-i Sani 324) maaşıyla mulga Mekatib-i Rüşdiye İdaresi müdüriyetine naklolunarak (11 Ağustos 325) tarihine kadar muallimlik maaşından yalnız mazuliyet aidatı ve tarih-i mezkurdan sonra aidatı tekaudiye kat'edilip işbu muallimlik maaşı şehri mezkurun yirmi sekizinde (1 Eylül 325) altı yüz kuruşa iblağ edildiği Hariciye Sicil Şubesi'nin 28 Mart 326 tarihli müzakare-i cevabiyesiyle Maarif Şubesi'nin salifu'z-zikr müzakere-i cevabiyesinde beyan kılınmıştır.

Mumaileyhin ilim ve irfanından Meclis'ce daha ziyade istifade olunacağı cihetle bin üç yüz yirmi sekiz senesi Rabiulevvel'inin sekizinde (6 Mart 326) maaş-i haliyesiyle yine Meclis-i Maarif azalığına nakil buyurulmuştur.

Sicil Defterindeki Biyoğrafisi Sadeleştirmesi

Maarif Vekâleti

Memurun adı		Babasının adı						En son vazifesi		Doğduğu tarih
Ahmet Naim B.		Rifki paşa							bir aylık	Hicri: 1290 — Mali: 1289
		Geçmiş hizmeti			Açığı					
Den	Kadar	Sene	Ay	Gün	Sene	Ay	Gün	Bulunduğu vazifeler	Maaşı	Mülâhazat
310 23 T. evvel	312 20 Mart	1	4	28				Tahrirat-ı hariciye kalemi kitabeti	100	
312 21 Mart	312 9 Haziran		2	18				Bab-ı âli tercüme odası hulefalığı	[illegible]	
312 9 Haziran	315 3 Mart	2	8	25				" " "	400	
315 4 Mart	315 6 T. evvel		7	3				" " "	430	
315 7 T. evvel	316 12 Eylül		11	6				" " "	480	
316 13 Eylül	316 28 T. sani		2	16				" " "	610	
316 29 T. sani	317 10 Temmuz		7	12				" " "	685	
317 11 Temmuz	319 9 Temmuz	2		20				" " "	745	
319 1 Ağustos	320 26 K. sani	1	5	26				" " "	775	
320 27 K. sani	324 7 Mayıs	3	3	11				" " "	875	
324 8 Mayıs	324 7 Ağustos		3					" " "	895	
324	324		[illegible]	[illegible]			[illegible]	Meclisi maarif dairesi		
324 1 K. sani	325 18 Ağustos		7	18				Maarif nezareti mekâtibi rüştiye idaresi müdüriyeti	4000	
325 19 Ağustos	326 5 Mart		6	17				" " "	4000	
326 6 Mart	327 14 Ağustos	1	5	9				Meclisi maarif azası	4000	
327 15 Ağustos	327 9 Şubat		6	16				Maarif nezareti tedrisatı taliye [illegible] müdüriyeti	4000	
328 1 Mart	330 9 Temmuz	2	5					Meclisi maarif azayi daimeliği	4000	
330 1 Ağustos	331 9 Eylül	1	2					Maarif nezareti telif ve tercüme dairesi azalığı	4000	
331 1 T. evvel	335 17 Şubat	3	4	17				Darülfünun Edebiyat fakültesi ruhiyat ve ahlâk kürsü [illegible]	4000	
335 18 Şubat	335 13 Nisan		1	26				Darülfünun müdür umumiliği	6000	
335 14 Nisan	335 27 Ağustos		4	14				Maarif nezareti telif ve tercüme dairesi azalığı	4000	
335 28 Ağustos	335 15 Eylül			18				Maarif nezareti tedrisatı aliye dairesi müdür umumiliği	4500	
335 16 Eylül	338 10 T. evvel	3		25				Ayan azalığı		
338 11 T. evvel	339 3 T. evvel		11	23				Darülfünun Edebiyat fakültesi mabadettabiiye ve bediiyat müderrisliği	5000	
339 4 T. evvel	340 7 Mayıs		7	4				" " "	4000	
340 8 Mayıs	341 21 Nisan		11	14				" " "	6000	
341 22 Nisan	931 23 Eylül	6	5	2				" " "	9000	
24 Eylül 931	9 Temmuz 933	1	10	7				" " "	9000	
1 Ağustos 933	9 Mayıs 934		10					Açık maaşı		
1 Haziran 934	12 Ağustos 934		2	12				" "		Vefat

ÇANKAYA MATBAASI - ANKARA

Hizmet cetveli (Emeklilik Dosyası'ndan)

Maarif Vekaleti										
Memurun Adı			Babasının Adı					En Son Vazifesi	bir aylık maaşı	Doğduğu tarih
Ahmet Naım B.			Zihni Paşa							Hicri: 1290 / Mali: 1289
Geçmiş hizmeti					Açığı					
Den	Kadar	Sene	Ay	Gün	Sene	Ay	Gün	Bulunduğu vazifeler		Mülahazat
310 23 R. Evvel	312 20.Mar	1	4	28				Tahriratı Hariciye Kalemi Kitabeti	100	
312 21.Mar	312 08.Haz		2	18				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	100	
312 09.Haz	315 03.Mar		8	25				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	400	
315 04.Mar	315 6 R. Evvel		7	3				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	430	
315 7 R. Evvel	316 12.Eyl		11	6				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	480	
316 13.Eyl	316 28 K. Sani		2	16				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	610	
316 29 R. Sani	317 10.Tem		7	12				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	685	
317 11.Tem	319 09.Tem	2		20				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	745	
319 01.Ağu	320 26 K. Sani	1	5	26				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	775	
320 27 K. Sani	324 07.May	3	3	11				Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	815	
324 08.May	324 07.Ağu		3					Bab-ı ali Tercüme Odası Hulefalığı	895	
324 08.Ağu	324 3 K. Evvel		4	23				Meclisi Maarif Dairesi İlmiye Azalığı	4000	
324 1 K. Sani	325 18.Ağu							Maarif Nezareti Mekatibi Rüştiye İdaresi Müdürlüğü	4000	
325 19.Ağu	326 05.Mar		6	17				Maarif Nezareti Mekatibi Rüştiye İdaresi Müdürlüğü	4000	
326 06.Mar	327 14.Ağu	1	5	9				Meclisi Maarif Azası	4000	
327 15.Ağu	327 09.Şub		6	16				Maarif Nezareti Tedrisatı Aliye Müdürlüğü	4000	
328 01.Mar	330 09.Tem	2	5					Meclisi Maarif Azası	4000	
330 01.Ağu	331 09.Eyl	1	2					Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi Azalığı	4000	
331 1 R. Evvel	335 17.Şub	3	4	17				Darül Fünun Edebiyat Fakültesi Ruhiyat ve Ahlak Kürsü........	4000	
335 18.Şub	335 13.Nis		1	26				Darül Fünun Müdür Umumiliği	6000	
335 14.Nis	335 27.Ağu		4	14				Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi Azalığı	4000	
335 28.Ağu	335 15.Eyl			18				Maarif Nezareti Tedrisatı aliye Dairesi Müdür Umumiliği	4500	
335 16.Eyl	338 10 R. Evvel	3		25				Ayan Azalığı		
338 11 R. Evvel	339 3 R. Evvel		11	23				Darul Fünun Edebiyat Fakültesi Mabaduttabiiye ve Bediiyat Müderrisliği	5000	
339 4 R. Evvel	340 07.May		7	4				Darul Fünun Edebiyat Fakültesi Mabaduttabiiye ve Bediiyat Müderrisliği	4000	
340 08.May	341 21.Nis		11	14				Darul Fünun Edebiyat Fakültesi Mabaduttabiiye ve Bediiyat Müderrisliği	6000	
341 22.Nis	931 23.Eyl	6	5	2				Darul Fünun Edebiyat Fakültesi Mabaduttabiiye ve Bediiyat Müderrisliği	9000	
24 Eylül 931	9 Temmuz 933	1	10	7				Darul Fünun Edebiyat Fakültesi Mabaduttabiiye ve Bediiyat Müderrisliği	9000	
1 Ağustos 933	9 Mayıs 934		10					Açık Maaşı		
1 Haziran 934	12 Ağustos 934		2	12				Açık Maaşı		
	Toplam:	39	9	20						
								Sicil kaydına uygundur 10/10/934 İmza Mühür Vedat		

Hizmet cetveli sadeleştirmesi

KAYNAKÇA

AĞIRMAN, Cemal, Tecrid-i Sarih'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği ve Kaynak Kullanımı, 19-20 Temmuz 2003 II. Gerede Hadisçiler Toplantısı'ında sunulmuş tebliğ

AHATLI, Erdinç, Klasik Ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği (Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese), İstanbul 2004

AHMED b. Hanbel; *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

AKÇURA Yusuf, Üç Tarz-ı *Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara 1987

ANA BRİTANNİCA Ans., Ana Yayıncılık A.Ş. İstanbul 1986-1994

ALBAYRAK, Sadık, Türkiye'de İslamcılık-Batıcılık Mücadelesi, Risale Yayınları, İstanbul 1990

ARSEL, İlhan, Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1987

ASKALANİ, İbn Hacer, el-Metalibu'l-Aliyye bi Zevâidi Mesânîdi's-Semâniyye, Thk. Habiburrahman el-A'zami, Beyrut 1993.

ATMACA, Veli, Tecrid-i Sarih Tercümesi Mukaddimesi ile Tedribu'r-Ravi'nin Mukayesesi, 9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmış Lisans Tezi, İzmir 1988.

AYAŞLI, Münevver, İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim, 2. bs. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

AYDINLI, Abdullah, Hadis Istılahları Sözlüğü, Timaş A. Ş., İstanbul 1987

BABANZÂDE, Ahmed Naim, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, I-III, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1985.

________, Sarf-ı Arabi Temrinat, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1323.

________, Genel Çizgileriyle İslam, Çığır Yayınları, İstanbul 1975.

________, İslam Ahlakının Esasları, (sad. Recep Kılıç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

________, İslam Ahlakının Esasları, sad. Ömer Rıza Doğrul, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1945.

________, İslam'da Dava-yı Kavmiyyet, sad. M. Ertuğrul Düzdağ, (Yakın Tarihimizde İslam ve Irkçılık Meselesi, İzmir 1997, ss. 11-76.

________, Mebadi-i Felsefeden İlmu'n-Nefs, Matbaai-Amire, İstanbul 1331.

________, İlm-i Mantık, Darülfünun Matbaası, İstanbul 1335

________, Hikmet (Felsefe) Dersleri, İstanbul 1329.

BANARLI, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.

BERKES, Niyazi, Atatürk ve Devrimler, Adam Yayıncılık, İstanbul 1983.

________, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

BEYATLI, Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, Baha Matbaası, İstanbul 1968

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLER (BOA), İ. Hususi, 1327 R. 22

BOA, İ. HR. 1314 M. 6

BOA, Yıldız PRK. BŞK. 60/105

BOA, Sicil-i Ahval Defteri, No: 78, s. 35.

BUHARİ, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul ts.

CANAN, İbrahim, Yeni Usul-i Hadis, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları, İzmir 1982

CEYHAN, Abdullah, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1991.

CİHAN, Sadık, Osmanlı Devleti'nde Türk Hadisçiler Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risaleler, A.Ü. İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, 1977.

Osmanlı Devleti'nde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-i Hadis Eserleri, Risaleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeler, A.Ü. İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, 1975

CUMHURİYET Arşivi, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Elmalılı Hamdi Efendi ve Şair Mehmet Akif arasında yapılan Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsirine dair anlaşma metni Dosya: 2218 Yer No: 26.149.18. 26.10.1341 (1925)

CÜNDİOĞLU, Dücane, İbn Arabi'nin Yorumu, Akseki'nin Suali, Ahmed Naim'in Cevabı, Dergâh, Sy.99, Aralık 1997, s. 19-20.

ÇAKAN, İ. Lütfi, Babanzâde Ahmet Naim, DİA, IV-375.

Hadis Edebiyatı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayını, 3. bas. İstanbul 1989.

Hadis Usulü, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayının, İstanbul 1991.

ÇANKAYA, Ali, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara 1968-1969.

ÇANTAY, Hasan Basri, Akifname, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi Luğat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Yakın Tarihimizde İslam ve Irkçılık Meselesi, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.

EDEBİYAT FAKÜLTESİ Mecmuası (1,2,5 ve 6. sayılar)

EMEKLİLİK DOSYASI, Emekli Sandığı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Dosya no: MT032177

ERGİN, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası İstanbul 1977.

Ahmet Naim Zatı ve Eserleri, İAE, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1945

Balıkesirli Abdulaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti, İstanbul 1942.

ERİŞİRGİL, M. Emin, İslamcı Bir Şairin Romanı, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1956.

Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp, Remzi Kitabevi 2. bs. İstanbul 1984.

ERUL, Bünyamin, Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi: Tecrid-i Sarih Tercümesi (Kamil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine), 19-20 Temmuz 2003 II. Gerede Hadisçiler Toplantısı'ında sunulmuş tebliğ.

EŞREF, Edip, *Mehmet Akif,* Asar-ı İlmiyye Kütüphanesi Neşriyatı 1938

ERTAN, Veli, Prof. Kamil Miras, Diyanet Dergisi, X-106,1971.

ESAD EFENDİ, Mahmud, Usul-i Hadis, İstanbul 1316.

FEYZİOĞLU, Muin, Babanzâde Ahmet Naim ve Hayat Ansiklopedisi, Sebilürreşad Mecmuası, XIV-335.

GÖVSA, İbrahim Alaattin, Meşhur Adamlar, Hayatları-Eserleri, İstanbul, 1935.

Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, İstanbul 1935.

HANSU, Hüseyin, "Babanzâde Ahmet Naim ve Türkiye' de Hadis Çalışmalarının Yeniden Başlaması" İslamî Araştırmalar Dergisi, (1997), s.178-182

________, Babanzade Ahmed Naim: Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996.

HARB, Muhammed, el-Usmaniyyun fi't-Tarih ve'l-Hadare, Daru'l-kalem, Beyrut 1989

HATİBOĞLU, Mehmed Said, İslamın Aktüel Değeri Üzerine, İslamî Araştırmalar Dergisi, I, 1986.

IŞIK, İhsan, Yazarlar Sözlüğü, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

ITR, Nureddin, Menhecu'n-Nakd Fi Ulumi'l-Hadis, Beyrut 1992

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Darülfünun, DİA, VIII-521.

İNANÇALP, Muallim Cevdet, Müderris Ahmed Naim, Ülkü Matbaası, İstanbul 1935.

İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul 1993.

İZ, Mahir, Yılların İzi, İstanbul 1975.

KAPLAN, Mehmet, Tevfik Fikret, İ.A. XII/2-209, MEB, İstanbul 1993.

KARA, İsmail, Türkiyede İslamcılık Düşüncesi, Risale Yayınları, İstanbul 1986.

İslamcıların Siyasi Görüşleri, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

Bir Felsefe Dili Kurmak, Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

"Felsefe ve Tefelsüf, Türkiye'de Felsefe'nin Dili Niçin Yok?", Cogito, 19, (1999), 284-310

"Rüya İle Sayıların Esrarı Arasına Sıkışmış Bir Secde Ömür", Dergah Dergisi XI (2000)

"İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması", Tarih ve Toplum Dergisi, (Nisan 1986), 1, 240

KARAHAN, Abdulkadir, İslam-Türk Edebiyatı'nda Kırk Hadis, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1991.

KARAKUŞ, Rahmi, Felsefe Serüvenimiz, Seyran Kitap, İstanbul 1995.

KARAMAN, Hayrettin, İslam Dünyasında İçtihad Teşebbüsleri, I. İslamî Araştırmalar Sempozyumu, İzmir 1985.

KAYNARDAĞ, Arslan, Felsefecilerle Söyleşiler, Elif Yayınları, 1986.

Kelime-i Tayyibe Mecmuası, C. 1 (1-8 sayıları)

KILIÇ, Recep, Babanzâde Ahmet Naim'in Felsefî Görüşleri, AÜİFD, XXXVI (1997), s. 297-339.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, Alternatif Hadis Metodolojisi, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2002

KOÇYİĞİT, Talat, Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara 1992.

KUNTAY, Mithat Cemal, Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. bas. Ankara 1986.

MAHFİL DERGİSİ (1-68. sayılar) (Milli Kütüphane, 56 SB 215)

MANZARA (1-16. sayılar)

MEYDAN LAROUSE, (Büyük Lüğat ve Ansiklopedi), Meydan Yayınevi, İstanbul 1988.

MİRAS, Kamil, Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1991.

MÜSLİM, b. Haccac, el-Camiu's-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

NEVEVİ, Muhyiddin, Kırk Hadis, Terc. Ahmet Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 1985.

ÖKTEM, Ülker, Paul Janet'in Metafizik ve Psikolojinin İlkeleri Kitabının Bilim Felsefesine Giriş Adlı Birinci Bölümündeki İlk Dört Kısmın Babanzâde Tarafından Yapılmış Çevirisi Üzerine Bir İnceleme, İmaj Yayınları: Ankara 1997

ÖNER, Necati, Tanzimat'tan Sonra Türk İlim ve Mantık Anlayışı, A.Ü. Basımevi, 1967.

ÖZDAMAR, Mustafa, Ahmet Amiş Efendi, Kırk Kandil Yayınları İstanbul 1996

ÖZEK, Ali, Hadis Ricali, Fatih Matbaası, İstanbul 1967.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. İstanbul 1983.

SEBİLÜRREŞAD Mecmuası, VIII-XII.

SERVET-İ FÜNUN Mecmuası, (XV-XVII).

SERİNSU, Ahmet Nedim, Babanzâde Ahmet Naim, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri (Basılmamış A.Ü. İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi), Ankara 1978

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Fransızca'yı Öğrenişi Hakkında Bir Hatıra, Diyanet İlmi Dergi, XXXI-1,1995

SERTEL, Sabiha, Roman Gibi, Sofya 1969.

SIRAT-I MÜSTAKİM Mecmuası, I-VII.

SOFUOĞLU, Mehmet, Sahih-i Buharî Tercümesi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987

SUAVİ Gazetesi (Milli Kütüp. 1962 S4 235I

ŞEREFHAN, Şerefname, Çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, 3. bs. İstanbul 1990

TAYLAN, Necip, Mantık, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.

TİMURTAŞ, Abdulhadi "Secde ve Fikir Adamı Babanzâde Ahmet Naim", Bilge Adam Dergisi, (Güz 2003), Sy. 5.

TİRMİZİ, Muhammed b. İsa, Sünen, Çağrı Yayınları İstanbul 1992.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Ansiklopedisi.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI Ansiklopedisi.

UZUN ÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiyye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 3. bas. Ülken Yayınları İstanbul 1992.

Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat I Maarif Matbaası, İstanbul 1940.

YARDIM, Ali, "Asabiyyet Milliyetçilik Demek midir?", Kubbealtı Akademi Mecmuası (Ekim 1977, s. 21-31; Ocak 1978, s. 32-42; Nisan 1978, s. 71-76

YAZICI, Nesimi, Kamil Miras: Hayatı ve eserleri, DİB Yayınları, Ankara 2002

YILDIRIM, B. Sermet, Prof. Ahmet Naim Babanzâde, Hayatı, Eserleri ve Hakkında Yazılanlar, M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1964.

ZEBİDİ, Zeynuddin Ahmet, et-Tecridu's-Sarih li Ahadisi'l-Camii's-Sahih, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul ts.

İNDEKS

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Ş

T

U

V

Y

Z